

László erdélyi vajda.

(1291—1315.)

Rajzok Erdély multjából a középkorban.

I.

Az erdélyrészi történetek aranyszegélyes, habár nem ritkán vérrel irt lapjairól a XIII. század végén s a XIV. elején két férfiú neve tűnik ki: Péter erdélyi püspöké és László erdélyi vajdáé.

Sötét felhők tornyosultak hazánk egén a tatárjárás után is attól fogva, hogy V. István ifjabb király s az erdélyi részek fejlődeme pártot ütött atyja ellen, mindaddig, míg I. Károly király kedves erdélyi vajdája, Széchényi Tamás hosszú küzdelmek után helyre állította a törvényes állapotot.¹⁾

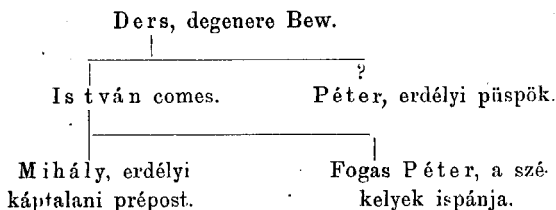
Mégis, hogy a zivatar nem pusztított oly végzetesen az erdélyi részekben, mint — teszem — Felső-Magyarországon, a Duna-Tisza közén, Dunán túl és Horvátországban, hol a Német-Ujváriak, Csák Máté és czimboráik zsarnokilag, sokszor eszeveszetten dúltak; hogy Erdély aránylag békésebb napokat látott: azt főleg Péter püspök bölcsességének, melylyel László vajdát is mérsékelte, kell betudnunk.

¹⁾ Erdélyi ember, Kolosvári János mester 1321. július 3-dikán ezeket mondja: „Multo tempore malignorum iniquitas praevaluit; videlicet tam invasio tartarorum, quam etiam tyrannorum terrae oppressio adeo, quod nullus uti potuit suo iure, nec etiam aliquis propter viarum discrimina et statum regni intranquillum audentius suam requirere potuit libertatem. Qui status intranquillus cum per divinam gratiam et per illustrissimi domini Caroli regis Ungariae industriam iam in melius est conversus, ita ut viarum discriminibus et tyrannorum oppressionibus per eundem iam cessantibus et repulsis, libere pateat culibet aquisitio sui iuris.“ (Fejér, CD. VIII/VII, 133.)

Péter püspök eredetére, úgy tetszik nekem, dunántuli ember, a Bő (Bew) nemzetség tagja volt.¹⁾ 1266-ban, mint V. István ifjabb király, erdélyi fejedelem s a kúnok ura alkanczellárját találjuk, mely fontos állásra később is megvallott készültsége, a jogban jártassága tette alkalmassá. E viszontagságos időben hiven szolgálta urát, miről számos, általa jegyzett okirat tanuskodik. Ezek egyikén azonban, talán az utolsón, melyet 1270-ben ő adott ki, már választott erdélyi püspöknek is nevezi magát.²⁾ Ezen oklevél, noha napos kelettel nincs ellátva, 1270. évi május hava előtt adatott ki, minthogy május elején már Benedek, a szebeni prépost viseli az alkanczellári hivatalt V. Istvánnál.³⁾ Péter megerősítése és fölszentelése elég gyorsan történt, mivel mintegy hat hét mulva, 1270. június 13-án utolsó helyen ugyan, de az ország megyés püspökei közt foglal helyet,⁴⁾ melyet 1307. évi november 27-én történt haláláig, tehát csaknem harmincznyolcz éven át jelesen betöltött.

Történeti adataink tanúságot tesznek hűségéről az egyház, haza és király iránt. Meg is szenvedett mind a háromért. IV. László király, jóllehet előbb kiváló hűségét és jeles szolgálatait fönnen magasztalá, utóbb minden jószágától megfosztotta, a miért a szentszék rendeltére elfogatta a Kún Arbuszt és két unokaöccsét, a király rokonait, valamint Majos vajdát, kik a könnyelmű László tanácsadói valának.⁵⁾ Aztán meg Gergely, választott esztergomi érsek — megfélemlkezvén a keresztény szeretetről és baráti jóindulatról, melylyel Péter püspök az érsek javát kereste; a fáradságról, melylyel a békét föntartani

¹⁾ E következtetésre az Árpádkori új Okmánytár egyik oklevele (XII. kötet 557. lap) tanulmányozásából jutottam. E szerint, ha nem csalódom, Péter püspök leszármazását e képletben adhatom:

²⁾ Hazai Okmt. VI, 143. 167.

³⁾ Árpád-házi új Okmt. VIII, 297. — Fejér, CD. V/I, 20.

⁴⁾ Fejér, CD. VII/II, 16.

⁵⁾ Fontes rerum Austriacarum, XV, 105. 140. 146.

iparkodott, — kiközösítette őt az egyházból, mert III. Endre király, szent István ivadéka ez utolsó arany gallyacskája oldalától nem akart eltérni. 1) Hasonló sors érte Vincze, kalocsai érsek részéről, midőn az ország főbbjeinek közös határozata ellen az Anjouk pártjára át lépni vonakodó László erdélyi vajdát védelmébe fogadta. 2) Hanem a meggondolatlanság, vak szenvedély és pártoskodás ellenében Péter püspök belátása, határozottsága és erélylyel párosult mérséklete mindenkoron győzedelmeskedett.

Legsajgóbb sebet vágta rajta lelki hivei, a hazájuk nyomorúságos viszonyai elől a vendégszerető magyar föld hálás térein megvelőzött és hatalmok érzetétől elkapatott szászok.

Az erdélyi szászok egy része, a szebeni és brassai esperesi kerületek közvetlenül az esztergami érsektől függtek, míg a többiek, kik — úgy lehet — később érkeztek az országba, az erdélyi püspök joghatósága alá tartoztak. Ez azon időben nem tett annyit, mint manap, midőn a hívek nem csupán lelki kegyelmet, de sokszor anyagi segítséget is várnak a püspöktől. Akkor több tagja volt a káptalanoknak és számos pap tartózkodott a főpapi székhelyeken, kik valaha mind a közösből, az egyház vagyonából közösen éltek, mint például jelenleg valamely nagy szerzetes ház tagjai. Megszűnven a közös élet, a püspök ugyan kiadta a káptalant és a többi papokat illető részt, de ez aligha fődözte bőven és biztosan az egyes kanonokok és papok részben közös, részben külön háztartásait, mint-hogy az egyházi jövedelmek fő forrása a termés nagyságától függő tized volt. Szent-István erre alapította első sorban a magyar egyházak főtartását. Mennyit fizettek a szebeni és brassai kerületek e czímen az esztergami érseknek, nem tudjuk; de mivel az esztergami érsekek jobbmódú és távolabb eső urak is voltak, úgy véljük, szász alantasaiknak jobb dolguk vala, mint azon kerületeknek, melyek az erdélyi püspöknek, illetve kanonokjainak adóztak, kik — már a biztonság miatt is — nagy cselédséggel jártak szász kerületeikbe és szigorúan beszédtek illetményöket. E fizetség — minél inkább meghatalmasodtak, annál kevésbé volt inyökre a szászoknak; papjaik pedig nem hogy csitították, de izgatták a népet, melynek élén a vizaknai geréb, Alárd állott.

1) Ugyanott, 213. — 2) Beke, Az erdélyi káptalan levéltára, 58. sz.

A viszály folyvást mérgesedett, és Alárd kivégeztetésével lázadásá fajult, mely a magyarság, első sorban Péter püspök és káptalanja ellen fordult, minthogy a közvélemény szerint Péter püspök és három kanonokja voltak előmozdítói, intézői Alárd halálának. ¹⁾ János (Gán) a kivégzett Alárd fia összeszedte rokonait és barátait, kik alatt az összes százságot, nevezetesen a szebenieket kell értenünk. Ezek fegyveres kézzel, ördögös veszettséggel megrohanták egy vasárnapon, 1277. évi februárius 21-én Gyula-Fehérvárt; a székesegyházat fölgujtották, és az abba sereglett védtelen népet, férfiakat, asszonyokat, kétezer embernél többet, ²⁾ irgalmatlanul oda égették. Köztök, a megégettek közt valának a székesegyházi, ozdi és küllülei főesperesek, a gyulafehérvári kanonok-plébános számos más pappal és klerikussal egyetemben. A szentek ereklyéit, kereszteteket, kelyheket, papi ruhákat, az egyház minden díszét, könyveit s egyéb szent dolgokat, az összes kincstárt elrabolták, tisztátalan czélokra fordították, megszenteltségtelenítették; a káptalani levéltárt földúlták, a kiváltságleveleket széttépték. Sőt ezzel sem érvén be, a város és vidék számtalan lakóit, nevezetesen a püspöki birtokok telepéseit, kiket kézre keríthettek, leöldökölték, a többiek elzültek. ³⁾

Hasonló érgebe kiáltó kihágás egy évvel előbb megtörtént ugyan Veszprémben is, ⁴⁾ azzal a különbséggel mégis, hogy a védtelen, ártatlan népet nem gyilkolták meg ily borzasztó számban; s azzal, hogy a rémtett elkövetői sem előbb, sem utóbb nem dicselkedtek vele, hogy ők a nyugati míveltség terjesztői, s e miatt lépten, nyomon üldözést kell szenvedniök. . . . ⁵⁾

IV. László király ez iszonyú rombolás után, mely a város környékét is pusztává tette, országgyűlést tartott a Rákoson, melyben az ország főpapjai, főurai, nemesei és kúnjai elvégezték, hogy azt, a

¹⁾ „Qui ipsam mortem procurauerunt“, mondja Bertold, a sebesi dékán. (Vatikáni magyar Okirattár I. sor. II. köt. 269. l.)

²⁾ „bene ad duo millia hominum utriusque sexus.“ V a t. O. I/II, 207.

³⁾ Fontes rer. Aust. XV, 127. 172.

⁴⁾ L. Trencsényi Csák Máté cz. művem 25. l.

⁵⁾ Egyébiránt saját papjaikkal se bántak különben a szászok. Az alsó-waldorfiak egymás után két plébánosukat s egy klerikusokat meggyilkolták a miért Péter püspök a waldorfiai papválasztó jogát felfüggesztvén, a besztiercei ispotályosok alá helyezé, hogy azok káplánja lássa el őket. (Fontes r-Austr. XV., 191.)

szentmiklósi birtokát ötven márkányi fölmentési díja fejében Péter püspöknek és egyházának adta. ¹⁾

II.

Ki volt a gyula-fehérvári egyház rombolásakor, 1277. februárius 22-én az erdélyi vajda, biztosan nem tudjuk. Ugy látszik Csák Máté, a Trencsényi nagybátyja. De volt legyen akárki, e borzasztó kihágás a kormány gyöngeségére vall. Az akkori főurak a magok hasznára, családjuk előmenetelére néztek inkább, mint a közjóra.

Gondoskodni kellett tehát Péter püspöknek arról, hogy hasonló botrányoknak, milyen a szászok lázadása volt, elejét vegye. Minthogy pedig sem a maga, sem a káptalanának ereje nem mérkőzhetett a szászokéval, ²⁾ oly vajdáról kelle gondoskodnia, kinek nem csupán tehetsége, de készsége is teljes mértékben meglegyen arra, hogy az egyházat megvédelmezze, vele egy akaraton járjon; hogy az egyházi és világi hatalom jó egyetértésben közre működvén, az ország javát vállalva előmozdítsák, s a magyarságot megvédelmezzék.

Ily alkalmas egyénül találta saját rokonát Lászlót, úgy tetszik, ugyanazt, ki már 1288-ban, mint a Borsa nemzetségbeli Loránt erdélyi vajda és szolnoki ispán helyettese, alvajdája dicséretes erélylyel megvédte a püspökség érdekeit. ³⁾

László vajda szintén dunántuli ember volt, Gyula bán fia a Kálán (Keán, Kán) nemzetségből, ⁴⁾ mely eredetét a Kölcseyek nemzetségével együtt a hétvezérek egyikeig, Óndig, Ete atyjáig vitte föl. ⁵⁾

Mikor lett László erdélyi vajdává, pontosan meghatározni bajos.

¹⁾ *Fontes rer. Austr.* XV, 139. 142. 170. — A szerződések, melyeket Péter püspök János (filius Tynonis, de civitate Adeodati, Tata?) kőfaragóval, Krakai Szifrid, Fehérvári Jakab, Orbói Herbert és Kelneki Henc ácsokkal temploma helyreállítására végett kötött, azon kori művelődési történetünk érdekes adatai.

²⁾ „homines de Cibinio habent ibi tantam potentiam quod dictum capitulum (az erdélyi) non possit ipsis resistere.“ (Benedek csanádi püspök vallomása: *Vat. O.* I/II, 243.)

³⁾ Fejér, *CD.* V/III 434.

⁴⁾ Ha ugyan e három név alatt, mint gyanítom, ugyanegy nemzetség lappang. Mert bizonyosnak eddig csak annyit tartok, hogy László erdélyi vajda a Keán, másként Kán nemzetség tagja. *L. Turul*, IX, 105. kk.

⁵⁾ Béla király névtelen jegyzője. (*M. Florianus. Fontes domest.* II, 7.)

1291-ben Lászlónak híják az erdélyi vajdát. Se tőle nincs ugyan eddig közzétett kiadványunk, se királyi privilegium záradékában nem fordul elő neve; de helytartója Benedek ispán, ki magát „vices gerens Ladizlai vayovode Transylvani“ czímmel illeti, tesz bizonyosságot róla. Ezen alvajdának két oklevelét ismerjük, az egyik nap nélküli, a másik május 8. datummal van ellátva, ez utóbbit III. Endre király is átírta. ¹⁾ Sokáig azonban László ez alkalommal erdélyi vajda nem lehetett, minthogy 1291. márczius 12. még Loránt a vajda, és 1291. július 10-én már megint Loránt az erdélyi vajda. ²⁾

1292-ben, július 29-én újra előfordul a levélben, melylyel a magyar országgyűlés Morosini Albertnek, III. Endre király anyai nagybátyjának a magyar nemességet följánlotta László, erdélyi vajda. ³⁾ Vajdasága ez alkalommal is alig tarthatott egy évnél tovább, mint-hogy a következő 1293. év július hava 11-én meg Loránt az erdélyi vajda és szolnoki ispán. ⁴⁾

Három éven keresztül aztán hiányzanak hiteles adataink arra: ki volt az erdélyi vajda? És csak 1296. június 18-án kerül ismét szemeink elé az erdélyi káptalan levéltárában egy erdélyi vajda, kit Beke Antal, erdélyi káptalani apát-kanonok s a káptalani levéltár alapos ismerője, Lászlónak nevez, de — úgy tetszik — csak hozzávetőleg, minthogy pergamenre irt kiadványa kezdete homályos. ⁵⁾

Eddig tehát nincs biztos tudomásunk arról, ha vajjon az 1291. és 1292. évi László vajdák a mi vajdánk-e? Mert lehet Borsa László is, kit az erdélyi káptalan két, 1292. évi kiadvány egyszer László vajdának, másszor Borsa nemzetségbeli Lászlófia Lászlónak, volt erdélyi vajdának nevez. ⁶⁾ Biztos vagyok ugyan benne, hogy az erdélyi káptalannak ezen két kiadványa egyikében sem említik valóságos vajdául Borsa Lászlót. A kit leveleink a tatárjárás után egyszerűen vajdának neveznek, az csupán czímét viseli a vajdának. Mindamellet nem lehetlen, hogy 1291-, sőt 1292-ben Borsa

¹⁾ Beke, i. m. 31. 32. 34. sz. — Fejér, CD. VI/I. 163.

²⁾ Knauz, Monum. eccl. Strigon. II, 181. — Hazai Okmt. VII, 220.

³⁾ Fejér, CD. VII/IV, 502. — Ugyanott előfordul „Rolandus condam vajvoda“ is.

⁴⁾ Hazai Okmt. VII, 232.

⁵⁾ Beke, Az erd kptlan levéltára Gy.-Fehérvárt, 39. szám.

⁶⁾ Árpádk. uj Okmt. X., 83. 85.

László tényleges, valóságos vajda is volt. Ezt azonban nem tartom nagyon valószínűnek.

Ugy látom, ugyanis, hogy e László s e Loránt közt versengés van. Versengenek a vajdaságért, minthogy pedig az egyik versenytárs, Loránt, a Borsa nemzetségből való, nagyon nehezen hihetném el, hogy a másik versenytárs, László is ennek a nemzetségnek, mely az összetartás jeles példáját ismételve adta, tagja legyen. Hajlandóbb vagyok tehát azt hinni, hogy Borsa Loránt vetélytársa Kálán László, vagyis a mi szóbanforgó László vajdánk.

Biztosabb tudomásunk van arról, hogy Lászlónk az erdélyi vajdaságot és szolnoki ispánságot viselte 1297. április 21-én, június 12-én, 1299. szeptember 29., 1301. október 19-én és innen túl szakadatlanul 1315-ig, minthogy közben más erdélyi vajdáról nincs szó.¹⁾ Gyanítjuk mégis és nem alaptalanul, hogy Lászlónk, immár talán harmad ízben még 1294-ben került az erdélyi vajdai méltóságba. Gyanításunk alapja a következő:

Tudván tudjuk, hogy Borsa Loránt vajda és testvérei föllázadtak III. Endre király ellen. Endre király kénytelen volt általános fölkelést rendelni és országos hadat indítani ellenök. El is foglalta váraikat, nevezetesen Adorján várát Biharban és leromboltatta. A már leverte lázadásról III. Endre királynak 1294. szeptember 17-én kelt levele tesz először említést.²⁾

Mi idézte elő a Borsa testvérek lázadását, a király leveleiből nem értjük meg szabatosan. Említi ugyan a Borsa Tamás fiai kihágásait,³⁾ de hogy miben állottak e kihágások, és mi volt oka e kihágásoknak, nem említi. Mi azt véljük, e lázadásnak oka az volt, hogy III. Endre kitette Lorántot a vajdaságból; mert midőn Loránt 1294. évi május 23-án kelt levelében⁴⁾ egyszerűen „Nos Rolandus voyvodá“-nak és nem voyvoda Transilvanus és comes de Zonuk-nak czímezi magát, ez azt jelenti, hogy Loránt az időben már nem volt tényleges erdélyi vajda.

Hogy a lázadás leverése után a jószívű király nem bánt el teljes szigorral a lázadók ellen: tanuskodik erről a pécsi káptalan-

¹⁾ Fejér, CD VI/II, 100. 102. 322. — Árpádk. uj Okmt. V, 217. 219.

²⁾ Hazai Okmt. VI. 407.

³⁾ Árpádk. uj Okmt. X, 296. 369.

⁴⁾ Ugyanott, X, 153.

nak 1296. évi márczius havában kiállított levele, melyben „Lorandus voyvoda, filius Thome“ (tehát a Borsa) III. Endre király és anyja; Tommasina, Slavonia hercegnője előtt mint békebíró szerepel ¹⁾); 1296. április 18-án, mikoron III. Endre király a vásárhelyi vámot, melyet Loránt vajda elfoglalt vala, „auferendo ab eodem Rorando voyvoda“ Kalotai Jánosnak visszaadni rendeli, szintén él. Hanem már 1297-ben úgy beszél III. Endre Lorántról, mint a kit kivégeztetett, mert fegyvert ragadott koronás királya személye ellen. ²⁾)

E merényletről nincs részletes tudósításunk. Okáról azonban fölvilágosít I. Károly király, midőn a Borsák érdemeül tudja be, hogy hivei voltak az országra való első belépésétől fogva; bátyjok Loránt vajda pedig iránta való hűségének és hű szolgálatainak lett áldozatja. ³⁾) Tehát Loránt vajda és testvérei nem tudták megemészteni lealáztatásokat; az Anjouk pártjára szegődtek, Loránt vajda pedig koronás királya élete ellen tört.

Azt véljük tehát, hogy III. Endre, midőn Lorántot az erdélyi vajdaságtól megfosztotta, helyébe azonnal László vajdát nevezte ki, kit az erdélyi püspök is pártolt. Lehet, hogy e kinevezés volt Loránt lázadásának oka; lehet, hogy következménye. Mivel közben 1293-tól 1297-ig más erdélyi vajdáról nem hallunk, misem áll fölvétünk útjában.

Mennyire válik be, a mit eddig (félünk: nagyon hosszadalmasan) előadtunk, történeti valóságnak, vagy csak valószínűségnek: bírálja el az olvasó. Annyi tény: Kálán László erdélyi vajda és szolnoki ispán urát, III. Endre királyt, ennek 1301. januárius 14-én bekövetkezett haláláig híven szolgálta; híven tartott Péter püspökhöz is, ki őt mindenkoron legkedvesebb atyafiának (frater) nevezte. De itt nem állott meg Péter püspök gondossága, hanem unokaöccsét Fogas Pétert a székelyek ispánjának tétette meg; ennek testvérét Mihályt pedig erdélyi székes-káptalani préposttá nevezte ki. ⁴⁾)

¹⁾ Ugyanott, 233. .

²⁾ Fejér, CD. VII/IV. 239.: „inde a tempore extirpacionis Rorandi infidelis.“

³⁾ Anjouk. Okmt. I, 132.

⁴⁾ Monnón előfordulnak a mondott minőségekben 1294. végén. (Árpád-k. új Okmt. XII. 557.) Fogas Pétert 1299. februárius 19-én így említi III. Endre király: „Magister Petrus, dictus Fogas, comes siculorum, frater venerabilis P(etri) Dei gracia episcopi Transylvani.“ (Árpád-k. új Okmt. V, 202.)

S ekként meg volt alapítva László vajdának, de Péter püspöknek is urasága az erdélyi részekben.

Hogy László vajda az Árpádház marja szakadtával nem fordult azonnal az Anjouk felé, azt az elmondottakból és alább elmondandókból joggal következtetjük. Szívében — úgy látszik — Péter püspökkel együtt a nemzeti párthoz húzott, mely II. Venczel cseh és lengyel király fiát szemelte ki Magyarország királyául. Az ország főpapjai, élőkön a kalocsai érsekkel csaknem mind, a leghatalmasabb főurak Trencsényi Csák Mátéval és Aba Amadé nádorral, a nemesek nagy részint a vitéz Demeter ispánnal, Buda városa birójával, Verner ispánnal és számos város polgárai Vencelt ohajtották királynak. László és Péter püspök nem szakadtak el az ország többségétől. Legalább nyoma ez elszakadásnak nem maradt; másrészt pedig a különczködés nem volt szokások. Ellenben arról se hallunk, hogy kitették volna magokat Cseh Vencelért, kivel — ezt hamar belátták mindnyájan — csehül járt az ország. Se Lászlót, se Pétert nem találjuk azon főpapok és főurak közt, kik Vencel elé mentek, koronázásán részt vettek; de azok közt sem, a kiket Vencel megjutalmazott.

S ha ebben nem vált külön László erdélyi vajda az ország egyéb hatalmas főuraitól, abban is velök tartott, az ország többi oligarchájával, hogy a királyi javakat és jövedelmeket hatalmasul lefoglalta. Biztosan tudjuk, hogy a radnai ezüst bányák, a besztercei, szebeni és székely ispánságok, Deés, Kolozs és Szék városok kezén voltak,¹⁾ és hozzá vethetjük, hogy a mondottak a királyi javak felét ha kitették. Ezek mellett mások birtokai is kezére kerültek, még pedig nem jogos úton és módon. Kétségtelen, hogy László vajda Debreczeni Dózsa mester (utóbb nádor) aradmegyei Panad nevű birtokát, a Dénes fiainak: Tamásnak és Istvánnak (a későbbi székely ispánnak, a Bánffyak őseinek) szolnokmegyei birtokait: a láposi aranybányát, a kozári várat, Monostorszeget, Orbót, Bogátát és Mányát, nemkülönben a Szil nemzetség jóságait bitorolta.²⁾

Ellenben nem halljuk felőle, hogy kegyetlenkedett, embertelenkedett, mint ezt más, azonkori zsarnokokról nem ritkán olvassuk.

¹⁾ Vat. O. I/II, 375.

²⁾ Anjouk. Okmt. I, 380. 523. — Fejér, CD. VIII/I, 556.

III.

II. Vencel cseh és lengyel király értesülvén gyöngéden szeretett, egyetlen, mindenektől elhagyott fia szánandó helyzetéről, 1304. évi június havában hatalmas sereggel indult Magyarországra. Budára érkezvén, azon ohaját fejezé ki, hogy szeretné fiát teljes királyi díszben látni. S midőn ezen kívánságát teljesíték, fiát a koronával és egyéb királyi jelvényekkel együtt magáboz vette, s az országból, útjában mindenfelé rabolva és pusztítva, haza vonult Prágába.¹⁾

A cseh király ezen galád tettét megfenyítendők, a magyar főurak haddal támadtak ellene, és Pozsonyban összegyülekezvén 1304. augusztus 24-én szövetséget kötöttek e czélból Albert római királlyal és fiával Rudolf osztrák és stájer herczeggel. A szövetségesek I. Károly király híveinek vallották magukat és fényes gyülekezetet alkottak. Köztök valának a főpapok nagy része, kiket már Boccasino Miklós pápai követ (1301—2.) megnyert számára. Péter erdélyi püspök se hiányzott. Továbbá számos, előkelő főúr: Ujlaki Ugrin, Amadé nádor, (Rátóti) Loránt nádor, Apor nádor, a Borsák, két (czimzetes) vajda is: Péter vajda és Lőrincz vajda; de László erdélyi vajdát hiába keressük az anjoupárti szövetkezetben.²⁾

Hogy e hadi vállalat a magyaroknak I. Károly király által főnemen magasztalt vitézsége mellett se sikerült, annak a németek ügyetlen késedelme, részben árulása volt az oka, mi által I. Károly király a legválságosabb helyzetbe jutott. Mert Cseh Venczel lemondott ugyan igényeiről a magyar koronára, a korona jelvényeket is átadta, de nem Károlynak, mint azt a pápa és római király ohajtá, hanem Ottó bajor herczegnek, kit a Német-Ujváriak vettek pártfogásuk alá, és nagy tevékenységet fejtettek ki, hogy fogadtatását lehetőleg fényessé tegyék.

Szerencséje volt Károlynak, hogy Tamás esztergami érseket nem hagyta el lelke. Hogy e veszedelmes új áramlatnak, ha lehet, elejét vegye, vagy legalább gátot vessen, s az anjoupárt megfogyatkozott híveibe új bátorságot öntsön; az Otto pártja leghatalmasbjaira, a Német-Ujváriakra merész csapást mért az érsek. Érseki székhelyéről, melyet a Német-Ujváriak tartottak elfoglalva, számúzve

¹⁾ Chronicon aulae regiae, Loserthnél 168. lap.

²⁾ Fejér, CD. VIII/I, 158. 160.

levén, prépostságában, Székesfehérvárt személyesen lépett föl a szószékre 1305. augusztus 2. és nagy közönség jelenlétében az egyházból kiközösítette Német-Ujvári Ivánt és Henriket, a miért Károly király iránt hűtelenek, az érseki javakat lefoglalva tartják és népét zsarnoki hatalommal vérig kinozzák; sőt birtokaikat is egyházi tilalom alá rekesztette, a sátánnak ajánlván őket.¹⁾

Váratlan ugyan nem lehetett a mennydörgés, minthogy az érsek kemény ítélete kimondása előtt ismételve levelek és ünnepélyes követségek által intette a tévelygőket; hatása mindamellett el nem maradt. Ottó koronázását (1305. december 6.) és bevonulását Budára, ha meg nem akadályozta is az érseki kiközösítés, annyira megdöbbsentette az érdeket, hogy teljes tanácstalanság állott be nálok. Senki se tudta, mit tegyen: Ottót pártolja-e tovább is, avagy visszatérjen Károly pártjára? Végre abban állapodtak meg az ország összes főurai (barones) és nemesei, hogy hagyják magától fejlődni a dolgot, és 1307. évi májusig semminemű actióba nem keverednek.²⁾

Vince, az ujonnan kinevezett kalocsai érsek, kire a pápa választása azért esett, hogy az Anjouk érdekeit mentül buzgóbban szolgálja, fényes hímet varrhatott esztergami kollégája merész tétéről, melyet ez azzal koszorúzott, hogy várát is visszafoglalta a Német Ujváriaktól.

A kalocsai érsek mintegy hagyományos vetélkedő társai voltak az esztergami érseknek, kiknek felsőbbségét csak félvállon tűrték, és folyton parításra törekedtek. Keresve keresett tehát Vince érsek méltó tárgyat, melyen ő is remekelhessen, nehogy az esztergami érsektől nagyon elmaradjon. Nem is kellett sokáig keresgélnie: ott volt egyházi tartományában László erdélyi vajda, ki a király javait szintén lefoglalva tartotta, I. Károlynak hűséget még nem esküdött s ennél fogva a pápai bulla értelmében rászolgált az egyházi fenytékre. Rövid észszel³⁾ — mint az erdélyi püspök a pápához irt levelében kiméltlenül megjegyzi — neki is hajtattott az erdélyi vajdának, és V. Kelemen pápa levelére hivatkozva, sürgette Péter erdélyi püspököt, hogy a vajdát megátkozza és vármegyéit

¹⁾ Knauz, Monum eccl. Strigon. II, 550.

²⁾ Fejér, CD. VIII/I., 203.

³⁾ „quadam nocte levitate“.

egyházi tilalom alá vesse, azaz a nyilvános isteni tiszteletet és a szentségeknek kiszolgáltatását (a sürgős keresztség és utolsó kenet kivételével) egész Erdélyben eltiltsa.

Rémülve vette e rendeletnek hírét az erdélyi püspök. Hisz az ő kedves öcsse (*charissimus frater*) nem pendült egy híron az embertelen Német-Ujváriakkal, Isten egyházának rablóival! És legott elküldötte kancellárját, János küküllei főesperest a domokosiak helybeli (gyulafehérvári) perjeléhez, hogy föllebbezését a szent-székhez legkésőbb (1306.) október 3. napjáig fölterjeszsze. 1)

E föllebbezésből értesülünk, hogy az ország világi urai jónak látták 1307. május 1-ig a semleget adni, sem Ottó, sem Károly mellett nem nyilatkozni, a miért viszont megvárták, hogy ellenök is semminemű eljárást, teszem: kiközösítést ne foganatosítsanak. S ez okon az erdélyi püspök meggondolatlan, méltatlan, illetlen (indebite) eljárásnak tartotta, hogy őt a jelzett kellemetlen kényszerűségbe juttatta a kalocsai érsek.

Mint koczapuskásoknál megtörténni szokott, hogy rádupláznak a bakra, az érsek urat is elkapta buzgóságának heve. 2) Az erdélyi püspök föllebbezésére azzal felelt, hogy kiközösítette őt is; viszont László vajda azzal ütötte el a trompfot, hogy az érsek Almás nevű jószágát elfoglalta és elfoglalva tartotta, Hasztalan vetette magát közbe maga Károly király és Ujlaki 3) Ugrin tárnokmester; az érsek, noha udvari kancellár is volt, csak a püspök személyét illetőleg vonta vissza kemény ítéletét; a vajdára nézve föntartotta teljességében. 4)

1) „Terminum autem ad prosequendam appellationem nostram prefigimus quintum diem b. Michaelis archangeli, proxime nunc venturum.“ Miből kitetszik, hogy a levél vételének napja megjelölésében „secundo die natiuitatis Domini“ (december 26.) hiba esett, és valószínűleg Kisasszony másodnapja (szeptember 9.) natiuitatis matris Domini értendő, minthogy a föllebbezésnek megszabott rövid időn belül, mi semmi esetre se terjedhetett 9—10 hónapra, kellett történnie.

2) Pedig különben jószívű ember lehetett; hisz még a Német-Ujváriak mellett is közben járt a királynál. (Anjouk. Okmt. I. 211.)

3) Hogy itt Ujlaki Ugrint kell érteni, ki a királylyal egy sorban említettik, alig szenved kétséget. Vincze érsek Ugrint rokonának nevezi, miből következhetnék, hogy ő is a Csák nemzetség tagja volt.

4) Beke i. m. 58. sz.

Ez 1307. évi januárius 20-án történt, mikoron Bajor Ottó király már simítgatta kopasz fején kihullott haja emlékét, és férges szive meg-megmozdult annak reményében, hogy szép menyasszonyához közeledik, s azzal — a mi fő! — elnyeri Magyarország leghaltalmasabb dinasztájának istápolását. Kikeletkor már Erdélyben találjuk őt, előbb Segesd vidékén, hol a szászok azon dicső tudatban, hogy német királyok van, újra meghódoltak neki; mikor pedig Beszterczére jött, a szebeni közönség intézett hozzá levelet: látogassa meg városukat, szives fogadtatásra fog találni; várták is, midőn Beszterczéről eltávozik, de a czinkét a csapda jobban vonzotta.

A mennyire lelkébe láthatok, nem tudom elhinni, nem pedzette-e László vajdát a gondolat, hogy Magyarország királya veje lesz. Hisz uraságát, egész élete nem mindig igaz szerzeményeit, melyekhez sok szó fért, így biztosithatta a legegyszerűbben. Csak az lehetett ezen okoskodás ellenvetése, hogy előbb neki, a vajdának kellend Ottó trónját biztosítania, s ez előreláthatólag nem sikerülhet nagy erőfeszítés nélkül, ha ugyan egyáltalán sikerülhet, és hogy Ottó tulajdonképen nagyobb mértékben igényel, mint adhat védelmet. Tehát az egész üzlet, mert László vajda csak annak tekinthette, circulus vitiosus volt. Hisz ha képes Ottót a trónon föntartani, akkor megvédheti nélküle állását és vagyonát is; ha pedig nem képes megvédeni állását és vagyonát, Ottót se képes megmenteni.

Ezzel kapacitálhatta szeretett rokonát és kedves barátját Péter püspök, kit és néhány kanonokját az erdélyi szászok gyanusítottak azzal, hogy ők valának intézői az Ottón megejtett gyalázatnak, a miért 1308. februárius 19-én ismét rajttörték a gyulafehérvári káptalanon és bántalmazták.

De lehetett része a kudarcz kikészítésében László leányának, a praesumtiv menyasszonynak is. Ugyan melyik fiatal, hozzá magyar nemes leány választana egy negyvenöt éves, teljesen kopasz, özvegy embert, hozzá németet, ki a magyar királyi trónt keresi pusztá kézzel, és ügyefogyottságában már-már a nevetség tárgya — leendő férjeül, midőn más részről a tüzes, daliás, vakmerő szerb királyfi és trónörökös vágyik kezére!

Szóval: László vajda a kelepczéjébe került Ottót egyik várába záratta, koronájától megfosztotta, s aztán a balszerencsétől üldözöttet futni engedte. Hogyan és mikor szabadult meg Ottó a vajda fogsá-

gából, részletesen nem tudjuk. Hogy Veres-Oroszországon és Poroszországon keresztül vette hazafelé kerülő útját; hogy utközben, Glo-gauban újra letartóztatták, és csak azon föltétel alatt bocsájtották szabadon, ha feleségül veszi az ottani herczeg Ágnes nevű leányát, a mit meg is tett: erről bajor kútforrások tudnak. 1308. május 13-án Schaerdingben találjuk. A magyar királyi czímet azonban 1312-ben bekövetkezett haláláig viselte ő is, özvegye is.¹⁾

IV.

Nagy csapás érte László erdélyi vajdát, elvesztvén Péter püspököt, ki 1307. évi november hava 27. napján elhunyt.

Nem csupán kedves rokonát és önfeláldozó barátját, ki szinte testével földte őt, de bölcs tanácsadóját és mérséklőjét vesztette benne. Visszaemlékezett azon védelemre, melyben az erdélyi egyház részesítette és melyet nem kevésre kellett becsülnie, mert föltette magában, hogy Péter püspök helyét saját fiával tölteti be, hogy sem ő az egyház támogatását, sem az egyház az ő védelmét nélkülözni ne kényteleníttessék.

A káptalan tagjai azonban nem mind lehettek vele egy értelemben, minthogy László vajda, hogy szándékát kivigye, erőszakhoz folyamodott. A káptalan a választást megejtendő, valamely monostorba gyűlt össze és nem rendes gyülekezése helyén, kétség kívül nem másért, mint hogy a vajda tervét meghiúsítsa. De Lászlót nehéz volt kijátszani. A monostorban fogatta el a káptalan idősb tagjait és elzáratta őket, míg a többiek félelmökben a szerzetesek zárkáiba rejtőztek. Foglyaival azonban hamar egyességre jutott. Bizonyos föltételek mellett (hogy tudniillik nem fognak ellenkezni vele) rövid időn szabadon bocsájtotta őket, a menekülőket pedig visszahozatta. Az ekképpen összegyűjtött káptalannak aztán meghagyta, hogy 1308. januárius 7-én válaszsza meg fiát püspökének. László vajda is kö-zéjük ment a választóknak, és oda ült a káptalan (értendő a tanácskozásul szolgáló helyiség, rendesen sekrestye) közepére. Se szavazatszedő bizottságot nem választatott, se nem szavaztatott, mert — úgy látszik — ez iránt már megegyezett a kanonokokkal; hanem

¹⁾ A kútfőket l. Trencsényi Csák Máté című könyvem 61. és 62. oldalon.

egyszerűen felolvastatta fia választási oklevelét, melyet a káptalan hivatalos pecsétjével s a kanonokok magán pecsétjeivel megerősített. Mivel pedig fiát ilyen választott püspöknek tekintette, azonnal elfoglaltatta a püspöki jószágokat is, s a püspöki székes házba világiakat szállásolt, kik a káptalannak sok kellemetlenséget okoztak.

Igy beszélt el ezt a dolgot Párisi ¹⁾ Péter mester, erdélyi kanonok, mint az erdélyi káptalannak állítólagos ügyvivője Budán, 1308. évi december 10-én frà Gentile, szentszéki bitoros követ előtt, esedezván, hogy a káptalan választási jogát visszaállítani kegyeskedjék: küldjön le Gyula-Fehérvárra a követség is egy szavazatszedőt, válaszszon a káptalan is egyet, s ezek együtt vegyék számba a szavazatokat, minthogy ez idő szerint a káptalan már szabadon választhatja meg püspökét. „Ugy lévén az minden erőszakoskodó indulatnál, hogy az hatalmasabb kezdetben, de megernyed vége felé.“

Gentile bitoros ezen ekként előadott ügyet jelentéstétel végett kiadta ügyszókatóinak, kik tiz nap multán csak annyit adtak tudtára Párisi Péter mester-kanonoknak, hogy majd megvizsgálják az ő dolgát, aztán jelentést tesznek uroknak, miről annak idején ő is, mint káptalanja megbizottja értesülhet.

Hanem ettől fogva egy félévnel tovább semmi se hallatszik az erdélyi püspök-választásról. Utóbb pedig az erdélyi káptalan határozottan tagadta, hogy Párisi Pétert megbizta volt a mondottak előadásával, és állításait meghazudtolta.

Nehéz a dolog nyitjára jönni. Vagy egyszerű denuncziáció volt e művelet; vagy a mi valószínűbb — László vajdát figyelmeztették fia szabálytalan megválasztására, melyet a szentszék meg nem erősíthet. Ezen pedig úgy akart a vajda segíteni, hogy fiát mintegy a szentszéki követség ellenőrzése mellett újból megválasztatja.

Egyszerre csak, 1309. augusztus 25-én megjelentek Budán, a szentszéki követség udvarában gyulafehérvári kanonokok, és bemutattak egy, 1309. július 24-dikén kelt, tizenhat függő pecséttel és tizenöt kanonok aláírásával ellátott káptalani levelet, melyben bizonyítják, hogy visszanyervén választási szabadságukat, a kített napon egy szívvel, egy lélekkel megválasztották a Benedek domokos-rendi

¹⁾ Párisinak valószínűleg azért nevezte magát, mert a párisi főiskolán végezte tanulmányait.

szerzetest, a buda-szigeti perjelt püspökököl, és kéri a szentszéki követet Frà Gentile baborost, hogy választásukat megerősíteni méltóztassék. ¹⁾

A baboros ügy hallgatói, kiknek megvizsgálás végett ezen ügy is kiadaték, két lényeges kifogást tettek: egyet, hogy a választás kelleténél később történt. Mert akár a püspök halála napját tekintésék, akár azon időpontot, midőn a káptalan Párisi Péter kanonok által kijelentette, hogy választási szabadságát visszanyerte; több idő múlt el három hónapnál. Már pedig a kánonok csak ennyi időt engednek valamely választás megejtésére, és ha a választás ez idő alatt meg nem ejtetik, a káptalan ez egy esetre választási jogától elesik, s ez az apostoli szentszékre háramlik át. A másik kifogás, melyet az ügyhallgatók tőnek, az volt, hogy a gyulafehérvári káptalan ²⁾ azon időben, midőn a választást megejté, egyházi tilalom alá volt rekesztve, a kánonokok pedig kiközösítették magokat az egyházból, midőn a szentszéki követség föntartására reájok rótt adót, a procuratiót meg nem fizették, mint ezt a főadószedő kalocsai érsek jelentette. Ezen állapotban hiányzott bennök a választói képesség, és törvénytelen eljárásuk miatt ugyancsak a szentszékre szállott vissza választási joguk. Hanem ha e két pontra nézve tudnák magokat negyven nap alatt igazolni vagy kimenteni; ha továbbá az erdélyi püspökválasztás ellen senki se tenne megállható kifogást: az apostoli szentszéki követség hajlandó nekik igazságot szolgáltatni.

Frà Gentile baboros már elutazott Budáról Pozsony felé, hova a lengyel püspököknek zsinatot hirdetett, és 1309. november 11-én

¹⁾ A püspökválasztásban részt vett s a választási oklevelet aláírt kánonokok valának: Saul, tordai főesperes és székürsedésben püspöki helytartó; Székely János kanonok, Tamás kántor, Vincze kincsrőz, Miklós kanonok, Illyés dékán, Miklós, telegdi főesperes és kanonok, János kolosi főesperes és kanonok, Benedek ozdi főesperes és kanonok, Gergely szolnoki főesperes és kanonok, Miklós kézdi főesperes és kanonok, Domokos dobokai főesperes és kanonok, Miklós kanonok, János kis-apoldi plébános és kanonok, Szantus krasznai főesperes és kanonok. Nem vettek részt a választásban öten, távollevők: János székes-fehérvári prépost és erdélyi kanonok, Gáspár kanonok, Gáborfia Mikós a váradi egyház javadalmasa és erdélyi kanonok, Lorántfia Péter egri prépost és erdélyi kanonok, végre egy meg nem nevezett ifju a Fülöp fia, ki atyjánál Nagy-Szombat körül tartózkodott.

²⁾ Így is czímeztetik: „Erdély káptalanja“.

Nagy-Szombatban tartózkodék a szent-ferencziek zárdájában, midőn az erdélyi káptalan megbizottjai előtte újra megjelentek, és megmutatták a nyugtát, mely szerint az első évi procuratio fejében rájuk kivetett tizenkét márka tiszta ezüstöt¹⁾ kellő időben megadták; hoztak bizonyosság-leveleket arra nézve is, hogy Péter püspök halála óta 1309. évi július 26. napjáig folytonosan gátolva voltak püspök-választó joguk gyakorlatában; végre az iránt is volt levelök, hogy senki se találkozott, ki a megejtett püspök-választás ellen fölszólt volna. Ezek alapján sürgetve esedeztek, hogy a biboros választásukat helyben hagyni és elárvult egyházukat püspökkel ellátni méltóztatás-ék.

December 16-án, már Pozsonyban, a szentszéki követségi ügyhallgatók magok elé idézték a káptalani meghatalmazottját, Benedek ozdi főesperest, kinek a püspök-választásban része volt, és tőle a következő László erdélyi vajda jellemzésére kiváló fontosságú fölvilágosítást kapták:

Illyés az erdélyi káptalan dékánja némely elveszett marháját visszaszerzendő, meglátogatta László vajdát. A vajda visszaadani rendelte a keresett marhát, s aztán így folytató beszédjét: „Nem akarom tovább gátolni a káptalant püspöke megválasztásában. Unom a sok mende-mondát és gyalázkodást. Szeretném, ha mielőbb hozzálátna a püspök-választáshoz, mire nézve teljes szabadságot adok neki. Ne tekintsen fiamra; válaszson, a kit akar. Szivesen látnám mégis, ha megválasztaná fráter Pétert a pálosok szerzetéből; még inkább fráter Benedeket, a domokosiak buda-szigeti perjelét. Ha ez így megessék, visszaadnám az egyház várait és uradalmait, mert megismerkedtem a káptalani urakkal és jó embereknek tartom őket. Ellenben, ha a káptalan olyas valakit választana, a ki nekem nem barátom, szó sincs róla, hogy visszaadjam ama jószágokat.“ Illyés dékán kívánságára a vajda a mondottakról levelet adott, melyet a dékán, elmondván mindeneiket, nagyobb hitelesség okáért át is adott a káptalannak.

Ekkor tanácsot ültek a káptalaniak és a püspök-választás hátránáját kiírták. Magok közt is kisebb-nagyobb csoportokban megbeszélték a dolgot. Némelyek közülök azon véleményben valának, hogy jó lenne nemes, tudós és hatalmas férfiút választani, ki vissza

¹⁾ Ezen csekély összeg is jelzi az erdélyi káptalan szűkös anyagi helyzetét.

tudná szerezni, meg is védeni az egyház vagyonát. Mások szerzetest ajánlanak, névszerint ama Benedeket, a ki tetszik a vajdának, mert jólelkü embernek ismerték azóta, hogy Gyula-Fehérvárt perjel volt, barátja és tanácsadója a boldogult Péter püspöknek. Többször tanakodának így a kanonokok és ismételve előhozakodának Benedek báráttal. Egy ily alkalommal azonban figyelmezteté őket az imént érintett ozdi főesperes: ha szerzetest akarnak választani, akkor a választásnak, hogy érvényes legyen, egyakarátúnak kell lennie.

Midőn pedig elérkezék a választás napja, ugyanazon ozdi főesperes fölállott és monda: „Uraim és testvéreim, a főpásztor választására gyülekeztünk egybe. Gondoljátok meg, mit kell tennetek és lássatok alkalmas egyén után, mert e végre vagyunk itt. Benedek fráter személye, kiről nehányszor volt szó köztetek, megfelelne és beérhetnök vele.“ Ezt mondván, leült. Mire általános csend következett. Végre nemes Székely János kanonok kikiáltotta Benedeket, a többiek is valamennyien az ő nevét hangoztatták, és elkezdették a választás szerencsés befejezéseül a Te-Deumot énekelni.

Hogy mindamellett még teljes hat hónapig megerősítést nem nyert a választott, annak oka az alkudozásokban rejlett, melyek László vajdával a korona visszaadása iránt folytak.¹⁾

V.

Időközben I. Károly királyt újra megválasztották a pesti országgyűlésen (1308. november 17.) az ország főpapjai, főrendei, nemesei és népei és hűséget fogadtak neki. László erdélyi vajda, nem ugyan személyesen, de ünnepélyes követséggel vett részt ez országos gyűlésen, mi által nyilván kijelentette, hogy ő is egyetért a nemzettel Károly választásában.

Károlyt egyszer már (1301.) meg is koronázták volt. Gergely választott esztergami érsek koronázta meg valamelyes, de nem a szent koronával, Esztergamban. Hanem e koronázásra senki, még a szentszéki követ se vetett ügyet; ellenkezőleg: új koronázást sürgettek a hazafiak, sürgetett frà Gentile, mely a választást szentesítendő, törvényes, valóságos királylyá tegye Károlyt.

Nagy nehézséget okozott azonban, hogy szent István koronája

¹⁾ V. a. t. O. I/II, 154—177. -- Kato na, Hist. Crit. VIII, 205.

László erdélyi vajda kezében volt. Visszaszerzését tehát frà Gentile főgondjai közé sorolta.

Már az 1308. évi november második felében Déván, László vajda székhelyén találjuk Miklós aradi prépostot lektora (olvasó-kanonok) társaságában, kik a biboros és Tamás esztergami érsek rendeletéből jártak a vajdánál, hogy szabad jövést-menést eszközöljenek ki azok számára, kik a szentszéki követséggel közlekedni akarnak, mit a vajda nyílt levelében készséggel meg is adott.¹⁾

Hogy e lépés bevezetésül szolgált a korona iránt megindulandó tárgyalásokhoz, kitetszik abból, mert az aradi prépost Déváról visszajövet elkerült Belényesnek, hogy ama szabad útlevelet megmutassa Imre váradi püspöknek, ki itt, a püspökség birtokán tartózkodott. Egy hét mulva pedig magának László vajdának jelentkezett ugyanott egyik embere, engedelmet kérendő, hogy a vajda pecsétes levelét, melylyel szabad utat és védelmet biztosít mindeneknek, kik Erdélylyel közlekedni akarnak, Váradon kihirdethesse. Várad Imre püspök városa volt; tehát ebben éppugy nem találnánk semmi különöst, mint az aradi prépost udvariasságában, hogy tisztelegni akart, kerülő uttal is, a különben szeretetreméltó püspök ur előtt, ha rövid idő mulva, ugy nagybőjt elején (februárius közepén) magát Imre püspököt is ott nem találnök László vajda dévai vendégszerető házában. Csak mellesleg, törvényszéki tárgyalás alkalmával értesülünk e körülményről. A püspök annyit vallott meg, hogy a szentszéki követ ur megbízásából kereste föl a vajdát. De mintha már is elszólta volna magát, hozzá tette, hogy beszéd közben megkérdezte a vajdától, miért nem küldé meg a követ urnak a tartozó pénzt? Mire a vajda azt felelte: a pénz készen van, szándéka is volt hamarosan elküldeni. Pedig az egész pénzkérdés nem tartozott a dologra; nyilván zavarában hozakodott elő vele a püspök, s azért bele is került a tanuvallomások közé,²⁾ miből mi nem oktanul azt a következtetést vonjuk, hogy Imre püspök voltaképen a korona végett látogatott el Dévára, s a lepelül fölemlített pénzkérdés csak mellékesen került szóba, hisz a követségi procuratiós pénzek beszédése Erdélyben koránsem őt, hanem a kalocsai érseket illette. Pedig itt más pénzről

¹⁾ Va t. O. I/II, 213.

²⁾ Va t. O. I/II, 215.

aligha lehetett szó, mint az erdélyi püspöki javak után fizetendő követségi procuratióról, minthogy a nevezett javakat László vajda tartotta elfoglalva fia nevében, kit — mint tudjuk — úgy, a hogy püspököknek választatott.

Eléggé ismerjük László vajda jellemét arra nézve, hogy kétségünk se legyen a fölött, miszerint jeles vendégét kitüntető sziveséggel fogadta, jóllehet teljes sikerrel nem koszorúzhatta fáradságát. A magyar korona mindig nagy kincs volt, de ritkán nagyobb, mint akkor; igen sürgős levén kereslete, mint manap a börzén mondanák. Azt se tudjuk, igért-e árt és mekkorát, Imre püspök; volt-e alku-dozásra meghatalmazva és miképen? Pedig kellő ár és biztosíték nélkül — ez volt László vajda óvatos természete — nem kötötte meg az üzletet. De reménytelenül se hagyta semmiképen távozni tiszteletes vendégét. Mert hogy a váradai püspök némi eredménnyel, habár csak féllel érkezett meg Budára, az kiviláglik a következőkből.

Május elején (1309.) összeült a budai várban, a szentszéki követ udvarában a zsinat, mely egyebek közt arról nevezetes, hogy nemcsak főpapok, de világi főurak is részt vettek benne, hogy az országos rend helyre állításáról végezzenek. Természetesen a koronáról is tanácskoztak, és tanácskozásaik oly komoly határozatokra vezet-tek, hogy ez ügyet kizárólag László vajda ellen intézett sakkhuzás-nak nem szabad tekintenünk.

A zsinat azon néző pontból indult ki, minthogy a szent korona, melyet István első magyar király a római pápától kapott, mint minden más ingóság romlandó és veszendő: eltörhetik, elolvadhat, eldughat-ják, ellophatják, elrabolhatják; minthogy azonban szorosan összefügg vele a rend helyreállítása, az ország békéje, elejét kell venni azon absurd eshetőségnek, hogy ha a korona visszahozhatlanul elveszne, örökre kárba menjen az ország nyugalma is, minek következménye az lenne, hogy nemcsak valamely hatalmas főur, hanem az ügyes tolvaj is előnyben volna a király fölött.

Éppen azért az ország érsekei, püspökei és bárói kimondatni rendelték, hogy a szent korona, melyet ez idő szerint nemes László vajda lefoglalva tart, hacsak a következő zsinatig vissza nem adatik, ezen végzés erejével tilalmasnak, szentetlennek és elvetettnek tar-tandó mind addig, míg a király kezéhez, vagy a székesfehérvári káptalanhoz, a hol helye van, vissza nem kerül. Pótlására, helyette-

sítésére pedig más korona készüljön, melyet a szentszéki követ meg fog szentelni vagy szenteltetni, és a római szentegyház nevében a királynak és országnak ajándékozni, hogy vele I. Károly és utódjai megkoronáztassanak. A főurak és nemesek és az összes nép ez új koronát kell, hogy az igazi és törvényes koronának tekintse, mint-hogy a jog is azt követeli, hogy ha valamely tárgyat ugyanazon tekintély helyettesít mással, ez annak foglalja el helyét és örökli tisztességét.

Ha pedig a régi korona visszakerülvén, vagy új készítettvén, úgy esnék, hogy megint lefoglaltatnék, elrejtetnék, szóval: elveszne és kellő használatra előkeríthető nem volna; azt az esztergami és kalocsai érsekek püspöktársaiknak vagy azok többségének tanácsával tilalmazzák és újat készíttessenek, s ez eljárást, valahányszor a szükség úgy hozza magával, ismételjék. Azon esetre pedig, ha a két érsek, vagy a püspökök többsége velök egyet nem értene; a szentszék tanácsa kérendő ki. A budai zsinat egyuttal kiközösítéssel sujtotta mindazokat, a kik ezen túl lefoglalnák a szent koronát. Ugyanezen szigorított büntetést szabta mindazon érsekekre, és püspökökre is, kik az esztergomi érsek jogsérelmével királyt koronázni merészelnének.¹⁾

Látható az előadottakból, mekkora kimélettel bántak el László vajdával. Az egyházi fenytéket vele nem éreztették még, hanem újabb, nem is pontosan körülírt határidőt szabtak neki; és csak ha akkor se adná vissza a koronát, tekintenék tilalmasnak. Az egyházi átkot is csak azokra mondották ki, kik netán jövőben (deinceps) foglalnék le a koronát. Ezen tekintetet a vajda — az akkori körülmények közt loyálisnak nevezhető gondolkodása által, melyet utóbb tetteleg is megmutatott, érdemelte meg. Elvégre is nagy szivességet tett ő az Anjou pártnak, midőn Bajor Ottót elfogta, neveltségessé tette, az országból kihessentette akkor, mikor mindenek szemei — ugyszólván — rajta függtek. Ha ő az időben Ottó pártjára kel, valószínűleg az Ákosok, Borsák és Rátótiak is hozzá szegődnek, a Német-Ujváriak pedig nem ejtik el. Csak azután, hogy Ottó kimult a királyságból, indulhatott meg Tamás érsek, az Anjouk főemberének támadó actiója.

¹⁾ Vat. O. I/II, 271, 275

Voltaképen László erdélyi vajda mentette meg a koronát az Anjouk számára, midőn azt Bajor Ottótól elvette. Még talált jószágot sem adnak vissza ingyen... Ő továbbá rögtön I. Károly pártjára állott. Ha nem is személyesen, mit talán nem annyira állása, mint inkább óvatossága tiltott, de követségével részt vett — mint már érintettük — a Pest szomszédságában 1308. nov. 27-én tartott, ugynevezett királyválasztó gyűlésen, a hol követei hűséget fogadtak az ifjú királynak. Igaz, egyelőre többet nem is tett; nem olvassuk, hogy az erdélyiek tetteleg részt vettek I. Károly király uralma megerősítésében. De ellene se tettek semmit. László vajda egészséges gondolkozására és gyakorlati észjárására mutat, hogy nem tűzte ki a lázadás zászlaját, mint a Német-Ujváriak, Csák Máté, az Amadéfiak, utóbb a Borsák, Petnefia Péter és társaik. Nem is leselkedett I. Károly király élete ellen, mint annyian egész Zách Feliciánig; hanem nyugodtan bevárta, míg helyzetét tisztázza és állását biztosítja.

Ellenben nélküle vetettek számot, kik azt hitték, hogy ő, a hatalmas és népszerű erdélyi vajda, „qui habet potentiam super omnes transilvanos ipsos conservandi in bono et impediendi“, ¹⁾ potomáron segíti az olasz királyfit a magyar trónra, míg a többiek valamennyien, papok és világiak, búsásan megfizettették — nem ritkán csak keveset érő és ideiglenes — hűségöket. És hogy a vén ravasz a mindennapi szőszegés e korában biztos garantiák nélkül adja be derekát. Mert hogy főleg ez, a garantia, a biztosíték kellett neki, azt meglátjuk a következőkben.

Mielőtt azonban tovább mennénk, így kívánván ezt az időrend is, megirjuk az erdélyi káptalannak a szász papok ellen indított pöre lefolyását, mely alkalommal László vajda jellemével még közelebbről megismerkedhetünk.

VI.

Az erdélyi szászok és székelyek régtől fogva surlódtak egymás közt, mi nem ritkán villongásra adott okot. ²⁾ Az ellenségeskedést a szász papok, a nép értelmi vezetői átjátszották az egyházi térre

¹⁾ Ellenségeinek, a szebeni szászoknak ismételt nyilatkozata. (Vat. O. I/II, 199.)

²⁾ „Theotonici de partibus illis destruxerant turres et fortellicia quorundam nobilium de partibus illis, qui impediabant bonum statum et pacem provincien . . . Inter siculos et saxones aliquantulum guerra noviter . . . exorta“ (Ezen perben fölvevett tanuvallomások.)

is, mert kelleetlenül túrték a viszonyt, melyben egy részök, a sebesi, springi, ozdi, kézdi, keresdi, kis- és nagy-küküllei esperességek ¹⁾ az erdélyi egyházmegyétől függtek.

Péter püspök ismételve közben járt, a káptalan is engedett a szászok kérelmének és a már érintett tized ügyében husz év alatt két egységet is kötöttek. Az elsőben (1283.) negyven ezüst márka évi váltságpénzt ajánlottak meg a sebesi szászok, ²⁾ a másodikban (1303.) egy márka ezüstöt hatvan füst vagyis tüzhely ³⁾ után.

De az egységet a szászok csak rövid ideig tartották meg. Már 1309. elején harmadfél évi tartozással hátralékban maradtak. Midőn pedig a székesegyházi káptalan törvény útján akarta érvényesíteni jogát, ügyeket a szentszékekhez föllebbezték. Ezen boszantó eljárás, melylyel az akkor még vajmi vékonyan javadalmazott kanonokok ⁴⁾ kárát tetézték, igen fölháborította az erdélyi káptalant. Egyik sértés a másikat követte. Végre a sebesiek a nevezett hét esperesség izgatására papjaik vezetése mellett fegyversen jöttek Gyula-Fehérvárra. A templomba hatoltak; ajtait bezárták; öröket állítottak eléje; kivont karddal és feszített íjjal támadtak a káptalanban egybegyűlt kanonokok ellen, bántalmazván és gyalázzattal illetvén őket. ⁵⁾

¹⁾ *Decanatus*, mint a pápa és saját püspökjök e kerületöket hivatalosan nevezte; míg ők magokat a hét szász káptalannak (*capitula*) szerették czímezgetni.

²⁾ *Fontes rer. Austr. XV, 131.*

³⁾ *Batthyány, Leges, III, 7.*: „*praefati plebani sexaginta sumis praehabita dicatione solvent unam marcam fini argenti.*“ *Suma, Sagma* annyi mint *onus, Sarcina* (*Maigne, Lexicon*), a miért *Batthyány suma* alatt képét értett. *Sumis* azonban téves olvasás e helyett: *fumis. L. Vat. O I/II, 247.*)

⁴⁾ Láttuk, hogy a káptalan csak 12 márka procuratiót fizetett abból a 313, sőt a negyedik évre 450—500 márkából, melyekkel az erdélyi egyházmegye meg volt róva. (*Vat. O. I/II, 391, 398.*)

⁵⁾ „*Pertholdus plebanus de Kelnuk (Kelnok) item sacerdos de Subcastro Petri, Andreas de Orbou (Szász-Orbó) et alii quam plures sacerdotes dicti capituli de Sebus (Sebes), de voluntate, licentia, mandato et consensu predictorum septem capitulorum, anno preterito, de mense februarii iniuriose ac violenter, hostiliter, cum magna comitiva equitum clericorum et laycorum ecclesiam beati Michaelis Transilvaniam intrauerunt, (h)ostia predictae ecclesiae claudendo, ac custodes ibidem ponendo, insultum fecerant in canonicos eiusdem ecclesiae, ad capitulum convocatos, percutiendo et verberando quamplures clericos et beneficiatos eiusdem ecclesiae, fugando eciam et trudendo canonicos*

E kihágások és félelmek miatt, valamint a tized és egyéb tar-
tozások czímén köteles fizetségek elmaradásáért az erdélyi káptalan
pört indított a küküllei főesperesség névszerint fölsorolt harmincz-
három papja és föl nem sorolt összes papsága és községe ellen frà
Gentile biboros és szentszéki követ előtt, ki legott törvényszéke elé
idéztette a vádlottakat, hogy a kiirt határnapon személyesen vagy
megbízottjaik által előtte megjelenjenek.

A szász papok Bertoldot a kelneki esperes-plébánost, ki a
gyulafehérvári támadásnál is vezerek vala, bizták meg ügyök vé-
delmével.

Bertold értelmes, tanult, éles eszű, erélyes, mindenek fölött
ravasz ember volt. Jártassága miatt a jogtudományban annál kevésbé
kicsinylendő ellenfele az erdélyi káptalannak, minthogy tág lelkiis-
merete és tárgyalási ügyessége veszedelmessé tették. Mögötte pedig
az összes erdélyi szászság, melynek ő szellemi vezére vala, egy ér-
telemmel állott mentül félelmesebb hátvédül, minthogy az időben
a szászok nem csupán hazudtak, henczegtek és hatalmaskodtak, de
valóban hatalmasok valának.

---

predictos, et alias ignominiose et turpiter transfugando ipsos usque in sacrifi-
cium ecclesie supradicte. Quam iniuriam nollet predictum capitulum substi-
nuisse pro mille maris fini argenti.“ Így adja elő ez esetet a fölpörös kápta-
lan ügyvédje egy helyütt, másutt így: „ . . . anno preterito, de mense februarii.
feria secunda post dominicam Exurge (1308. februárius 19.) eadem Cibiniensis
universitas et communitas, cum sacerdotibus decanatus de Sebus, manibus
armatis, ecclesiam beati Michaelis Transsilvanorum hostiliter inuadentes, in
clericeos et sacerdotes eiusdem ecclesie manus violentas turpiter iniecerunt,
usque ad cancellos et sacristiam eiusdem trudendo et fugando eosdem exertis
gladiis et sagittis contra eos, prout de hiis est publica vox et fama in regno
Ungarie et partibus illis.“ Az alperesek, nevezetesen a sebesi dékán és kelnek i
plébános, ki vezére volt a rakonczátlankodásnak, másként adta elő az ügy
állását: „ita se factum habuit. quod quidam de dicta universitate associauerunt
quosdam plebanos et ierunt ad dominos canonicos Albenses causa appellandi
ab eis ad sedem apostolicam (erre ugyan fegyveres sokaság nem volt szüksé-
ges) propter quedam gravamina: et dum isti plebani legerent libellum appel-
lationis coram dictis canonicis, isti canonici immaniter in dictos appellantes,
non sine magno contemptu apostolice sedis et domini pape (vajon?) irruerunt
volentes eos nequite captiuare. Et tunc appellantes dictorum canonicorum
nequiciam et violentiam atrocem per fuge subsidium, et dictorum associantium
adiutorium euadere satagerunt.“

Jól eshetett tehát az erdélyi káptalannak, hogy mögötte nemcsak a jog és igazság, de László vajda is, már csak fia, a választott erdélyi püspök végett is, helyet foglalt.

A szentszéki követség idézését vevén, a kelneki papnak főgondja volt: miként kereshetne menedéket a halasztásban? A kése-delem nem csupán a fizetni nem szerető adósoknak, a kelneki pap hiveinek kedves, de kívánatos volt a hatalmaskodóknak is, emberi dolog lévén, hogy a vett bántalmak nyomát az idő enyhíti. Aztán ki tudta volna megmondani, meddig marad Magyarországon a félt bíró, az új pápai követ, ki fontosabb ügyek végett járt itt és igazságot csak másodsorban szolgáltatott? Hiszen elődje, Ostiai Miklós sietett menekülni az országos zavarból, mely miatt Károly-Róbert ügyét nem bírta rendezni. No s a zavar nem hágott-e ez idő szerint még magasb fokra?

Hanem azért óvatosan kellett eljárni. A pápai követeket nem hiába hasonlította valaki az ó római proconsulokhoz. Hatalmok, kivált pappal szemben igen teljes vala. A kiközösítés és egyházi tilalom, vulgo: egyházi átok éle a XIV. század elején még nem szenvedett csorbát.

Tehát nagy ravasz óvatossággal kellett eljárni. S erre Bertold igen alkalmas volt. „Providus“-nak, előrelátónak, ki dolga elejét, utóját meggondolja, czímezték, de tettei következményeit jó előre ki is tudta számítani.

Elsőben is Bertold pap nem épen titkolta, hogy készül budai útjára. Elkészítette végső rendeletét is, s azt átadta a cistercitáknak, kiknek perjelét megnevezte utósó szándéka végrehajtójául. Ez azért történt így, hogy egy konvent tehessen teljes értékű bizonyosságot utazási szándékáról. Aztán megkereste a szász universitás elöljáróit Szebenben, szerezzenek neki szabad útlevelet László vajdától, erősen reménykedvén, hogy ez a kívánsága nem teljesül. Így okoskodhatott: László vajdának aligha van tudomása arról, hogy ő, Bertold, van megidézve; ellenben azon gyanuperrel fog élni, hogy (Bertold) vádaskodni indul a káptalan ellen, s ettől meg fogja óvni akarni a káptalant.

László vajda azonban ismerte nemcsak a helyzetet, de a kelneki papot is. S mint afféle jóvérű ember, ki sokkal furfangosabbnak

hiszi magát, belátott kártyáiba, bele játszott színébe, de olyformán, hogy elvégre is ő maradjon a nyertes.

Midőn a két pap, kiket a szász universitás hozzá küldött az útlevelért, nála először jelentkezék, a vajda készséggel engedett kérésöknek, de sőt — mint mondá — minden ember fiának, a ki a szentszéki követhoz jutni akar, szabad járást-kelést biztosít. Ezen engedélyt csak szóval adta, mert meg volt győződve, hogy a kelneki pap be nem éri vele: írásbeli engedelem kell majd neki. El is küldötték másodszer a papokat, hogy levelet hozzanak. Adott azt is az erdélyi vajda, és levele így hangzott:

„László erdélyi vajda és szolnoki ispán a szebeni szászok közönségének kellő és kész barátságát!

„Barátságatok jól tudja, hogy Irántatok és a Hozzátok tartozók iránt mindenkor és mindennemű szeretettel viseltettünk; mégis arra kértetek gondos leveletekkel, hogy papjaitokat és azok követjeit szabadon bocsássuk át területünkön, hogy a (szentszéki) követ urhoz eljuthassanak, jóllehet, a mi területünkön minden ember szabadon átmehet.

„Emlékeztek, hogy községtetek és a nevezett papokat számtalanszor figyelmeztettük: tegyenek eleget a káptalannak jövedelmeik után, mit mindekkorig tenni elmulasztottak. Mire nézve megkeresük és intjük községtetek barátságát, vegyétek reá ama papokat, hogy a káptalannak a püspöki jövedelmekből eleget tegyenek és ne perpatvarkodjanak, nehogy megkeserüljék a pörösködést. Mert ha mi is közbe lépünk, a káptalannal együtt ugyan megjavítjuk (reformabilis) őket.

Kelt Déván, november 23-án.“ (1308.)

Kis mestermű e levél. Míg egy részről a kelneki papnak elégséges ürügyet szolgáltat arra, hogy ne engedjen a szentszéki követés idézésének; más részről kiszedi lába alól az alapot, melyen engedtlenségét kimenthetné. Saját törkébe bonyolítja a ravasz papot, kit makaességben fognak elmarasztalhatni. Így okoskodott László vajda, ki a föntebbi levélnél nem állapodott meg. Elsőben is gondoskodott arról, hogy a szebeni községtnek adott szóbeli (első) válasza tanúk előtt történjék, kik bizonyosságot tehessenek róla, mily készséges volt ő a szabad menés-jövés megadásában. Midőn pedig csaknem egy időben megjelent nála Déván Miklós aradi prépost hasonló já-

ratban, esedezván: ótalmazza meg utjokban őt és mindazokat, kik a szentszéki követől jönnek vagy hozzá mennek: a vajda nemcsak azt felelte, hogy már a szebeniek kérésére gondoskodott róla, miszerint kivétel nélkül minden emberfia szabadon közlekedhessék a szentszéki követséggel; de ujonnan nyílt parancsot küldött szét és kihirdettette Erdélyben és az erdélyi részekkel szomszédos városokban, Váradon és egyéb helyeken, hogy az ő területén jöhet kereskedni, vagy bármi okból, a kinek tetszik, mert biztosítja személyét és vagyonát minden bántódás ellen. Minek következtében a szebeni dékán és brassai dékán küldöttei ki is mentek az esztergami érsekhez ügyeiket rendezni, dolgaikat végezni. Tudott erről Imre váradi püspök is közvetlen tapasztalatából, és tanúságot tett arról is, hogy a vajda még kíséretet is adott volna az erdélyi espereseknek, prépostoknak és plebánosoknak, kik a szentszéki követhöz törekedtek. Ugyanígy nyilatkozott Benedek csanádi püspök, Márton a szent Istvánról nevezett váradi egyház prépostja, Móríc a krakai plebános, nem különben János, a kalocsai egyház custora,¹⁾ kit a vajda egyenesen fölkért: tegyen bizonytságot róla a király és szentszéki követ előtt „contra omnes, qui vellent aliquid ob(i)icere contra eum.“

Kitetszik mindebből, hogy László vajda csak játszott a kelneki pappal, mint a macska az egérrel.

Csakhogy a kelneki pap — hogy a hasonlatnál megmaradjunk — maga is macska volt. Kezében László levelével nyugodtan honn maradt; hadd marasztalják el makacsságban. Csak miután ez megtörtént, küldötte Budára Henrik szerzetest Szebenből mentségekkel, hogy miért nem jelenhetik ő meg személyesen. A mentség jókor érkezett. Frà Gentile ügyhallgatóinak épen azon járt az eszök, hogy szigorú egyházi fenytékkal szorítsák Bertoldot és a szász papokat az engedelmességre. De mert Henrik szerzetes mentő okokkal hozakodott elő, a szentszéki követ vizsgáló birákat nevezett ki, kik a helyszínen kutassák: ha vajon megállanak-e a felhozott mentségek? s aztán idézzék meg újra az alpcreseket Budára.

A szászok, mint a kovácsolt lánczszemek úgy összetartottak, csak hogy Bertold pap elmaradását kimentsék. Sifrid, cisterita perjel lelkiismeretére vallotta, hogy kelneki Bertold pap az útra el volt

¹⁾ Órkanonok; az infima latinitas egyik maradványa nyelvünkben.

készülve, e végett testamentomot is csinált, és őt rendelte annak végrehajtójául. Kelneki Salamon comes növendék fia a maga és betegén fekvő atyja lelke üdvére esküdött, hogy látta a vajda fenyegető levelét. Miklós, szebeni törvénybíró (scabinus), Henning, szebeni hírnök (nuncius) ugyanazt erősítették hit alatt. A kelneki templomatyja és testvére arra esküdtek meg, hogy a hitközség szabadságot is adott már plebánosának az útra stb. Ugyanezen értelemben számos levél érkezett a vizsgáló birákhoz: Giselberttől a vinczi esperestől, Győrytől a szebeni plebánostól, WALTERTŐL a szentlélek-rendi ispotályosok szebeni mesterétől, Jánostól Humbertfalva plebánosától. Első sorban s szász szék ispánjaitól, Gobolintól és Miklóstól, kik előadták: mint-hogy László vajda nem akart különben szabad útlevelet adni a szász papoknak, hanem ha visszavonják a szentszékekhez beadott föllebbezésöket, ők tiltották el a sebesi öspöröst és társát budai újtjoktól nehogy fogságba kerülvén, megszakadjon a barátságának és békének azon köteléke, mely a vajda urat és a szász tartományt egybefűzi. E levelek közt volt László vajda levele is, mely a föntebbi állításokat hazugságnak jellemzi; ezt azonban csak röviden érintik a vizsgáló birák, jelentvén, hogy a két szász káptalan ügyvédjének 1309. április 25-ét jelelték ki határnapul, melyen a követségi törvényszék előtt megjelenni tartozik.

Április 30-án Bertold esperes csakugyan bemutatta ügyvédi megbízó levelét Budán, melyet megbízói a „szentséges atyához“, Gentile biboros urhoz „csókolván szentséges lábait“ irattak meg azzal, hogy Bertold esperes mellett első ügyvédjökül a szentszéki követség egyik uditoréját kérték föl.

Némi súlyt helyezünk e formaságokra. Mert míg a föntebbi cím és üdvözet: „Sanctissimus pater“ és „oscula pedum beatorum“ akkor is, ma is egyedül és kizárólag a pápát illették és illetik meg; míg Gentile biborost reverendusnak, azaz tisztelendőnek címezték övéi és mások, így az erdélyi káptalan is; de azok is, a kik esedezve, hízkelkedve közelítették hozzá legfőlebb ha venerabilisnek, tiszteletesnek hívogatták: az erdélyi szászok nagyon is érezheték szükségét gyöngye ügyök pártfogásának; minek egyik jele az is, hogy a Gentile udvara egyik főemberét iparkodtak megnyerni védőjökül, a mi — úgy véljük: nem olcsó áron — sikerült is; jöllehet Bertold esperesben oly ügyvédet bírtak, kiben éles ész, jogtudomány

és ügyvédi rátermettség tekintetében annál inkább megbizhattak, minthogy első sorban saját ügyét kellett védelmeznie.

Rövid, szabatos és meggyőző érvei, melyekkel az erdélyi káptalannak makacsságra czélzó vádjait erőtlentíti és valószínűvé teszi, hogy a félelem gátolta őt és alperes társait a megjelenésben, tanúskodnak erről. A levél — ugymond -- melyet László vajda a szebeni községnek irt, akár annak személyét tekintsük, ki azt irta, akár a szegény plebánosokat, kik ellen iratott, akár a levél tartalmát és író modorát, alkalmas arra, hogy nagy félelmet gerjeszsen. László vajda, ugyanis hatalmas férfiú és ama plebánosoknak ellenségök azért, mivel fia az erdélyi egyház választott püspöke, a miért az összes püspöki javakat lefoglalva tartja, és mint a fő a tagokat, az erdélyi káptalant buzgón védi. Ellenben ama plebánosok tehetetlenek és a vajda előtt a mondott okból gyűlöletesek. Továbbá ama levél irmodora és tartalma is elég félelmet kelt. Ime: oly előkelő község, mint a szászoké, megkeresi a vajdát, méltóztassék szabad utat engedni területén át a követ urhoz, de László vajda a község kérelmére nem felel egyenesen, nem mondja igen vagy nem, hanem körülírással és ellenbeszéddel él, mondván: Intelek Benneteket, vezérek rá ama plébánosokat, álljanak el a föllebbezésről, melyet az erdélyi káptalan ellen intéztek stb. Ezzel voltaképen nem mást mond, mint: ti tőlem azt kéritek, én tőletek ezt; ha megteszitek nekem, a mit én kérek, megteszem én is, a mit ti kértek. E szavak, ebben nem lehet kétség, félemlítést tartalmaznak, melyet világosan kifejez a levél vége: nehogy megkeserüljék a pörösködést. Fenyegetést olvastak ki a levélből a főpapok, ispánok s az universitás, kik egyhangúan és hit alatt állítják, hogy e levél megtagadása a szabad útnak stb.

Ezen érvelés ellen keveset használt László vajdának Déván, 1309. április 9-én kelt és frà Gentilehez intézett levele, melylyel az erdélyi káptalannak segítségére sietvén, kijelenti, hogy az alperes plebánosok és papok, kik az erdélyi káptalan ellen a szentszéki követség törvényszéke elé idézve valának, de oda elmenni makaesul vonakodtak, hamis adatokkal igyekeznek konokságokat mentegetni, állítván, hogy ő (László vajda) elmulasztotta nekik a szabad útlevélet megadni, és a vizsgáló bírák elé holmi hamis tanukat és feneketlen bizonyítékokat állítottak. Neki soha se volt szándoka ama papokat és védőket utjokban gátolni vagy zaklatni, minthogy ő Isten

kegyelméből az igazság tisztelője, gyakorlója, és területén minden embernek, legyen az pap vagy világi, szabad és biztos az útja. Kéri tehát a szentszéki követet, hitelt ne adjon erre nézve ama papoknak, vagy megbízottjaiknak, se tanúiknak s ezek csalafinta bizonykolásának.

Az alap, melyen az erdélyi káptalan makacsság czimén kérte a szász papok elítéltetését, meginogván, immár azt igyekezett a felperes káptalan bebizonyítani, hogy a szászok azért nem állhattak meg a törvényszék előtt, tehát az érdemleges tárgyalás előtt elítélendők, minthogy magokra vonták azon kiközösítést, melyet VIII. Bonifáczius mondott ki Károly király ellenesire. A szászok — tudja ezt az egész ország — I. Károly király ellenesei voltak, mert Bajor Ottót pártolták. Midőn Ottó, bajor herczeg mint magyar király nagy sereggel állott Buda körül és a pesti mezőn, — így allegált a káptalan ügyvédje, — seregéhez csatlakoztak Blana István, Gobolin, Miklós és Blan ispánok sok szebeni néppel és jobbágyi hűséget esküdtek neki. Ugyanők segítették és szolgálták Ottót, midőn Segesden táborozott seregével. Azonképen mikor Ottó Beszterczén, Erdélyben tartózkodék, a nevezett ispánok és Szeben közönsége meghívó leveleket küldöttek hozzá, látogatná meg őket Szebenben, hogy őt mint királyukat fogadhatnák és megismerhetnék. Várták is őt Szebenben. Az erdélyi káptalanra is azért neheztelnek a szászok, mert azt hiszik, hogy Ottó néhai Péter püspök és káptalanja tanácsával, segítségével esett fogságba. A sebesiek mult évi támadása szintén az ebből fakadt beszű műve.

Ezen nehéz, mert igaz, el nem tagadható ellenvetéssel szemben nem ingott meg Bertold esperes. Elsurrant a dolog érdeme fölött tagadván, hogy a szász universitás lázadó a római egyház és Károly magyar király ellen. Dehogy lázadók ők, mindenkoron hívei, s a hívek közt is a leghívebbek voltak a multban és jelenben, és mindörökké tántoríthatatlan hívei lesznek a jövőben is a római szentegyháznak éppúgy, mint Károly urnak, Magyarország valóságos királyának és katolikus utódainak. Nemkülönbén mindenekben, egyházi és világi dolgokban, és mindenekfölött engedelmeskedni fognak frà Gentile baboros urnak, az apostoli szentszék követének, mint ez szófogadó és alázatos fiakhoz illik is, de tartoznak is vele. Nem is fognak soha senkit mást királyokul, már mint Magyarország kirá-

lyául elismerni, elfogadni, hanem csupán a főtebb említett Károly urat és katolikus ivadékát.

Hogy ezt is elhitték a kelneki papnak, a pörökkel kevés baja volt. Amaz ügyeket, melyek miatt a káptalan pörlekedék, rég fölbebezték magához a szentszékhez. Ezekben tehát kisebb fokú bíróság, milyen a követségi, nem avatkozhatnak. E kifogásnak ugyan csak az elmaradt pénzbeli tizedkövetelést, tehát a pör egyik ágát illetőleg adott a bíró helyet, egyébiránt az ügy végleges kimenetelét eleddig nem ismerjük.

E helyt csupán azért foglalkozunk ez érdekes pörökkel, mert lefolyások László vajda jellemét egészen új oldalról ismertetik meg velünk. ¹⁾

Nem volna azonban teljes ez ismeretünk, ha meg nem említetők, hogy László vajda a meggyesi, selki és berethalmi székeket a szebeni szász universitástól elszakította, s ezeket, valamint a szebenieket is szabadságaiktól (ma azt mondanák: autonomiájoktól) megfosztotta.

Ezt alighanem kudarcza fölötti bosszúságában tette.

Szeben ugyan visszakapta önállóságát azon a napon, melyen a vajda koronát kezéből kiadta; de a többi székeket, míg ő vajda maradt, hatalmában tartotta. ²⁾

VII.

Hogy az erdélyi káptalan pörös ügye kezdett görbére fordulni, azt az elkedvetlenedés szülhette, mely frà Gentilén László vajda, a káptalaniak pártfogója fölött erőt vett.

Pedig nagy reményt táplálhatott előbb róla.

A készség, a melylyel a vajda a kormányára bizott terület espereseinek, prépostjainak és plébánosainak szabad utat és védelmet biztosított, míg — teszem — a Német-Ujváriak területén előfordult

¹⁾ A periratokat l. Vat. O. I/II, 187—256.

²⁾ Salzer, BIRTHÄLM, 659.: „fideles saxones de Medgyes, de Selk, de Berethalom“ azon panaszszal járultak 1315-ben l. Károly király elé, „quod olim sub una libertate communitatis saxonum de Cybinio a sanctis regibus concessa gaudentes residebant; sed per factum et potentiam Ladislai quondam Woyvodae Transilvani ab eadem communitate saxonum de Cybinio occupati fuissent.“

A koronázást megelőzőleg, minthogy a szent István koronája „semminemű szorgalmatossággal visszaszerezhető nem volt“, frà Gentile biboros és szentszéki követ kitünő mívű, drága kövekkel ékített koronát ajándékozott a római anyaszentegyház nevében az országnak és királynak, mely díszes ékszert ugyanó június 11-én, „nehogy Isten áldása, melyet az apostoli szentszék a régi koronához fűzött, megfogyatkozzék“, mise közben megáldott, az ország érsekei és püspökei pedig szent chrismával megkentek, miközben a László vajda által tartott igazi koronát tilalmasnak jelentették ki.

Elkövetkezett a legközelebbi vasárnapon, június 15-én a koronázás napja, melyen az ország főpapjai, főurai, számos egyházi férfiú, szerzetes, nemesek, polgárok és népség az ország minden részéből a Boldogasszony budavári templomába gyülekezének. Frà Gentile a főoltár mellett foglalt helyet, Tamás esztergami érsek, ki a koronázást vala végzendő, az oltár előtt a szent miséhez készült, a székesfehérvári kanonokok pedig, tisztókhez képest a királyra adandó ruhát rakosgatták az oltárra. Ekkor az oltár elé lépett Károly király, kezét a szent Evangéliomon nyugtatva, előbb latin, aztán az esztergami érsek után magyar nyelven, mondotta el a koronázási esküt: hogy Isten törvényeinek engedelmes lesz, a katolikus hitet megtartja, a római anyaszentegyházat és papjait tisztelni s oltalmazni fogja, az országot és jogait megvédi, a nemesség szabadságát fönrtartja, a zsarnokok hatalmából kiragadja, törvényes házasságban él s azzal beéri, mindenki iránt igazságos lesz, senkit se fog kihallgatás nélkül elítélni; igéri Istennek és szentjeinek, hogy esküjét szilárdul megtartja. Aztán a jelenlevők név szerint fölhivatván az érsek által, szintén hitet tőnek és hűséget fogadtak a királynak. Mire az esztergami érsek a főpapok és főurak hozzájárultával megkoronázta Károly királyt. A pápai követ pedig és a magyar püspöki kar külön-külön hiteles levelet irattak az eseményről.¹⁾

Azonban az élet csúffá tette a logikát, vele a juris prudentiát és kinevette a pápai és császári tekintélylyel működött hites közjegyzőt.

A magyar nemzet, mely szent István koronája iránt „nagy tisztelettel viseltetik, s annak akkora tekintélyt tulajdonítja, mintha a királyi jog benne sarkallanék“, még se vette ezen koronázást, mely

¹⁾ Vat. O. I/II, 304. 352.

új koronával, szokatlan helyen ment véghez olyba, mint a melyhez kétség nem férhetne. A szentszéki követnek saját nézőpontjából szemlélve a dolgot, a megtörtént koronázást teljes érvényűnek, s a régi, minden erejétől megfosztott koronát fölöslegesnek kellett ugyan tekintenie; de figyelmét el nem kerülheté, hogy még azok is, talán leginkább azok, kik mitsem törődtek az isteni s emberi törvényekkel, a formaságokkal legkevésbé, bele fogódznak minden legkisebb rendhagyásba: az új koronába, a koronázás szokatlan helyébe, hogy hűtlenségükre mentséget, bűnös gazdálkodásukra palástot kerítsenek belőle.

Számos adat tanúskodik arról, hogy frà Gentile nagyon rajta volt László vajdát a szent korona kiadására bírandó. Egyik újabb követét ez ügyben, Benedeket, a választott erdélyi püspököt Német-Ujvári Henrik bán latrai elfogták és néhány napig letartóztatták.¹⁾ Mit végzett? arról nem értesülünk; de gyanítjuk: nem sokat, mint-hogy a korona kiadásának ügye előbbre nem haladt, és frà Gentile kezdette türelmét veszteni.

László vajda, úgy látszik, ez időben ünnepelte leánya lakadalmát a szerb király fiával.

A vajda és István szerb király közt 1308. évi szeptember előtt tárgyalások folytak az iránt, hogy a szerb király fia elvegye a vajda leányát. Tudjuk ezt frà Gentile leveléből, ki Zágrábban tartózkodása alatt (1308. szeptemberben) szeretettel kérte és intette a vajdát, hogy ama tárgyalásokat szakítsa meg mindaddig, mígnem a félhitű szerb király és fia — mint remélhető — rövid időn visszatér a kath. egyház kebelébe.

Nem éppen könnyű teljes biztossággal meghatározni, ki volt a szóban forgó Isván szerb király, minthogy a szerb királyok az időben mind Istvánnak és Urosnak nevezték magokat. 1308-ban a tényleges szerb király Milutin István volt ugyan, de élt még bátyja: Dragutin István, a trónjáról lelépett szerb király, akkor már csak szerémi herceg és mácsói kormányzó, kit azonban szintén szerb királynak czímeztek. Mindkettőnek voltak fiai. Dragutinnak Ulászló és Urosica; Milutinnak Uros-István, melléknevén Decsán-szki, a későbbi király, és egy természetes fia: Konstantin. Ezek

¹⁾ Vat. O. I/II, 336.

valamennyien éltek a XIV. század elején, következésképp valamennyien vőlegényei (jegyesei) lehettek László vajda leányának.

Wertner dr., érdeemes genealogusunk állítása szerint a föntebbi négy ifjú közül (Decsánszki) Uros-Istvánnak volt a vajda-leány felesége és anyja a hatalmas Dusánnak, Szerbia legnagyobb fejedelmének. ¹⁾

Elfogadhatjuk Wertner dr. ez állítását, mely szerint Milutinnak és nem Dragutinnak fiával van e helyt dolgunk. Ezt vélte frà Gentile, midőn róla mint félhitűről (schismaticus) beszélt; minthogy Dragutin, Katalinnak, V. István magyar király leányának férje, már előbb visszatért a katolikus egyházba. V. Miklós pápa 1291-ben Krisztusban kedves fiának nevezi, őt és országát szent Péter oltalmába veszi ²⁾, a miért reá frà Gentile tilalma ki nem terjedhetett.

Némi nehézséget okoz, hogy, ugyancsak Wertner dr. szerint, Milutin szerb király ezen fiát, a későbbi Decsánszkit 1307 körül lázadásáért szemé világától megfosztotta, a megvakítottat Konstantinápolyba, a Pantokrator-kolostorba küldötte, ott hét évig internálva tartotta, mely idő alatt a kolostor apátján kívül senkinek se volt szabad őt meglátogatni. Ha ezen megvakítás és száműzés csakugyan 1307-ben történt, nehezen hihető (noha nem épen lehetetlen), hogy Milutin ekkor gondoskodott fia házasságáról. Minthogy azonban Decsánszki szabadulása a konstantinápolyi kolostorból hét évi internálás után 1317-ben történt, föl kell vennünk, hogy megvakítása egybekelése után történt.

Ez összeköttetés érdekes, nem is nagyon merész kombinációkra ad a történetbúvárnak alkalmat. Milutin király és László vajda rokontermészetek. Nagy politikusok, mint mondani szokás, épp azért a végtelékig nem erőszakosok. Ellenben az antagonismus Milutin és Dragutin, e két testvér közt engesztelhetetlen. Milutin, az öcs letaszítja bátyját, Dragutint a trónról. A gyűlölet közöttük soha sem enyhül meg többé. Dragutin nagybátyja volt I. Károly magyar királynak. Dragutin felesége nénye volt Árpádházi Máriának, I. Károly király nagyanyjának. Épp azért Dragutin fiának, Ulászlónak — ha megengedünk nőági örökösödési igényeket — nagyobb joga volt a magyar koronához, mint akár I. Károlynak, akár atyjának, Károly-Martelnek.

¹⁾ Wertner, Délszláv uralkodók, 82.

²⁾ Theiner, Monum. Hung. I, 375.

Ha mégis úgy találjuk ¹⁾, hogy Ulászló herceg az Anjoukat Magyarország koronája elnyerésében támogatja, s ezek őt viszont Szlavonia egy részével megajándékozzák: nagyon valószínű a gyanítás, hogy a katolikus szerb Ulászló ezt azért teszi vala, hogy majdan támogatást nyerjen bitorló nagybátyja, Milutin király ellen. Amint hogy ez eset be is következett.

Nem volt ezt nehéz belátnia Milutinnak is, s azért kereste a hatalmas László vajda támogatását. E két férfiú egymásra volt utalva; keresték is egymás támogatását. Ha mindezt észbe vesszük, utóbb még az sem látszik valószínűtlennek, hogy Milutin már megvakított fiának keres feleséget, ha nem is újra fellobbanó atyai szeretetből, csak azért is, hogy gyűlölt bátyja ivadékának örökösödését meggátolja. László vajda leánya pedig Ilona, Vak Béla felesége szerepére vállalkozott. Férje egyébiránt félig-meddig vissza nyerte szeme világát; 1317-ben visszatért atyjához, s ennek halála után, 1321. évi november 6-án Szerbia királya lett és maga mellé ültethette szenvedései tanuját és enyhítőjét, erdélyi László vajda leányát, ki azonban előtte halt meg, minthogy Decsánszki Uros-István király 1326-ban újra megnősült.

Ezek után megérthetjük, mikép történhetett, hogy frà Gentile alig hogy Magyarországra tette lábát, máris jól volt értesülve oly családi viszonyokról, melyeket nem szokás volna verni, hogy tudniillik István szerb király és László erdélyi vajda gyermekeik egybekelése iránt tárgyalnak. Nyilván Dragutin értesítései alapján jutott ez újdonság a nápolyi udvarba, s ez úton a szent-széki követ tudomására azzal a kérelemmel, hogy a mondott összeköttetés létre jöttét meggátolja, minthogy ily frigy az Anjouk érdekeibe ütköznék, melyek megóvása végett ő tulajdonképen ki volt rendelve.

Frà Gentile csakugyan hivatalbeli első kötelességének ismerte azonnal kérni és inteni a vajdát, szakítsa meg a szóban forgó tárgyalásokat mindaddig, míg — mint remélhető(?) — a szerb király a katolikus hitre tér, mért „nem illő és nem hasznos, hogy az engedelmesség fiai (az igaz hitűek) az engedetlenség fiaival (a félhitűekkel) összekeljenek, minthogy ez által könnyen megeshetik, hogy az engedelmesek igaz hite csorbát szenved.“ Barátságosan és testvériesen

¹⁾ Anjouk. dipl. Emlékek I, 95. 194.

többször irt és izent e végett Gentile Lászlónak, de — úgy látszik — soha se biztos sikerrel. A miért szükségesnek tartotta zsinati végzést hozni a vegyes házasságok ellen, vagyis eltiltani, hogy katolikus nő feleségül adassék hitetlenhez, kik alatt a patarenusokat, gazarokat (a manichaeusok sarjadékát), ruthénokat, bolgárokat, ráczoakat és litvaiakat érti a határozat. A ki pedig e constitutio ellen vét, azt ki kell közösiteni és ha törődés nélkül múlik ki, a keresztny-temetést tőle megtagadni.¹⁾

Frà Gentile László vajda ellen fordította legerősebb e határozat hegyét. Fejére olvasta egész terjedelmében a budai zsinat kéréseivel végzéseit a királyi javak bitorlói, — nemkülönbén azok ellen, kik magzatjaikat félhitűeknek adják feleségül. És mert László „elfordította fejét Jeruzsálemtől és Jericho felé haladt az úton, mely a rablók kezébe vezet“; sem a királyt megillető javakat vissza nem adta, sem amaz eljegyzést föl nem bontotta, de sőt a házasságot létrehozta: ennél fogva azon kötelességhez képest, melyet Krisztus helytartója reá ruházott, aláveti őt mindazon büntetéseknek, melyek az idézett zsinati határozatokban foglaltatnak; kiközösíti őt az egyházból, jobbágyait a hűség esküje alól felmenti, azoktól, kik mindemellett pártjára állanak, megtagadja az egyházi temetést; valamint leányának a ráczzal kötött házassága miatt, vele, az atyával, mint félhitűvel úgy bánik el, és a Királyhágón (Silva) innen és túl fekvő tartományait egyházi tilalom alá rekeszti. Sőt, miután eddig hiába intette, hogy Magyarország szent koronáját, melyet lefoglalva tart, vagy neki (Gentilének), vagy a székes-fehérvári egyháznak, melytől évek előtt erőszakosan elvették, vagy a királynak adja vissza: újból szigoruan meghagyja, hogy ama koronát jövő Gyertyaszentelőig (1310. február 2.) okvetlen szolgáltatassa vissza, különben reá alkalmazza azon büntetéseket is, melyeket a többször érintett budai zsinat rótt azokra,

¹⁾ Va t. O. I/II, 167. — Nem bizonyíthatom, hogy e zsinati végzést egyenesen László vajda ellen alkotta frà Gentile — annál kevésbbé, minthogy azt a pozsonyi zsinatban, melyet 1309. november elején a lengyel püspökökkel tartott, hozta; ámbár Gentile azt állítja, hogy már Budán hozott hasonló végzést. Hogy a budai összes zsinatok határozatait nem ösmerjük, azt indokoltan sejtjük; de hogy László vajda esete adott közvetlen okot e szigoru végzés hozatalára, szintén valószínű. Feltűnő, hogy a pogány kúnok a hitetlenek közt fel nem soroltatnak, meg hogy a tilalom csak a nőkre szól, nem egyuttal a férfiakra, a kik akatholikus asszonyokat vesznek el.

kik a szent koronát illetéktelenül lefoglalják. Ellenben ha megtérne, nemcsak a büntetés elengedését ígérte az apostoli szent-szék teljes hatalmu követe, de ezen esetre bőséges kegyelmekkel is kecsegtette.¹⁾

Gentile e kiközösítő levelét Pozsonyban, hova Budáról már a múlt ősze elején költöztködék, 1309. december 25-én adta ki. Ugy látszik, kezdette magát kényelmetlenül érezni Budán²⁾ és több biztonságot remélt találni Pozsonyban, hol az osztrákok azon a czímen, mert Pozsony vármegyét, várost és várat Habsburgi Ágnes, néhai III. Endre király özvegye jegyajándéku birta, erősen megvetették lábokat.

Az előadott kiközösítő levél befejezéséből kiviláglik, hogy a biboros nem kívánt végleg szakítani Lászlóval. A szent korona visszanyerését, mire Gentile kiváló súlyt helyezett, végleges szakítással elérni nem lehetett. Hasonlón érezhetett a vajda. Az egyházi fenyítés, habár látszólag kevés hatása volt, kellemetlenül érintheté őt, de lázadásba vérét nem hozta. Belátta, ha a koronát, s a királyi javak egy részét kiadja, mire módjával mindig hajlandó volt, leánya egybekelése a szerb királyfival, másodrendű, ne mondjuk: mellékes ügygő törpül.

Ez idő tájt Pozsonyba jött Benedek, a domokosiak budai perjele és választott erdélyi püspök, hogy választása megerősítését sürgesse. László vajda e kedvence épen alkalmasan érkezett, hogy Gentile őt célja elérésére, összekötő kapocsul Pozsony és Déva közt fölhasználja. A vizsgálatot az erdélyi püspökválasztó ügyben befejeztette tehát, de ítéletet benne nem hozott, hanem jó reménységgel Erdélybe küldötte Benedeket, hogy a vajdát jó szerén megpuhítsa.

László vajda szívesen fogadta Benedeket, és megígérte neki, hogy a koronát okvetlen el fogja küldeni a biboros úrnak. Mi arra mutat, hogy az alkudozások fonalát más, kompetens oldalról is ki eregették már. A választott püspök utóbb érkezett jelentései azonban semmiképpen se valának biztatók. Tudatta, ugyanis, a biborossal, hogy a papok nem tartják meg az egyházi tilalmat, mibe ő, ki magánkápólnájában misézhet, vett utasításához képest nem avatkozik. A biboros 1310. május 2. kelt válaszában helyesli ez eljárást; nem is bizta meg se szóval, sem írásban, hogy ily kellemetlen ügyekbe avat-

¹⁾ V a t. O. I/II, 369—374.

²⁾ Jusson eszünkbe, hogy rövid időn Károly király is Temesvárra tette át, hasonló okból, székhelyét.

kozzék; majd ír ő a káptalannak ez iránt, s ez által sürgetteti az egyházi tilalom szigorú megtartását, míg László vajda teljesítendő, mit a királynak megígért. Benedektől csak annyit óhajt, de ezt nagyon óhajtja: birja reá Lászlót, hogy ígéretéhez képest általa (Benedek által) neki, a biborosnak küldje a koronát, hogy az ő ügyét is mielőbb kegyesen elintézhesse a királylyal.¹⁾

Ezt László, kiben, mint eddig is észlelhettük, nem hiányzott bizonyos hajlékonyság, megalkuvás a viszonyokkal, a világ fiainak evangéliomi eszessége, mely latba veti a körülményeket, nem kockáztat mindent, nem megy a végletekig, hanem meghajol a törés előtt, kész kiadni az igaztalan ragadmány egy részét, hogy megtarthassa a többi, — László maga is óhajtotta kényes ügye mielőbbi rendezését; de nem úgy, hogy a minden vágyak tárgyát, a koronát, melyet a jó szerencse és saját ügyessége adott kezébe, abból kibocsássa, mielőtt meghatározták volna, mivel jutalmazták meg érte, illetve: mit hagynak kezei közt a királyi javakból? És bizonyára készséggel fogadta, midőn az alkudozásokat a leginkább arra való főurak: II. Tamás mester, esztergami érsek, Aba Amadé, a nádor és Domokos mester²⁾, az ország első, vele egyrangú emberei, kikhez csatlakozott Gentile részéről Dénes atya, lektor a szent Ferencz szerzetében, a biboros gyóntatója és káplánya. Ezek Szegeden találkoztak László vajdával és egyességet kötöttek vele, mely kötés erejénél fogva „László erdélyi vajda és szolnoki ispán“ 1310. évi ápril 8-án kelt levelében I. Károlyt Magyarország királyának elismeri, természetes és törvényes urának elfogadja, kinek szolgálni fog tanácscsal, segítséggel és minden tehetségével mind ő, mind nemzetiségének azon tagjai, kik szavát fogadni hajlandók.³⁾ Ez ígéretét a szent feszületre

¹⁾ V a t. O. I/II, 389. — Érdekes e levél folytatása is, melyben frà Gentile azt izeni a káptalannak: fizesse meg hátra levő procurációs illetéket; mert ha nem: a lelki fenytéken felül háromszorosan exequáltatja meg — L á s z l ó v a j d a által. Ime, mekkora bizalommal van a szentszéki követet az imént kiátkozott vajda iránt, a mi épen nem vet homályt László jellemére.

²⁾ Ugy látszik ezen Domokos a Rátót nemzetségből való Porch István fia, a volt tárnokmester és leendő nádor; de lehet a többnyire Dancsnak (Donch) nevezett Domokos, utóbb zólyomi ispán és igen jeles hazafi is.

³⁾ Ha László Borsa nemzetbeli volt volna, ezen pont ekként fogalmazva fölösleges leendett; minthogy a Borsák: Kopasz, Beke stb. amugy is híven szolgálták ez időben még Károlyt.

tett kézzel esküvel erősíté, Tamás érsek kezébe hitet tevén, hogy valamikor a király a vidékre jó, hol ő tartózkodik, minden tisztelettel és hódolattal fogadja, mindennemű biztonságáról hűségesen gondoskodván. A szent koronát is a kijelölt határnapra, július első napjára a királynak visszaviszi; ha pedig a király e határnap előtt Erdélybe jőne, bármikor átadja neki, úgy azonban, hogy az átadás napján folyamodni fog hozzá, terjessze ki reá bőkezű szeretetét, mint ez a királyi fölséghez illik. Megígérte egyuttal, hogy kibocsátja kezéből a radnai ezüst bányákat, a besztercei, szebeni és székely ispánságokat, Deés, Kolos és Szék városokat a bennök székelő kamarai hivatalokkal együtt. Ez egyességet Amadé nádor és Domokos mester is megerősíték és mint a vajda eskütársai szintén megesküvének megtartására.¹⁾ Mely ünnepélyes ténynek értelme nem lehet más, hanem hogy ők, kik a kötést létre hozni segíték, teljesítéséről is kezeskednek, és ha kell, fegyveres erővel is kényszerítik a vajdát, hogy az esküt, melyet együtt esküvének, azon levél értelmében, melyre mindhárman pecsétjeiket függesztették, hiven megtartsa ő épp úgy, mint a király a magáét.

Mert hogy László vajdának e szerencsésen reánk maradt levele, az éremnek — mint szokás mondás — csak az egyik oldala, az kétséget nem szenved. Hisz ha László vajda csak annyit akart volna kijelenteni, hogy ezentúl nem csak szóval, de tettel leszen hive I. Károly királynak; hogy nem csupán a koronát adja vissza neki, hanem a királyi javakat is, a többire pedig a király kegyelmére bizza magát: ezt tehette volna már régen, ama főurak közbejötté nélkül. Vagy ha már a főurak hozzá fáradtak, átadhatta volna a koronát azonnal. Mire való volt a három hónapos határnapot kitüznie? Volt tehát az éremnek más oldala is. Kellett lennie egy másik levélnek is; csak hogy ez, valamint a vajda családi és birtok-viszonyait tárgyzó levelek legnagyobb része reánk nem maradt. Ezt az immár elveszett levelet Szegeden csak előzetesen irhatták meg, és magában foglalta a föltételeket, melyek mellett a vajda föntebbi ígéreteit teljesíteni. Ezért szerette volna László vajda, ha a király személyesen jó Erdélybe a koronát átvenni és neki egyuttal a kegyelem-levelet átadni. Bizalmatlan volt az agg róka, mint azon időbeu nem ok nélkül annyian... Hát ha ő a koronát Magyarországba viszi, itt egyszerűen elveszik

¹⁾ V. a. t. O. I/II, 374.

tőle, még fogságba is ejtik? Hisz ott ők voltak a hatalmasabbak, míg Erdélyben nem igen félt valakitől. E bizalmatlanságot, úgy tetszik, a szent-széki követ s az esztergami érsek valószínűleg akként csillapították le, hogy eléje küldötték a szegedi pontoknak a király által történt megerősítését, mire „a nemes férfiú, László erdélyi vajda a szent István király koronájával, melyet hatalmasul letartott vala, — írja frà Gentile — szorgalmatos gondoskodásunk folytán, a mi s a király parancsára alázatosan eljőve, hogy a király ismételve örvendhessen megkoronáztatásának.“¹⁾ Míg I. Károly király a korona megkerülését II. Tamás mester esztergami érsek érdemeül tudta be, ki őt a kellő helyen, tudniillik Székes-Fehérvárt, hol régi időktől fogva megkoronázni szokás a királyokat, összehivatván az ország összes főpapjait, főurait, megtartatván a szokott, régen megállapított ünnepély, föllépett a királyi trónra, újra megkoronáztatott²⁾, 1310. évi augusztus 20. napján.³⁾

Hogy László vajda a kitűzött időre, talán már előbb, hozta vissza a szent koronát, kitetszik abból is, mert frà Gentile 1310. július 2-án Benedek erdélyi püspök választását, mintegy fáradozásai jutalmául ünnepélyesen megerősítette.⁴⁾ Részt vett a vajda bizonyára a koronázási ünnepélyen is, minthogy János ispán László vajda udvari bírása bizonyos ügyet augusztus 7-éről László vajdának Magyarországból való visszatérte huszonkettedik napjára halasztott.⁵⁾

Még ez évben halljuk magától Károly királytól, hogy Erdélyt első ízben meglátogatta, mely alkalommal Mikud bán fia, Miklós mester Egregy helységben királyi módon (prout nostre regie congruit maiestati) megvendégelte⁶⁾, miből talán nem ok nélkül arra következtünk, hogy a feszültség a király és vajda közt végleg megszűnt.

¹⁾ V a t. O. I/II, 387.

²⁾ K n a u z, Monum. eccl. Strigon. II, 710: „recuperata et rehabita per sollicitam curam eiusdem (Thomae) domini archiepiscopi ipsa sancta corona ab illicitis detentoribus.“

³⁾ K n a u z, Kortan, 534. — Krónikáink I. Károly király e harmadik koronázását augusztus 27. napjára, csütörtökre teszik. (Chronicon Budense. Podhradczkynál 232. lap.)

⁴⁾ V a t. O. I/II, 177.

⁵⁾ Z i c h y Okm. t. I, 122. — Az okmányon ugyan nincs év, de úgy hiszszük, ez évhez tartozik.

⁶⁾ H a z a i Okm. t. VII, 362.

VIII.

A jó viszony Károly király és László vajda közt mintegy öt évig tartott. Látható nyoma ugyan kevés van. Nem értesülünk, például, arról, hogy László vajdának a királyság küzdelmeiben akár Csák Máté, akár az Aba-Amadéfiak, akár a Német-Ujváriak ellen része volt. De ennek okát talán abban kereshetjük, hogy adataink e küzdelmek részleteiről mindeddig vajmi gyérek. Annyit mégis tudunk, hogy Miklós czimzetes vajda 1312-ben a rozgonyi csata után, melyben kétség kívül részt vett, a király körül tartózkodék. Hogy pedig e Miklós csupán czimzetes vajda volt, kitetszik abból, mivel a tényleges erdélyi vajda még mindig László, ki 1313. június 22-én a király jelenlétében fölvallá, hogy Gergely-Fája és Veres-Egyház nevű birtokait Kelneki Dániel Szép-Mező nevű helységével megcserélte. S a király „nagyságos László erdélyi vajda és szolnoki vármegyeispán ezen, a maga, nem különben fiai: idősb László és ifjabb László nevében“ tett fölvallását helyben hagyta és kettős pecsétjével megerősítette.¹⁾

Hogy László vajdának e két, egynevű fián kívül volt több is, egy későbbi oklevél bizonyítja, melyben László vajdafiról és testvéreiről van emlékezés.²⁾ Ezek a mi Lászlónk fiai: az kétségtelen; de ha vajjon ama János, ki 1392. október 22-én mint néhai László vajda fia említettük,³⁾ a mi Lászlónk fia-e: kétséges; vajmi idősnak kellene lennie! — Az egy leányán kívül, ki a szerb királynak lett felesége, többről nem tudunk.

Birtokai voltak Baranya vármegyében: Polörd, Szalánta, Sztrák, Szilvás, Arányos és Gara (ma: Garé), melyeket Pál pécsi püspök ítélete következtében nővérének, az Aba nemzetbeli Lipóczi Sándor nejének, leánynegyedi illeteke fejében kellett átengednie⁴⁾; következőleg e birtokok örökös birtokok valának. — Küküllő-vármegyében: Bún a vele egy határba foglalt Ujlak fele részével

¹⁾ Fejér, CD. VIII/I, 497. — V. ö. Anjouk. Okm. I, 300.

²⁾ Anjouk. Okm. II, 39.

³⁾ Hazai Okl. 322.

⁴⁾ Anjouk. Okm. III, 277. — Az érdeklettek Pál püspök ez ítéletét „propter maiorem cautelam“ Károly király által megerősítették — valószínűleg akkor, midőn László lázadó fiainak javait a király elkobozta.

(ma: Nagy- és Kis-Bún Kis-Küküllőmegye erzsébetvárosi járásában). Ez is örökös birtok volt, de László vajda 1301-ben elcserélte ugyancsak Kis-Küküllőben fekvő Dézs-falu, Csávás, Hagymás, Danyán és Körtvélyes-Telek nevű birtokokkal.¹⁾ — Ugyanezen vármegyében feküdtek László vajda Hosszu-Aszó, Mike-Szásza és Parád nevű birtokai,²⁾ azonképen Szép-Mező, melyet (mint épen hallottuk) az alsó-fehérmegyei Veres-Egyháza és Gergely-fája nevű, részben ősei által királyi adományképen szerzett birtokaiért cserélt el.

Kolos vármegyében feküdtek: Szilvás, Nagy-Akasztó, Septér és Örményes nevű ugyancsak örökös, azonképen Gege-Kúta nevű örökösök nélkül elhunyt ember után elfoglalt birtokai;³⁾ míg ugyane megyében fekvő Lápos-Bánya, Monostorszeg, Kozár-Vár, Orbó, Bogáta és Mánya nevű birtokokat László vajda hatalmasul elfoglalva bírta.⁴⁾

Váráról, háromról van biztos tudomásunk; ezek: Déva, Csicsó és Léta.⁵⁾

Déván volt rendes székhelye, hol fényes udvart tartott. Van emlékezés helyetteséről, Torozkai Ehellős alvajdáról (az Ákosok nemzetségéből); udvarbirójáról, János ispánról; étekfogójáról, nemes Péter mesterről, várnagyairól Pálfia Lászlóról, Vas Miklósról és Gerendi Miklósról; végre István nevű jegyzőjéről.⁶⁾

Egy alkalommal, midőn az országnak hozzá tartozó nemeseivel közgyűlést tartott és Pokor földét Zemléknek ítélte oda, rokonairól is értesülünk; ezek Lőrincz fiai: Lőrincz és Lőkös; de hogy kik ők, meghatározni még nem tudjuk.⁷⁾

Egyszerre csak azt halljuk,⁸⁾ hogy Lászlót kitették a vajdai

1) Fejér, CD. VI/II, 322. VIII/I, 75. — Székely Oklt. I, 32.

2) Anjouk. Okmt. II, 39.

3) Anjouk. Okmt. II, 394. — Ide sorolandók Ryche és Csaba, melyek hol keresendők, nem tudjuk. (Fejér, CD. VIII/I, 564.)

4) Fejér, CD. VIII/I, 556.

5) Ezen várak azonban — úgy látszik — királyi várak voltak, valamint Bálványos, Küküllő-Vár és Maros-Ujvár. Mert később bizonyára azok.

6) Székely Oklt. III, 4. — Zichy-Okmt. I, 122. — Vat. O. I/II, 215.

7) Zichy-Okmt. I, 117.

8) Először 1315. június 13-án, aztán szeptember 4. és november 13-án (Anjouk. Okmt. I, 380. 387. — Fejér, CD. VIII/I, 564.)

méltóságából és helyette Miklós lett az erdélyi vajda.¹⁾ S erre föltámadt ellene minden ellensége és roszakarója. Debreczeni Dózsa mester visszaadatni kérte aradmegyei birtokát, Panadot (ma: Panát), melyet László hatalmasul elfoglalt és elfoglalva tartott. Károly király kedves komája e kérését szó nélkül teljesítette.²⁾ Majd a Dénes nádor unokái, Losonczy Tamás és István, a székelyek grófja, a Bánffyak ősei szólaltak föl, hogy László volt vajda a szolnokmegyei Lápost aranybányájával, a hozzá tartozó, imént felsorolt helyiségekkel hatalmasul elfoglalta, és mind e napig (1315. június 28.) elfoglalva tartja. A Temesvárt tartózkodó király ezek birtokait is rövid uton visszaadatni rendelte. — Aztán a megyyesi, selyki és berethalmi „hű szászok“ állottak elő, keservesen panaszkodván, hogy a szebeniek községétől, melyekhez a szent királyok (!) csatolták őket, László erdélyi exvajda hatalmasul elszakította. Kérik tehát a királyt, hogy ismét visszacsatoltassanak. S a király kegye vesztett vajdája ezen rendelkezését is megsemmisítette.³⁾

Majd meg Miklós erdélyi vajda és szolnoki ispán hagyta meg Dézs-Várt, 1315. szeptember 6-án Apafia Jakab ispán kérésére kelt rendeletében a László vajda fiai ricsei és csabai népeinek, hogy a nevezett Jakab ispán Babos és Bend nevű birtokait ne bitorolják.⁴⁾

Szóval, László vajdának és övéinek keservesen kellett tapasztalniok, hogy a szerencse nemcsak felülösdít, de levetösdít is tud játszani.

Hogy ily tapasztalat a László és fiai loyaltását nem épen növelte, könnyen érthető.

Nemsokára aztán kitört Kopasz nádor lázadása. Részt vettek-e benne László vajda és fiai, arról nincs tudomásunk. Előbb: nem, mint igen; s ez is megerősít azon föntebb vallott nézetünkben, hogy László vajda és Loránt vajda hajdan vetélkedő társak levén, közte és a Borsák közt barátságos viszony nem állott fönn.

A Kopasz-féle lázadást a királyiak Debreczeni Dózsa és az Ákos nemzetbeli Mick vezérlete alatt nagy erőködéssel leverték. A

1) Tudtomra először előfordul Miklós vajdának Károly király környezetében Lippán, 1315. augusztus 1-én (K n a u z, Monum. eccl. strigon. 711.)

2) A n j o u k. Okm t. I, 380.

3) S a l z e r, BIRTHÄLM, 659.

4) F e j é r, CD. VIII/I, 564.

kézre került Kopasz nádort és nem egy czimboráját a király kivégeztette. De pártfelei nem tették le a fegyvert. Majs, Petnefia Péter és Bekese, a Kopasz fia Erdélyben vonták meg magokat és ott folytatták a küzdelmet. László vajda fiai ekkor szintén kitűzték a lázadás zászlaját. Atyjok is velök tartott. ¹⁾

Károly király az erdélyi lázadás elnyomására Debreczeni Dózsát, kit 1318. közepén Miklós helyett ²⁾ erdélyi vajdának nevezett ki, küldötte. Dózsa fényes győzelmet vett a lázadókon, minek jeléül zászlókat, fegyvereket és foglyokat küldött urának, királyának. De ezzel az erdélyi lázadás, nevezetesen a László-vajdafiaké korán se volt leverte. Ennek a nehéz munkának java Szécsenyi Tamás erdélyi vajdára szállott, ki az 1321. ősz közepén, miután Dózsát nádorrá tette a király, már mint erdélyi vajda szerepelt.

László fiai jól megvetették lábokat váraikban: Csicsón, Létán és Déván, és a harcgyőző új vajda, ki Visegrádot is bevette, nem birt velök. Árulókat keresett tehát hiveik közt, s az arany hatásosabbnak bizonyult ekkor is az aczélnál. Emich fia, Vas Miklós ispán, a gróf Vass család őse, a Lászlófiak csicsói várnagya volt első árulójok. Igaz, Tamás vajda mindent megígért neki, a mit csak akart, és olyan mohósággal állott reá minden kívánságára, melyen meglátszott, hogy nincs más menedéke. Neki ígérte, Szent-Gothárd, Czege és Szász-Szilvás nevű dobokamegyei birtokokat abban a biztos reményben, hogy a király ez ígérését adománylevéllel fogja beváltani, mit ha nem tenne, saját birtokaiból enged át az árulónak ugyanennyit. Biztosította, hogy örökös és szerzett birtokait meg fogja tartani, s ha a király azokat időközben netán elajándékozta volna, szavát vissza fogja vonni. Megígérte, hogy a szentgyeyedi birtokrészt, noha ez akkor másé volt, meg fogja kapni, s a törvényes tulajdonost pénzzel vagy egyenértékű birtokkal fogják kielégíteni. Kötelezte magát, hogy

¹⁾ Kerék-egyházi Laczk, a székelyek ispánja, a híres Laczkfiak atyja 1329-ben mondja, hogy a király elleni hűtlenségbe és lázadásba „Ladislaus woivoda adhuc vivens (mert 1329-ben már nem élt) conversus fuerat.“

²⁾ Ezen Miklós a Pok nemzetbeli Móricz fia, ki aztán, 1319. februárius 9-én (czimzetes) vajdának és máramarosi ispánnak nevezi magát. (Anjouk. Okm. t. I, 505. — V. ö. Fejér, VIII/III, 378.) Ez utóbbi helyen Miklós, a Móricz fia, 1329-ben „adhuc tercius voyvoda“-nak neveztetik, nem mintha három vajda lett volna egyszerre, s ezen Miklós a harmadik, hanem harmadik volt Tamás vajdától számítva a vajdákat visszafelé.

Bonczhidát a hozzátartozó malmokkal és vámjoggal egy év leforgása alatt székhelyül megszerzi neki. Bűnfeledést adott a király nevében mindarra, a mi rosszat Miklós és czinkostársai, míg Csicsó között volt, elkövettek, gyilkolást, gyujtogatást, pusztítást, rablást sat. Jobbágyait is fölmentette a közhatóságok biráskodása alól, és Miklós uriszéke alá rendelte őket. Őt magát is fölmentette a királyon és erdélyi vajdán kívül minden más bíró hatalma alól, hogy senki másnak törvényszéke előtt felelősségre ne vonathassék. Arról se feledte biztosítani, hogy majdan Miklós fiait és örököseit se vonhassák feleletre azon károkért, melyet valaha atyjok elkövetett. E kötésbe bele foglalták Miklós birtokait is; ezek: Szent-Iván, Bichon, (?) Kondmarch, (?) Szent-Egyed, végre Bonc-Nyires vételes része, melybe, hogy a király be fogja igtattatni, szintén magára vállalta Tamás vajda, valamint hittel ígérte ő és Mihályfia Simon,¹⁾ hogy a királyt a föntebbiek megerősítésére és teljesítésére ráveszik. Ezen egyezés Csicsó vára alatt 1327. november 1-én kelt. Kevésbbé rendezett alakján meglátszik, mint irták bele egymásután az egyes pontokat, a mint azokat — étvágya evés közben fokozódván — Vas Miklós várnagy óhajtotta. Fel is adta Csicsót. A föltételek közül pedig Károly király egyelőre csak annyit erősített meg, hogy Vas Miklós birtokait meghagyta bűnfeledést engedett és neki adta Szent-Gothárdot, Czegét és Sász-Szilvást.²⁾

Tisztességesebben járt el Gerendi Miklós, a László vajdafiak létai várnagya, ki mert belátta, hogy urainak jövőjük az úton, melyre tértek, nincs, nyiltan elhagyta őket; de a hűségére bízott várat nem árulta el a királyiaknak, hanem visszaadta azoknak, kik kezére bízták, előbbi urainak, a Lászlófiaknak. Ez valószínűleg a csicsói vár feladása előtt történt, noha 1324-ben említi csak Károly király; ³⁾ minthogy Gerendi Miklós már részt vett az ütközetben, melyet János, a királyné pinczemestere s az erdélyi hadak akkori kapitánya Majs ellen Csicsó vára és mintegy a vár fedezete alatt — úgy lát-

¹⁾ Ugy látszik, a székelyek ispánja, Tamás rokona, a Vingárti Geréb-család őse.

²⁾ Fejér, CD. VIII/II, 296. 317. Tamás vajda, a mennyire lehetett, szavat tartotta, és Vas Miklóst mindig védte. De mégis sokszor szemére vetették Miklós urnak előbbi hűtlenségét és különben is elég baja volt. (L. Haza; Okl. 196. és a következő lapjain.)

³⁾ Anjouk. Okmt. II, 124.

szik, kevés szerencsével — vívott. Ez ütközetben Gerendi Miklóst elfogták és saját pénzén kellett kiváltania magát, a miért a különben is fölöttébb megkárosult Gerendit Károly király az ország főbíráinak hatósága alól fölmentette, hogy őt a károkért, kártevésekért rombolásokért, pusztításokért, falvak fölégetéseért, templomok és czimtermek feltöreseért, rablásokért, személyek elfogatásáért, emberölésekért, sebesítésekért, tagcsonkításokért, fegyveres támadásokért, szóval: mindazon jogtalanságokért, melyeket László vajda szolgálataiban, míg Léta várnagya volt, elkövetett, pörbe fogni ne lehessen.¹⁾

Ezen borzasztóságok tovább folytak. Károly király 1322. aug. 5-én keserűen panaszkodik, hogy László erdélyi vajda főnhéjazó fiai: László és testvérei vakmerően pártot ütven ellene, az erdélyi részeket zsarnoki pusztításokkal iszonyúan károsítják, marczangolják, és a legtöbb akadályt gördítik az ő, a király előmenetele elé.²⁾

Végre is Károly királynak személyesen kellett hadat indítania a Lászlófiak ellen. Ugy látszik, országos fölkelés volt, melyet 1324. nyarán ellenők vezetett, minthogy a nádor is részt vett benne, és trencsényiek is oda vannak a hadnál.³⁾

A király június 17-én Déva vára közelében kelteztén,⁴⁾ valószínű, hogy a vár megvétele volt a hádjárat föladata. Meg is vették, mivel rövid időn Tamás erdélyi vajda keltezett benne.

Azonban még 1329-ben is úgy halljuk, hogy a László-vajdafiak (atyjok már nem élt) mind e napig (usque nunc) szövetkezvén a király egyéb hűtleneivel és ellenségeivel (emulis) többször betörnek a király birtokaiba (in regalia), és megmondhatatlan mekkora pusztításokat követnek el bennök.⁵⁾

Hogy a király minden javaitól megfosztotta őket, magától érteik. Mi lett azonban belőlük, nem tudjuk. Ismervén viszonyukat a szerb királyhoz, nem valószínűtlen, hogy nála, sógoruknál kerestek menedéket. Az imént idézett levél azon kitétele, hogy a király a e mu-

¹⁾ Anjouk. Okmt. II, 124.

²⁾ Anjouk. Okmt. II, 39.

³⁾ Anjouk. Okmt. II, 142. 148. — V. ö. Zichy Okmt. I, 259. 286.

⁴⁾ Apor: Lusus mundi, a Magy. Tört. Emlékekben, Irók, XI, 100. — Később, július 10. a Küküllő mentén (Anjouk. Okmt. II, 147.); augusztus 14-én Váras közelében (Haza i Okmt. II, 35.) keltez a király.

⁵⁾ Anjouk. Okmt. II, 394.

lusaival, kik alatt vagy idegen fejedelmeket, vagy igen hatalmas hazai dinasztákat értenek emlékeink (de az utóbbiak fajtájából 1329-ben már nem valának) megerősíteni látszik föltevésünket, a minthogy Gutkeledi (de genere) Dénes fiairól tudjuk, hogy ugyan-csak a szerb királynál találtak menedéket, s annak hadjáratában a macsói bánság ellen részt vettek.

Pozsony, 1891. július 3.

PÓR ANTAL.

A Bacon-Shakespeare kérdésről.

— Befejező közlemény. —

II.

Azt mondják azonban a Baconisták, hogy az elébb vázolt adatok épen úgy conjecturák, mint a minőknek az övéiket tekintik a Shakespeare-hivők. Jól van; de ezektől eltekintve is, Shakespeare nem csupán egy mythicus név, mint talán Homerosé, ő kézzel fogható alakja, meghatározható egyénisége korának, kiről kortársai és az utódok Drydenig (1688) 357 kisebb-nagyobb vonatkozást hagytak ránk. Lássunk ezek közül egy párt.¹⁾

A legelső közülök 1592-ből való, Robert Greenetől, (1560—1592) ki ez évben meghalván, „Groat's-worth of Wit, bought with a Million of Repentance“ cz. kéziratot hagyott hátra, melyet barátja, Chettle, pár hóval utóbb kinyomatott. Ebben fordul elő az a hely, melyben az egykor népszerű Greene, ki utóbb szegényen halt meg, Shakespeare ellen kiönti haragját, a ki mint színész, szindarab-átdolgozó és író népszerűsége tette szert, míg ők, mint szerzők, szegénységben éltek. „Igen, ne higgyetek neki, így szól a Shakespeare vonatkoztatott hely, mert ő egy felkapott varjú, a mi tollainkkal ékeskedő, ki az ő tigris szivével színész bőrébe bújva²⁾ azt képzei, hogy ép úgy ki bír bombastolni egy rímetlen verset (blanke verse), mint a legjobb közületek; és teljességgel egy Johannes Factotum levén, magát az ország egyetlen szinpadrázójának

¹⁾ L. teljes bőséggel: C. M. Ingleby: Shakespeare's Century of Praise. Stopesnél is 112—184. l. nagy bőséggel.

²⁾ E sor VI. Henrik k. III. r. 1. szin köv. sorára parodia: „Oh tigrisszív, asszony bőrébe bujva“ ...

(Shakescene) képzele.¹⁾ E helyből kétségtelen, hogy Shakespeare ifjabb korában szindarabokat dolgozott át, s hogy ez okozta a színháznál gyors előhaladását; mert sebes kezű s szerencsés átalakító emberre ott a legnagyobb szükség volt. De más részt Greene ugyane helyt csúfolkodik a „drótbabákkal“, mint a színjátszókat nevezi, kik „a mi szájunkkal beszélnek“, „paprikajancsik, kik a mi színeinkkel ékeskednek.“ Ezért a színészek közül páron sértve érezték magokat, így Marlowe és Shakespeare is. Sokan azt mondák, hogy Thomas Nash írta részben, mi ellen ő aztán „Pierce Penniless“-ben tiltakozott, Chettle pedig, ki megtámadtattott, ugyanez évben „Kind Hart's Dream“jében (decz. hó) igazolta magát, hol megemlítvén, hogy a színészek közül egy-kettő sértve érezte magát a Greene féle irat miatt, így folytatja: „Azok közül, kik rossz neven vették, egyikkel sem valék ismerős, s közülök egyikkel nem is hiszem, hogy valaha legyek; a másakra nézve, kit akkor nem kiméltem annyira, mint azóta kívánom, hogy tettem volna, a mint mérsékeltem az élő író hevesességét, szeretném, ha megőriztem volna discretiomat (kivált ily esetben), az író halott levén. Hogy ezt nem tettem, annyira bánom, mintha a hiba eredetileg az enyém volt volna; mert magam láttam, hogy az ő modora nem kevésbbé udvarias, mint a mily kitűnő abban, a mit folytat. E mellett a tisztelet egyéb jelei tudtomra adták eljárásának egyenesességét, mely mutatja becsületességét és írmodorának vidám báját, mely mutatja művészetét.“

Már most ha csak e helyet tekintjük, vajjon föltehető-e, hogy Shakespeare, a darabíró és átdolgozó, el ne árulta volna színésztársai s barátai előtt, kikkel naponként együtt volt, hogy tényleg a szerző nem ő? Vajon a mint 1692 után eredeti darabjaival fellép, föltehető-e, hogy oly versenytársak, mint Marlowe, Dekker, Chapman, Middleton, Heywood, Drayton és Ben Jonson ne vették volna észre csalását s nem leplezték volna le? Vajon szerepelhetett volna-e, jó-

¹⁾ A Baconisták részben, mint Vitzthum, e helyet úgy magyarázzák, hogy nem is Shakespearere vonatkozik, vagy hogy 1596-ban jelent csak meg e mű, s ekkor reclam Bacon mellett. L. ez erőltetett magyarázatot Br. Vitzthum: Shakespeare und Shaksperø. VI. fej. Részben pedig Shakespeare hátrányára magyarázzák, mint a ki már akkor más szindarabjait dolgozta át, s ugyanazt tette csupán a mások által irt, de neki tulajdonított darabokkal is. E magyarázatot I. Morgannál alább.

zanúl fogva fel a dolgot, egy Burbage vagy akármely színésztársra előtt, mint ama darabok szerzője, melyek közül a leggyengébbiket is hatalmas nyelv, bámulatos jellemző hatalom, kiapadhatatlan humor, hasonlíthatatlan teremtő erő s a képzelem határtalan bősége jellemzi?

Mellőzván a kevésbé fontos adalékokat, csak röviden érintjük hogy egy Lord de Cliffordhoz írt levél 1593-ban „a mi angol tragoedia írónk“-nak nevezi. Ez évben nyomtatott ki a „Venus és Adonis.“ Henry Willobie 1594-ben „Avisa“-jában Shakespeare Lukrecziáját említi, Drayton „Matildá“-ban szintén. Így említik őt Robert Southwel (1594), Clark, Spenser és Georg Markham (1595); Ben Jonson „Every Man in His Humour“ cz. darabjában (1596) az V. és VI. Henrik király című darabokra czéloz, hol azt mondja, hogy a világ eleget kapott Shakespeare stíljából s ő most meg akarta mutatni, hogy mint kellene a darabokat írni, mi azt mutatja, hogy Shakespeare épen művészetének abnormalis tulajdonaival hatott. Ugyanez évben Richard Carew „The Excellency of the English Tongue“ cz. művében így szól: „Akarod olvasni Catullust? Vedd Shakespearet és Marlowe töredékét.“

Francis Meres „Palladis Tamia“-jában (irodalomtörténelem-féle, megjel. 1624-ben, íratott 1596—98 közt,) Shakespearet minden modern és régi író fölé helyezi, s mivel ő a retorika tanára volt Oxfordban, a dolog alapos tanulmányozását nem vonhatjuk kétségbe. „A mint a görög nyelvet, mondja itt, híressé és ékessé tették Homer, Hesiod etc. és a latint Virgil, Ovid, Horac. etc. úgy az angolt ritka díszbe és ragyogó ruhákba pompásan felöltöztették Sydney, Spenser, Daniell, Drayton, Warner, Shakespeare, Marlowe, Chapman“. . . „A mint Euphorbus lelke a Pythagoraséban élni gondoltaték, így az Ovid édes-szellemes lelke a mézédés és méznyelvű Shakespeareben; mutatják ezt Venus és Adonis, Lukreczia, czukros sonettjei barátai körében. . .“ „Mint Plautus és Seneca a legjobboknak tartatának a latinok közt a comoediában és tragoediában, úgy Shakespeare az angolok közt a legkitünőbb mindkettőben; a comoediában mutatják ezt Gentlemen of Verona, (Comedy of) Errors, Love's Labour Lost, Love's Labour Vonne, Midsummer Night's Dream, Merchante of Venice; a tragoediában Richard II, Richard III, Henry IV, King John, Titus Andronicus, Romeo and Juliet. A mint Epilus Stolo mondá, hogy a múzsák Plautus nyelvén

szólnának, ha latinúl beszélnének, így mondom én, hogy a múzsák Shakespeare gyöngéden simított szavain szólnának, ha angolúl beszélnének.“ Meres akkor, midőn ezt írta, a Globus-színház közelében élt, bizonyosan hallott Shakespeareről s a legvalószínűbben ismerte is.

Richard Barnfield „Remembrance of some English Poets“ cz. művében (1698.) Shakespeare „mézfolyású vénájáról“ szól, kinek Venusa és Lukrécziája nevét a hír halhatatlan könyvébe írták.

John Weewer „Ad Guilielmum Shaksperem“ cz. költeményében („Epigrams in Oldest Cut and Newest Fashion“ 1599.) így szól: „Méznyelvű Shaksperem, ha látom a te gyermekeid, megesküszöm, hogy Apollo teremtette, nem más őket; rózsaszínű arcaik aranyfátyolukban azt mondják, hogy valamely égi istennő vala anyjuk. Rózsaszínű Adonis ambrás fürteivel, szép lángoló Venus elbájolván őt, hogy szeresse, — szűz Lukréczia szűzies ruhában, gögös kéjvágó Tarquin mégis próbára tevén őt, Romeo, Richard s több más, kiknek nevét nem tudom: cukros nyelvök s nagy vonzó szépségök mondja, hogy szentek ők, ámbár nem mutatják, mert bár ezerszer esküsznek kötelességökre, szerelemben égnek gyermekeid, Shaksperem, győzd meg magad, menj, kérd múzsád, hogy szűzibb fajt szüljön neked“.

A Robert Allot-féle „England's Parnassus“ (1600.) 79-szer említi Shakespeare nevét, vonatkozik rá Chettle (1603.), említi John Cook (1604.), Camden (1605.), Davies of Hereford (1610—11.), mint olyat, ki méltó volt király társa lenni; Thomas Heywood (1612.) s Sir William Drummond mondja 1614-ben: „A legutóbbi, a mit birunk, Sir William Alexander és Shaksperem, kik nem rég kiadták műveiket“, mi azt mutatja, hogy Shakespeare, némely művét legalább maga adta ki. A Shakespeare sírjára a stratfordi templomban a következő:

Judicio Pylum, Genio Socratem, Arte Maronem,
Terra Tegit, Populus Moerit, Olympus Habet.

Alatta a következő tartalmú angol verssorok: „Állj meg vándor, miért sietsz úgy? Olvasd, ha tudod, hogy kit tett az irigy halál ez emlékkő alá, Shaksperem, kivel egész természet hala meg, kinek neve jobban ékesíti sírját, mint külső dísz, mert minden, a mit írt,

az élő művészetet úgy hagyja hátra, mint szellemének szolgáját“. Obiit. Ano. Doi. 1616, Aetatis 53, Die 23 Ap.“ Ez alatt a következő sorok állanak: „Jézusra kérlek, jó barátom, ki ne ásd az ide bezárt hamvakat; áldott legyen, a ki megkíméli e követ, s átkozott legyen, ki megzavarja csontjaimat“.

Már volt említve e lapokon, hogy a Folio-kiadás 1623-ban jelent meg, egy Droeshouts-tól metszett arczképpel. A művet William Pembroke és Philip Montgomery grófoknak ajánlták a kiadók, John Heminge és Henry Condell, kik az ajánlásban világosan czélozva arra, hogy Shakespeare maga gondolt művei kiadására, sajnálattal említik, hogy „nem bírá azon sokakkal közös sorsot, hogy saját műveinek kiadója legyen“. „Mi, mondják alább, összegyűjtöttük őket s szolgálatot teszünk a halottnak abban, hogy árváinak gyámokról gondoskodunk, tekintet nélkül önhasznunkra vagy hirünkre, csupán, hogy megőrizzük életben az oly becses barátnak és társunknak emlékét, mint a minő a mi Shakespeareünk vala, darabjainak az önök legnemesebb védnökségébe ajánlásával sat.“

Még jellemzőbbek az előszó szavai: „Mevalljuk, volt egy dolog, mely nagyon is kívánatos lett volna, hogy a szerző maga élvén, adta volna ki és nézte volna át írásait, de minthogy arról más végzés történt, s halála miatt e jogától elesett, kérjük önöket, ne vegyék rossz neven barátaitól a gondot és fáradságot, hogy összegyűjtötték és kiadták őket.“ sat. Alább meg szólnak az előbbi csalásokról, torzításokról, lopásokról, melyek e művekkel történtek, s hozzáteszik, hogy ők úgy adják, a mint megírta őket a költő, „ki, a mint szerencsés utánzója volt a természetnek, a legnemesebb kifejezője is volt. Esze és keze egyszerre járt, s a mit kigondolt, oly könnyűséggel írta le, hogy alig találtunk írásaiban egy kihúzást“.

E szavakban, valamint az előzőkben, egy határozott ember, költő és pedig nagy költő alakja áll elénk a maga egész egyéniségével, s pedig kik által rajzolva? Színésztársaitól, kik jelen voltak művei előadásán, kezökben forgatták a költő kéziratait, ismerték dolgozása módját és ajánlják e műveket két nagy műveltségű nemesnek, kik ismerték volt a még élő szerzőt. Lehet-e arra gondolni, hogy e műveknél s ezek kiadásánál közönséges csalás történt?

Mellőzvéen a Folio első lapjain a Shakespeare emlékének szentelt verseket Hugh Hollandtól, ki „költő-királynak“ nevezi őt; L.

Diggestól, ki azt mondja, hogy „az utókor gyűlölve az újat, mindent haszontalannak fog tartani, mi nincs Shakespeareától“ s egy J. M.-től: csupán a Ben Jonson tanúskodásait említjük meg, ki 21 évvel élte túl Shakespeare-t s vele éveken át baráti viszonyban élt.

Ben Jonsont, kivéve a Baconistákat, általában vig, meleg kedélyű, nagy tudományú, de humorra hajló embernek rajzolják s ilyennek mutatkozik Shakespeare-hez való viszonyában is. Ismeretségek 1598-tól lett bensőbbé, mikor az ő „Every Man in his Humour“ cz. darabját Shakespeare a „Blackfriars“ színházban előadatta s maga is játszott benne, majd 1603-ban színrehozta tőle „Sejanus“-t a Globus-színházban. Ettől az időtől fogva meleg szeretettel ragaszkodott Shakespeare-hez, egymással gyakran élczelődtek, mely alkalommal ez gyakran legyőzte a nagy tudományú, de nehézkesebb Jonsont. Erre czélozva mondja Beaumont: „Mit nem értünk mi meg „Mermaid“-ben!¹⁾ hallottunk szavakat, melyek oly röpkék voltak, telve annyi finom tűzzel, mintha kiki, a kitől eredtek, egész szellemi erejét egy tréfára tette volna föl“. Fuller Tamás meg, ugyan csak hallomás után, ily élczharcaikról írta: (1662, Worthies) „Sok élczsata volt közte és Ben Jonson közt s kettőjüket úgy nézém, mint egy nagy spanyol gályát és egy angol hadi hajót. Master Jonson, hasonló az előbbihez, sokkal jobban vala építve a tudásban; erős, de a mozgásban lassú; Shakespeare, hasonló az angol hadi hajóhoz, kisebb tömegű, de könnyebb a fordulatokban, tudott mozogni minden vízállásban, újra kezdeni, hasznára fordítani minden szelet szellemének s föltaláló erejének készségével“.

Jonson azonban előbb, épen mint Greene, haragudott rá; talán némi féltékenység bántotta őt s megtámadta egy epigrammban „On Poet Ape“ („Majom költőre“) cz. a.; de midőn közelebbről megismerkedett vele, bárha Shakespeare elhomályosítá a társaságban ép úgy mint a színpadon, lett légyen még oly classicaí thémáról szó, ennek jó barátsága s az, hogy utóbb közben járt darabjai előadásában, mikor Jonson hiában próbálkozott meg velők; továbbá féltékenység nélküli természete, kinek általában kortársainál igen gyakran „gentle“, (nyájjas, nemes) a mellékneve; ragyogó szelleme, telve

¹⁾ Egy club vagy kocsmá neve = Syrén.

páthoszszal és élcezel: annyira meghódíták s hálássá tevék a költő emléke iránt, hogy két költeményben, két dicskölteményben öntötte ki lelkét, midőn a Folio-kiadás 1623-ban megjelent. ¹⁾ A költemények közül az egyik a Droeshouts-féle képre vonatkozik. „Ez a kép, szól ebben, melyet itt látsz, a nemes Shakespeare számára vala metszve, melyben a metsző a természettel vetekedék, hogy az életet túlszárnyalja“ sat. A hosszabbik egy 80 soros költemény, mely ragyogó ékesszólással emlékszik meg a költőről. „Nem, hogy irigységet költson fel neved, magasztalom dicsőségedet, Shakespearem, mert bárhogy is dicsérjen és magasztaljon valaki, igen nagy dicsőséget nem ruház reád“, mondja itt. „Te lelke a mi időnknek, színpadunk tetszése, gyönyöre, csodája! Shakespearem kelj fel“. . . »Te emlék vagy sír nélkül is és élni fogsz, a míg könyved él s lelkünk van, hogy olvassuk és dicsérjük“. . . „S bár kevés latint és még kevesebb görögöt tudtál, ezért téged magasztalni nem kellene nevet keresnem; hanem hozzánk hívom el a mennydörgő Aeschylust, Euripidest és Sophoclest, Paccuviust, Acciust s őt Cordova halottját (Seneca) új létre kelni s hallani cothurnusod fölléptét s megráznod a színpadot; vagy ha soccusaid (vigjáték) vannak ott, hagyni téged egyedül, hadd hasonlítsanak téged mindazokkal, kiket az elbizott Görögország vagy gógös Róma küld vagy kik azóta hamvaikból kikelnek. Győzelem, Brittaniám, neked van valakid, ki előtt tisztelettel hajlanak meg Európa színpadjai, ő nem egy koré, minden időké vala“.

Igy dicsőíti a derék Ben azt az istenáldotta férfit, kinek azonban megvolt saját művészete is, nem csak a természet adománya: „Avon édes hattyúját, kit mily boldogság volna meglátnunk ismét vizeinken s szemlélnünk magas röptöd a Themze partjain, mely elragadta Erzsébetet s Jakabunkat“. Az irigységnek, féltékenységnek semmi nyoma a győztes iránt, bárha mint Digges írja: „midőn Caesar megjelent s a színpadon szóvitát kezdtek Brutus és Cassius, oh, mint el volt a hallgatóság ragadtatva! Mily csodálattal jövének

¹⁾ Csak röviden jegyezzük meg, hogy Jonsont e kétféle nyilatkozataért a Baconisták törölni kívánják a Shakespearere vonatkozó tanúk közül s így kivált Morgan; vagy pedig azt bizonyítgatják, hogy a költemények valósággal Baconra vonatkoznak, ki Shakespeare álnév alatt adta ki a Folioiban drámai műveit.

el onnan, midőn néhány napra rá nem kellett nekik egyetlen sora sem a hosszadalmas (bár jól kidolgozott) Catilinának; Sejanus is nagyon unalmas vala; jobban dicsérték a becsületes Jagot vagy a féltékeny mórt“ s bár a Róka s a subtilis Alchimista nem sikerültek rosszul, bár ezek a régieket mind megszegyenítették s borostyánkoszorúval növelhetik szerzőjük érdemeit, mégis ezek néha épen egy jó barát kivánságára adatván, alig fizették ki a köszönet s az ajtó őrzőket; de hadd jöjjön csak Falstaff, Hal, Poins s a többi, — alig kapsz helyet, minden úgy telve van; csak mutassa magát Beatrice és Benedek, im, egy pillanat alatt kakasülő, galleriák, páholyok, minden tele hallani Malvogliot, e térszalagos együgyűt“ sat.¹⁾

Lényegében nem ellenkezik magával Jonson, bárha föltünően kritikusabb, „*Timber; or Discoveries made upon men and matter*“ cz. naplójegyzeteinek Shakespeareről szóló részében sem (1625.), melyre pedig a Baconisták rendesen diadalmasan hivatkoznak, mint olyanra, mely bizonyítja, hogy a dicsköltemény csak amolyan „*de mortuis nil nisi bene*“-féle dolog, mely elől nem térhetett ki. E hely a következő: „Emlékszem, hogy a színészek gyakran említették, mint Shakespeare becsületére válót, hogy írásaiban (bármit tett papirra) sohasem töröltt egyetlen sort sem. Feleletem az volt, bár töröltt volna ki ezeret. Ezt ők rosszakaratú megjegyzésnek tarták. Nem mondtam volna el az utókornak ezt, ha nem tekinteném tudatlanságukat, mert e körülményt barátjok dicséretére hozták fel abban, miben legtöbbet hibázék, és hogy igazoljam nyíltságomat, mert szerettem e férfit s tisztelem emlékét, mint bárki, a nélkül, hogy istenítném (on this side idolatry.) Ó (valóban) becsületes vala, nyilt és jószívű természet; kitűnő phantasiája, derék eszméi és nemes kifejezései valának; s mindez oly könnyűséggel folya belőle, hogy olykor szükséges vala föltartani: „*Sufflaminandus erat*“, mint Augustus mondja Hateriusról. Esze hatalmában volt, bár használata is volt volna annyira. Sokszor oly hibákba esett, hogy nevetést vont magára; így midőn ő Caesar személyében valakinek, ki ő hozzá szólt: „Caesar te igazságtalan vagy irántam,“ — felele: „Caesar sohasem igazságtalan, csak igaz okból“ s effélék, mik nevetségesek valának. De ő hibáit erényeivel helyreütötte. Mindig több vala benne a dicsérendő, mint megbocsátandó.“

¹⁾ E költ. 1640-ből való, Shakesp. költeményeinek egy 12. r. kiadásából.

Helyesen jegyzi meg Stopes, hogy ha csakugyan Bacon írta volna is a szindarabokat, ez a hely bizonyítna akkor is annyit, hogy írhatta volna Shakespeare is; mert a Baconisták ilyen adatokkal nem, csak elferdítettekkel tudnak bizonyítani. S épen mert okvetetlen bizonyítani akarnak, e tények nekik vagy nem elegek, vagy nem számítanak. Dr. Furnivall azt mondá, hogy „vannak olyanok, kik színvakoknak születnek, ők jellemvakoknak születtek, hogy nem tudják megkülönböztetni Bacont Shakespearetől.“

E tények daczára, melyeket csak kis részben sorolhattunk föl, a Baconisták irodalma nőttön nőtt. A ragály áterjedt Amerikából másfelé is. Eltekintve más feleletektől, támadásoktól, a Holmes könyve elleni művek közül kiválik a Kingé, ki „Bacon versus Shakespeare“¹⁾ cz. a. egy 187 lapnyi könyvet irt ellene, és a már említett Inglebyféle.²⁾ King legkivált Bacon költői képessége ellen szól, s azt mondja, hogy a két író összehasonlítása után csak valamely félrevezetett és balga ítélet hozhat valakit Shakespeare szerzőségére nézve más eredményre, mint a mit Ben Jonson és Milton állít, kiknek tanuskodása egyedül elég a Bacon-theoria megdöntésére. Ekközben jelent meg a Holmes könyvének 3-dik bőv. kiadása, a többek között Smith és Spedding leveleivel. Utóbbi azt írja: „Ha Shakespearenek nem volt tudománya mint tanult vagy tudós férfinak, a neki tulajdonított darabok egyike sem is mutatja rendszeres iskolázás, vagy tudományos nevelés nyomait. Feltéve a tehetséget (a melyet a természet egyenlő szabadon ad szegénynek és gazdagnak), azt találja ön, hogy mindaz a szerzett ismeret, művészet és képesség, melyekkel a darabok telve vannak, könnyen elsajátíthatók voltak oly embertől, ki hivatásának él, s nincs egyéb tennivalója.“ Shakespeare szerzősége mellett szólalt fel továbbá George Wilkes „Shakespeare from an american point of view“³⁾ és Taverner „The musical or eufonic test“ cz. értekezésében, mely az előbbi mű mellett jelent meg.

A Holmes könyvének e kiadása mindenesetre új elevenséget adott a vitának. Különösen kiválik mint szenvedélyes Baconista, dr. William Thomson, orvos Melbourneben (Ausztrália), ki számos röpirat-

¹⁾ A Plea for the Defendant. Montreal. 1875.

²⁾ Shakespeare's Century of Praise. London. 1874. 2-dik kiad. 1879. 471. l.

³⁾ „Including an inquiry as to his religions faith, and his knowledge of law, with the Baconian theory considered. New-York. 1877. 471 l. 2-cond. ed. 1881.

ban és cikkben adta közre bizonyítékait. Ezek elseje: „The political purpose of the renaissance drama“,¹⁾ melyet követtek időrendben: „On renaissance drama, or history made visible“,²⁾ „W. Shakespeare in romance and reality“,³⁾ „Bacon, not Shakespeare“,⁴⁾ „Bacon and Shakespeare on vivisection“,⁵⁾ „The political allegories in the renaissance drama of Francis Bacon“,⁶⁾ végre „A minute among the Amenities“,⁷⁾ melyben bírálóinak felel. Ez volt utolsó röpirata, ez évben meg is halt. „A Baconismus rögeszméje volt, idézi Wyman egy magánlevélből, melyet Thomson halála után kapott, ki még halála előtti napon is e tárgyról szóló könyvekért küldött, — az uralkodó szenvedély erős a halálig.“ Megjegyzései közül jellemző, hogy szerinte Bacon vivisektor volt s Harvey tőle vette a vérkeringés elméletét és hogy a szindarabok orvosi helyei az övéivel egyezők. (On vivisection cz. művében.) A darabok eleinte nem voltak felvonásokra osztva, ez a felosztás és több jelenet későbbi változtatás sat. (On renaissance drama).

Csak röviden említjük meg, hogy e vita közben Georg S. Caldwell: „Is sir Walther Raleigh the author of Shakespeare's plays and sonnets“⁸⁾ cz. röpiratában Raleight tartja a valódi szerzőnek. Elméletét utóbb egy nagy műben akarta kidolgozni, melyben párhuzamos helyeket hozott volna fel a Raleigh „History of the world“-jából és a drámákból, melyek szerinte befejezik majd a kérdést.⁹⁾ Mint láttuk, már Miss Baconnál megvan e föltevés.

Fontosabb ennél Appleton Morgan „The Shakespearean Myth.“ cz. műve,¹⁰⁾ ki, mondhatni, bámulatos olvasottságot s agyas-

1) Melbourne 1878. 57. l.

2) U. ott 1880. 359. l.

3) U. ott 1881. 95. l.

4) U. ott 1881. 16. l.

5) U. ott 1881. 39. l. Voltaképen feleletet Plumptre egy cikkére.

6) U. ott 1882. 46. l.

7) U. ott 1883. 24. l.

8) Melbourne 1877. 32. l.

9) Wyman 55. l.

10) The. Shakesp. myth. W. Shakespeare and circumstantial evidence. Cincinnati. 1881. 8° 342 l. E könyv eredetileg 4 cikk alakjában jelent meg 1879—80-ban az Appleton's Journal-ban. New-York. L.-Wyman. 62 l. Németül Karl Müller-Myliustól. Leipzig. 1885. 306 l.

ságot pazarolt hiában való művére. Ő részletesen áttanúlmányozta a Shakespeare-irodalmat, valamint az előtte föllállított nézeteket, melyekre szintén részletesen kitér s a művek szerzőségére nézve egy új elméletet ad („new theory“), mely szerint Shakespeare a szindarabok kiadó-tulajdonosa volt s nem írójuk. Épen ezért ő nem találja a történelmi Shakespeare alakját homályosnak. Tudunk róla eleget. Az bizonyos, hogy nagy szegénységben Londonba ment; aránylag kevés év alatt magát jól megszedeve visszavonúlhatott Stratfordba s vagyona, bárha barátai és ellenei más-másképen szólnak róla, azon idők viszonyai szerint jelentékeny volt. Hogy valaki írószágból annyit szerezhett, kivételesen elfogadható, de Shakespeare szellemi képességei nem engedik meg azt a föltevést, hogy e mesterműveket ő írhatta volna. S habár mint színházigazgató gazdagodott meg és e darabokat ő hozván színre s tevén népszerűkké, általok nem csak megvagyonosodott, hanem neve alatt jelenvén meg, szerzőjöknek is ő tartatott: de szerzőjök nem lehetett, a ki szülőhelyén gonosz csinyeiről, udvarlásairól, vadorzásairól volt inkább ismeretes, mint elmékedésről, tanulmányairól vagy írói működéséről. Mi természetesebb tehát, hogy a mint e darabok nyelve és egész alkata mutatja, őket az Erzsébet-kori udvaroncok írták, talán Southampton, Raleigh, Essex, Rutland és Montgomery, talán maga Bacon is, és Shakespeare megvevén vagy elfogadván tőlük, meggazdagodott általok. Azonban nem úgy adatta elé őket, mint az eredeti s pedig különböző íróktól bejött kéziratok voltak, hanem átdolgozta őket s a tréfás, comicus jeleneteket ő szőtte beléjük, innen a warwickshirei nyomok a drámákban. Ő tehát átdolgozója és kiadója, de nem írója e műveknek. E szerint tehát e pontokban összegezi elméletét: a drámáknak, bárha mai alakjuk eltérő az eredetitől, ugyanazok a címei s nagyobb részt személyei is. Mindenesetre Shakespeare volt az, ki mint színházigazgató, vagy művezető, a darabokat színre alkalmazta; a szerepeket a színészek többnyire az ő kézirati másolataiból tanulták, ő írta meg az átalakított művek sugókönyvét is s ezekből készült az 1623-diki s neve alatt megjelent Folio-kiadás.

Appleton Morgan maga ügyvéd levén, természetes, hogy könyve a bizonylatok és czáfolatok bonyolult, de eszes összeállítását mutatja. Ámde végeredményben valódi consequentiára nem, csak conjecturákra vezet s nem igen mond egyebet, mint Miss Delia Bacon, ki szintén

egy írói szövetkezetre gondolt. Az Appleton M. könyvének utolsó fejezete „the editorial theory“, mely elmélet az új theoria nyomán főképp azt fejtegeti, hogy bárki írta vagy bárkik írták a szindarabokat, Shakespeare csak színpadra hozójok s átalakítójok volt, bárha nem lehetetlen s igen sok szól mellette, hogy a szindarabok alapjául szolgáló párbeszédék épen Bacontól erednek. Már most, ha ez a szűkölködő tudós és ügyvéd drámai dialogokat írt s azokat a fővárosi 2 nagy színháznak eladta s ha a tulajdonos, W. Shakespeare, jónak látta belőlök szindarabokat alkotni, beléjük szövéen kedvelt dalokat, helyi élczekeket, czélzásokat a napi eseményekre: természetes először az, hogy Bacon a szerzőséget nem igényelte, mert eladta őket; de Shakespeare sem, mert ő csak színre hozójok volt s ennek becse a művek népszerűségének multával elveszett; épen oly természetes és egyszerű azonban az, hogy e művek Shakespeare neve alatt lettek ismeretesek. Látható az előbbiekből, hogy a Morgan-féle fejtegetések eredménye nem vezet egyenesen Baconra, sőt azt mondja, hogy az egy szerzőség alapján nem fölvilágosítható a drámák létrejötte; csak az bizonyos, hogy feltétlenül egy nagy jogtudós keze működött bennök és az, hogy Shakespeare egészen nem írhatta és nem írta őket. Könyvének végszavai ezek: „Columbus volt fölfedezője annak a földrésznek, melyet másról nevezünk. Hol találjuk meg följegyezve azon geniek neveit, kiknek műveit és hírét Shakespeare eltulajdonította? „A mi Shakespeareünket“ most és mindörökre elvesztettük, de még ez a kérdés megoldatlan: ki írta a Shakespeare-drámákat? A bizonyítékok föl vannak véve, a tanúkihallgatás be van fejezve. Mélyen a mult szentélyében és sírboltjában van a titok eltemetve s talán soha ennek pecsétje föl nem töretik. Mondják, hogy China böles földén, ha valaki az állam iránt nagy érdemeket szerzett, polgártársai nem őt tisztelik meg kítüntetésekkel, ház- és földajándékokkal, hanem szüleit. A chinaik szokásából példát vehetnénk s egy oszlopot emelhetnének ama halhatatlan szülőknek, kik a természet könyvét írták, e hatalmas könyvet, melyet idő el nem ront, sem szokás el nem használ s melynek végtelen változatossága háromszáz év óta volt s lesz az idők végéig minden kor és osztály szívébe zárva — s lesz mindennapi beszéde örökkön örökké. A könyvet, hála az égnek, semmi sem ragadhatja el tőlünk.“

Legyen ennyi elég Morganról és könyvéről. Ugyanő 1884-ben

New-Yorkban egy Bacon-társaságot is alapított. Szabályainak 5-ik pontja szerint célja az is, hogy valamely eredményre jusson a Bacon és Shakespearei drámák s költemények között vélt viszonyra nézve.

Azonban mindezek mellett mégis Mrs. Pottnak volt föntartva az, hogy a Bacon-epidemiát bevigye a salonokba s mondhatni mindennapi beszéd tárgyává tegye és hogy Anglián és Amerikán kívül bevezesse a journalistikába is. Első könyvében „The Promus of Formularies and Elegancies of Francis Bacon“ cz. a.¹⁾, kiadta Baconnak egy, a British Museumban őrzött kéziratát, mely 1655. följegyzést, idézetet stb. tartalmaz angol, francia és olasz nyelven az 1594—96. évből. Mrs. Pott azt hiszi, hogy Bacon e jegyzeteket műveihez készítette s a hozzájok Shakespeareből s más korabeli írókból ezrivel csatolt idézetekből azt hozza ki, hogy legalább is Shakespeare műveit, ha nem más drámaírókéit is, neki kellett írni. Már Spedding adta ezt kivonatosan Bacon művei között, de Pott nyomatta ki teljesen. E jegyzetek azonban nem lévén eredetiek, semmit sem bizonyítanak Shakespeare ellen s Bacon mellett; a melyekről idegen eredetök ki nem mutatható, hihetőleg hallomásból valók, valamint az sem lehetetlen, hogy maga Bacon vette a költőtől őket.²⁾ Leo a Shakesp.-Jahrbuch-ban³⁾ erre vonatkozólag így ír: „Mrs. Pott és Morgan megédemlik, hogy minden Shakespeare-társaság tiszteleti tagjai legyenek; mert ugyan Bacon szerzőségét nem, de ellenkezőjét, ennek abszolút lehetetlenségét, fényesen bebizonyították.“ E vélemény, mely a komoly fejek általános hitét fejezi ki, nem ijesztette el Pott asszonyt, ki makacsúl ragaszkodván hitéhez, 1884-ben „Thirty two reasons of believing that Bacon wrote Shakespeare“ cz. a. egy kivált azért érdekes röpiratot adott ki; mert ebben 32 pontban összegezi pártja állításait, melyek pár toldással ugyanazok, melyek e lapokon már előfordultak.⁴⁾ Más módszerrel szól ugyanezen adatokról „Did Fr. Bacon write

¹⁾ Illustrated and elucidated by passages from Shakesp. With preface by E. A. Abbott. London. 1883. 8°. 628. Birálatát l. Shakesp. Jahrb. XIX. 287—98. l. viszont Engel: Hat Francis Bacon die Dramen W. Shakesp. 's geschrieben? Ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Verwirrungen.

²⁾ Shakesp.-Jahrb. XIX. 294 l.

³⁾ U. ott. XX. 216. l.

⁴⁾ V. ö. Stopes 194—96. l.

Shakespeare“¹⁾ cz. pamphletjében; utóbb 1885-ben egy másikban meg a Promus jegyzeteinek fokozatos befolyását bizonyítgatja „Romeo és Juliá“-ra.²⁾

Igy nőtt s nő maig is e kérdésnek, e képzelődésnek (mert teoriának nem is nevezhető) irodalma s habár, mint Leo mondja „a szakértők Angliában, Amerikában és Németországban³⁾ oly sok megsemmisítő anyagot hordtak össze e Bacon-őrültség ellen: mint alább meglátjuk, a kérdés újabb és újabb fokos műveket termett; mert a németeknek a phantasticus s a mysticus iránti hajlama csak ezután melegedett belé. Mi csak a legföltűnőbb jelenségekről szólhatván, az érdeklődőket Wyman nagy szorgalmú könyvére utaljuk, ki 1884-ig összeállította e kérdés irodalmát „Bibliography of the Bacon-Shakespeare controversy“ (Cincinnati. 1884.) cz. művében, felölelvén egész kiterjedtségében e special-literatúrát. E mű 255 könyv- és cikk-czímét ad 255 pontban, melyekhez még mintegy 100 alczím járúl. A 255 könyvből és cikkből 117 szól Shakespeare szerzősége mellett, 73 ellene és 65 inkább csak recapitulálja az egyik vagy másik oldalon mondottakat. Jellemző, hogy ez irodalom valódi hazája, Amerika, a 255 czimben 161-gyel, Anglia 69-czel, Ausztrália 10-zel szerepel.

III.

A Bacon-kérdésről szóló fő művek ismertetése után a többi elmélet röviden érinthetjük. Könnyű belátni, hogy a többiek mind abban kívántak kitűnni, hogy mentől szellemesebb bizonyítékokat hozzanak fel Shakespeare hátrányára s Bacon előnyére. Ezek között első helyen említendő Ignatius Donnelly, a ki „The Great Crypto-

1) The Lives of Bacon and Shakespeare compared with the dates and subject-matter of the plays I—II. 1884.

2) Notes on Andrew Borde's book and passages from the 1st and 2nd quartos of Romeo and Juliet. 1886.

3) Mellékesen legyen megemlítve, hogy az idézett Engelen kívül, kivált Schipper, dr. I.: Zur Kritik der Shakspeare-Bacon-Frage. Wien. 1889. és Wülker: Rich: Die Shakespeare-Bacontheorie. 1889. könyvei szólnak alaposan hozzá a vitához. Egészen rőpiratszerű jellege van s épen ezért nem igen rendszeres, — a Scheible: Shakespeare der Autor Seiner Dramen (Heidelb. 1889. 92 l.) cz. művének.

gram¹⁾ cz. a 1888-ban, Londonban kiadott művével valóban nagy zajt vert föl. E könyv I. kötete legkivált ama bizonyítékokat tartalmazza, melyek szerint a színész Shakspere nem írhatta a darabokat s természetesen a Holmes, Appleton Morgan módszerét használja vagy pedig elferdíti s a neki szükséges csoportosítás szerint mutatja be Halliwell-Phillips adatait. A bizonyítás e módszerével akár azt is ki lehetne mutatni, hogy Petőfi költeményeit Császár Ferencz vagy Zerffy Gusztáv írta. Ehhez képest újra bizonyítgatja, hogy e műveket csak jogtudós írhatta és hogy Bacon költő volt s mint ilyenek, gyermekjáték volt szindarabokat s pedig éppen ilyeneket írni. Természetesen ő is bőven fölhasználja a már említett párhuzamos helyeket, a bölceleti s egyéb tanok azonosságát, vagy legalább rokonságát, a politikai felfogás egyformaságát s aztán diadalmasan kiált fel: „Ha mindez a költő agyát nem viszi a bölcsész (Bacon) kalapja alá, ugyan mit kívántok többet?”

Szerinte éppen ezért különbséget kell tenni a Shakspere és Shakespeare név közt. Amaz volt a színész neve, ki Bacon darabjait színre hozta, emez Bacon álneve, „nom de plume“-je s a két névnek, bár hangzatilag egyenlők s Bacon éppen ezért fogadta el, eredete más. Ugyanis a Bacon álneve, Shakespeare, a shak e (rázni) és spear (lándzsa) névből lett, a Shakspere név pedig a normann Jaques és Pierre (Jakab fia) szóból,²⁾ melyből a warwickshirei parasztok a lágyabb kiejtésű Shaksperre majd Shakspere szót alkották. A Bacon rejtőzködésére nézve pedig ő is a Smith és Delia Bacon által felhozott okokat fogadja el.

Azonban a Donnelly fölfedezése legkivált abban áll, mint a II. k. kifejti, hogy az 1623-diki Folio, mint végső kiadás, egy titkos írást tartalmaz a művekben elrejtve azon mód szerint, a mint ez Bacon „De augmentis scientiarum“ cz. művében le van írva. A mondott műben ugyanis a titkos írásról így ír: „Virtutes autem in Ciphris requirendae tres sunt; ut sint expeditae, non nimis operosae ad scribendum; ut sint fidae, et nullo modo pateant ad de-

¹⁾ The Great Cryptogram. Francis Bacon's Cipher in the so-called Shakespeare Plays. I—II. London 1888.

²⁾ E származtatás legelőször Sacht-nál: Archiv für das studium der neiren sprachen XIX. 370. (Kiadja Hervig L.) Utána Andresennél: Deutsche Volks-etymologie. 1883. 51. l.

ciphrandum; addo denique, ut, si fieri posset, suspicione vacent...“
 „Hoc hujusmodi est; ut habeat quis duo alphabeta; unum literarum verarum, alterum non-significantium; et simul duas epistolas involvat, unam quae secretum deferat, alteram qualem verisimile fuerit scribentem missurum fuisse, absque periculo tamen.“¹⁾

E helyeken tehát előszeretettel tárgyalja, hogy mint lehet titkos irással egészen ártalan természetű szövegbe oly titkokat elrejteni, melyek csak a beavatottak előtt tárúlnak föl. Ily titkos írást használt ő a szindarabokban, melyek tehát nevezetes titkok letéteményesei s Bacon bizonyosan ennek kulcsát is fönhagyta valamelyik barátjánál; de ez az angol forradalom iszonyai miatt jónak látta úgy a kéziratokat, mint a kulcsot elégetni.

Mellőzvéen a Donnelly által fölfedezett titkos írás részletezését,²⁾ ő könyvében IV. Henrik király II. részét kutatta át e szempontból s számos összefüggéstelen töredéket adván, melyeket ennek segítségével roppant munkával olvasott ki, bő magyarázatokkal igyekszik fölfejtetni s összefüggésbe hozni Baconnal és Shakespearrel. Legyen ebből elég egyetlen helyet közölni, mely szerint a worcesteri püspök jelentése alapján, kinek kerületébe esett Stratford, Cecil, Erzsébet királynénak a szindarabokról a következő jelentést teszi:

„Jónak láttam neki azon gyanúmról szólni, hogy Maſter (Shakspere) nem képes rá s nincs elég tudása, hogy a nagyon csodált darabokat írhatta volna, melyeket mi oly nagyra tartunk s neki tulajdonítatnak, mivel Marlowe halála óta az ő neve alatt adatnak. S azt mondják, hogy ezek mindegyikét az ő neve alatt egy gentleman írta. A püspök javaslá, hogy a legjobb, mit tehetnénk, az volna, ha őt befogatnók s mihelyt kezeink közt volna, lánczokban a titkos tanács elé állítnók. Több, mint valószínű, hogy a ficzkó megmondaná a valót s megnevezné a darabok íróját. Ha azonban hazudik, akkor kegyelmességednek kintpadra kellene vonatnia tagjait s kényszerítnie az igazság bevallására“ etc.

Ebből eléggé kiviláglik úgy Donnelly eljárása, valamint ennek eredményei. E szerint ugyanő azt állítja, hogy tehát a Folio Bacon kiadása s pedig végleges, épen ezért az összes nehézségek, a szá-

¹⁾ Bacon's Works, edited by Spedding I. 658. és 659 l.

²⁾ L. bőven pl. Stopesnél 200—227 lap.

mos nyomdai hibák és szokatlanságok, melyek annyi fejtörést okoztak a szövegkutatóknak, egyszerre eloszlanak, ha e változtatásokat a titkos írás miatti kényszerűségnek tulajdonítjuk. Másrészről, hogy valószínűleg a Marlowe neve alatt ránk maradt színdarabokat is Bacon írta, kinek nevét épen úgy „nom de plume“ gyanánt használta előbb, mint utóbb a Shakespeareét.

A Donnelly-féle mű vezette Gr. Vitzthumot egy terjedelmes mű megírására,¹⁾ mely 1888-ban jelent meg s amannak eredményeit nemcsak elfogadja, hanem saját kutatásával megerősíti és tovább fejti. Szerinti „50 év mulva, erről meg vagyok győződve, egyetlen mívelt ember sem fog többé a Shakespere-mesében hinni.“ Buzgósága határtalan s nemcsak Marlowe, hanem Chapman, sőt esetleg mások műveit is Baconnak tulajdonítja s habár nem megy is annyira, mint Henry Burr, ki a ránk maradt 5 sajátkezű Shakespeare-alírásból azt következteti, hogy Shakespeare ép oly kevésbé tudott olvasni, mint szülei és Judith nevű leánya: de azt mondja, hogy élettörténete lényegileg csak annyiból áll, hogy született, megházasodott s meghalt. Mindenütt „nom de plume“-öt lát, így Francis Meres, Marlowe és Chapman is csak azok; a Green-féle „Groats worth of Wit“ csak reclam és nem jelent meg 1596 előtt; sőt ha a Shakespeare historiáit tekintjük, a sorozat csak úgy teljes, ha Peele „I. Eduárd“, Marlowe „II. Eduárd“, a névtelenül 1595-ben megjelent „III. Eduárd“, s végre „VII. Henrik“ cz darabokat, mely utóbbi király uralkodása történetét Bacon prózában megírta, szintén a Baconféle darabokhoz számítjuk. Ez még mind kevés Vitzthumnak, a 149. lapon így szól: „Mi nem hiszszük, hogy Bacon az első időkben egyetlen színháznak s csak egy név alatt írt volna. Sőt mi őt valódi Proteusznak tartjuk, kinek az akkori színdarabírók közt (playwrights) annyi maszkja állott rendelkezésére, a hányat kívánt. „I. Eduard“ valóban Peeletől van, „IV. Jakab“ valóban Greenetől? Ez utóbbi volt-e szerzője „Orlando furioso“-nak és „Alphons, Aragonia királyá“-nak? Valóban Ben Jonson írta az „Every Man in his Humour“-t? Hogy az első kiadáson ez írók neve áll, az nem bizonyít még semmit. Mihelyt e drámák valamelyikében valódi genius nyilat-

¹⁾ K. F. Gr. Vitzthum von Eckstädt: Shakespeare und Shakspere, zur Genesis der Shakespeare-Dramen. Stuttgart. Cotta. 1888. 264 l.

kozik, megérdemli a fáradságot, hogy gondosan kutassunk érte. — Mi azt hisszük, hogy a gyanú ilyenkor mindig nem a megnevezett, hanem az „elrejtőzött költő“ mellett szól. Ugyanez áll a Drayton, George Herbert, Robert Burton, Massinger, Marston, Wither, Sir Henry Wotton sat. neve alatt megjelent íratokról és költeményekről is.“ Azonban e drámairói Proteus munkásságának két fő korszaka mégis a Marlowe és a Shakespeare neve alatti, amaz tart 1593-ig s ez 1613-ig.

Ezekkel a groteszkbe menő conjecturákkal, melyek azt a benyomást teszik, mintha a szerző humorizálna vagy gúnyolódna a Baconisták rovására, épen egy évben (1882.) jelent meg a Donnelly „Cryptogram“-ja ellen, mely egyszersmind a Vitzthum művének is legjobb czáfolata, A. Nicholsontól egy 64 oldalú füzet Londonban a következő cz. a. „No Cipher in Shakespeare: a refutation of the Hon. Ignatius Donnelly's Great Cryptogram“. 1)

Dr. Nicholson először is azt mutatja ki, hogy a Donnelly-féle titkos írás nemcsak a titkos írások általános elveivel, de ellenkezik azzal is, a mint erről Bacon id. művében szól, 2) s ha csakugyan az utókornak tudtára akarta volna adni, hogy ő a valódi szerző, ezt bizonyosan megfelelőbb s okosabb módon tette volna. Másrésztől ugyanő kimutatta, hogy a Donnelly módszerével ugyanazon műből (IV. Henrik kir. II. r.) egészen ellenkező adatokat is lehet kiolvasni, melyek épen Shakespeare szerzőségét bizonyítják. Legyen elég e helyekből a következő:

„Will Shakespeare, gentleman, son of John, gave a Tragic volume to the stage, which hath won praise from the greatest Noble and dullest peasant, rendering him remembered in all time.“ 3)

De ettől eltekintve, feledi Donnelly, hogy az ő titkos írása szerint, midőn Bacon Erzsébet királyuéról ama neki tulajdonított aljas, hálátlan, nemtelen, rágalmozó leleplezéseket igtatta be a drámákba s épen ő, ki a „Discourse on Queen Elisabeth“-ben ugyanazt a ki-

1) P. Fischer Unvin-nál. 26. Paternoster Square, London. 1888.

2) De augmentis Scientiarum. Lib. VI. Cap. 1.

3) „Will Shakespeare, nemes, John fia, a szinpadnak adott (írt) egy kötet tragédiát, mely a legelőkelőbb nemesség s a legdurvább parasztok dicséretét megnyerte s őt emlékezetessé tette minden időeknek.“

rálnét az egekig magasztalta: ez az ő Baconja, kinek nevét már is nem egy szenny borítja, egyszersmind a világ legjellemtelenebb, legaljasabb embere volna s ezen az áron akarja őt Donnelly a drámák szerzőségéhez juttatni.

Mellőzvény egyebeket, felhozatván már úgy a fő támadó, mint czáfoló adatok Shakespeare ellen és mellett, a mi gr. Vitzthum következtetését a Shakespeare nevének különböző orthographiájából illeti, erre Halliwell-Phillips még a Vitzthum könyvének megjelenése előtt megfelelt egy „New Lamps or Old?” cz. füzetében ¹⁾, melyre Vitzthum hivatkozik is s annál felötlőbb, hogy mégis e névleírási eltérésre alapított véleményt elfogadta. Ugyanis Halliwell legelső sorban a nevek leírására nézve azt a körülményt hozza fel, hogy a Shakespeare korában az írás és legkivált pontos írás kevésbé volt elterjedve még a magasabb körökben is. Ehhez járúl az angol nyelv nehéz orthographiája s legkivált a neveké; ezért ha általában is hibás helyesírás gyakori, még gyakoribb volt a nevek legkülönbözőbb leírása, a mi még nálunk sem szokatlan a legújabb időkig, holott egész helyesírásunk tulnyomóan phonetikai. Egy Batthyány vagy Desseffy, leírásra nehezebb nevét, csak a 40-es évek lapjaiban is számos formában találjuk. Még természetesebb ez az angolban, hol a nevek kiejtése és leírása a legeltérőbb egymástól, s hol épen a XVI. évszázban a családnevek orthographiájában semmi szabály nem volt és épen ezért, ha gyakran írásban és nyomtatásban ugyanegy lapon valamely tárgyszó is többféleképen van leírva, a nevek orthographiájában a legszabadabb önkény uralkodott. Így pl. Robert Dudley neve hol így van írva Dudley, hol Duddley, míg neje Duddley-t ír. Walter Raleigh neve Rauley, Rawleigh és Raleigh; az Erzsébet anyjái Anne Boleyn, Boleyne, Bolen és Bullen; a Marlowé Marlowe, Marlow, Marloe és Marlove alakokban fordul elé és pedig önnön magok használták hol e, hol amaz alakot. Ben Johnson csak elég tudós volt s mégis hol Johnson-t, hol Johnson-t vagy Jonson-t ír. Legyen elég a példákból. De épen ezek mutatják, hogy nem csoda, ha Shakespeare neve majdnem annyi alakban fordul elé, a hányszor leírták, mert a legnehezebben leírható nevek egyike. Innen van, hogy

¹⁾ 2-dik kiad. 1880. 24. l.

a változatok majdnem számtalanok. Apja neve a stratfordi okmányokban 16-féleképen van írva, köztük előfordúl e két alak is Shakespere és Shakespeare; unokaöcscse, Quiney, az egyetlen levélben, mely hozzá intézve fönmaradt, Shackespere-nek írja; előfordulnak továbbá a következő alakok: Shakspere, Shakspeare, Shaksper, Shakspear, Shaksपुरre, Shaxpere, míg neje és leánya emlékkövén Shakespeare áll. A költő őt ismert aláírása is különböző. Kettő világosan Shakspere, egyik homályos az összevonások miatt, a negyedik az előbbi formát mutatja, a legutolsó pedig, Halliwell szerint, a valódi s a költő által is választott írói nevet, Shakespeare-t mutatja; így írta nevét Johnson is; ez a forma van többnyire használva a költő életében megjelent műveken s a Folió n is, gyakran kötőjellel írva Shakespeare formában. Az „England's Parnassus“-ban (1601.) a költő neve 40-nél többször s a sonettek 1609-diki kiadásában 30-nál többször fordul elé ugyane formában: Shakespeare.

A Donnelly könyvét tudóskodó badarságaiban azonban még meghaladja Reichel (Eugen) könyve: „Shakespeare-Literatur“ (Stuttgart. 1887. 502. l.), a ki nem kevesebbet hisz magáról, mint hogy ő oldotta meg a rejtélyt s előszavában a Shakespeare-munkásokról szólván, e büszke szavakat használja: „Ők becsülettel és ernyedetlenül munkáltak abban, a mire hivatásuk volt s a köszönetet szorgalmukért és odaadásukért senki sem vonja meg. De mindig csak egyeseknek adatott talányokat megfejteni, titkokat leleplezni, kimagasló néző pontokat találni szellemi művek megítélésére.“ Mi hát az általa fölfedezett új revelatio? Ő Liebig ítéletét veszi alapúl Baconra nézve,¹⁾ ki szerint Bacon ideái nem következetesek s üdén felfakadó gondolatai tovahaladtokban rendesen sivár homokban halnak el. Igen, mondja Reichel — s ez az ő nagy fölfedezése, — mert a „Novum Organum“ szövegén ketten dolgoztak: egy ismeretlen, forradalmi szellemű genie, ki megírta úgy mint kell és Bacon, ki tőle ellopta s a kor scholasticus szelleme szerinti betoldásokkal elrontotta. Ezért a mű eléállítását már 1577-re teszi, s írója legké-

¹⁾ Justus Liebig: Über Franz Bacon von Verulam und die Methode der Naturforschung. 1863.

sőbb 1586-ban halt meg. Erre az íróra vonatkoznak Spenser következő verssorai a „Tears of the Muses“-ben¹⁾:

„And he the Man, whom Natur self had mad
To mock her self and Truth to imitate,
With kindly Counter under Mimik Shade,
Our pleasant Willy, oh! is dead of late:
With whom all Joy and jolly Merriment
Is also deaded and in dolour drent.“²⁾

Elmondja továbbá, hogy helyébe durva tréfák kerültek a színpadra; „de ez a nemes szellem, kinek tollából a méz és édes nektár árja ömlött, az ily aljas nép arczatlanságait megvetvén . . . . ., inkább választotta azt, hogy üres czellában (a sirban) pihenjen mint magát gúnytárgyává tegye.“

Ez a Willy, kiről itt szó van, ez volt a valódi szerző. Ámde ő írta nem csak Bacon műveit, hanem a színdarabokat is, melyeket Bacon szintén elorzott, hasonlóan saját gondolataival rakta meg s idéetlenül elrontotta őket. A szerző pedig nem volt más, mint Will. Shakespeare s ezért Bacon annál szívesebben használta fel színrehozójokul a stratfordi színházigazgatót; mert véletlenül ennek is hasonló hangzású volt a neve, csak a leírásban tért el (Shakespeare). E szerint ő is elfogadja a két Shakespeare-ről szóló nézetet. Ennek alapján Reichel át is dolgozza Coriolanust és Hamletet, kihagyván az általa úgy vélt betoldásokat s rendezvén a jeleneteket, melyeknek előadási jogát is magának tartotta fönn. Találóbbat alig lehetne e könyvről mondani, mint mivel a Shakesp.-Jahrbuch zárja be ismeretetését: „És ezzel elég. — Egyet azonban tanultam a Reichel-féle könyvből: sohasem kell elsiertetett állításokat kockáztatni. A mit kiki állíthatni vélt, hogy a Bacon-őrültség legmagasabb fokát elérte — nagy tévedés volt! A Reichel műve még akkor nem jelent volt

¹⁾ Megj. 1590-ben, de Reichel szerint korábban íratott, a 80-as évek II. felében. L. 469. l.

²⁾ „És ő, az a férfi, kit a természet maga alkotott, hogy kigúnyolva őt, utánozza az igazat sajtáságos visszássággal a mimika védnöksége alatt, a mi vidám Willink, ah! nem rég meghalt, a kivel minden öröm és kedves vidám-ság szintén meghalt s fájdalomba merült.“

meg s mindnyájan Delia Bacontól Mrs. Pottig és Morganig mellette csak másodsorba lépnek vissza. ¹⁾

Komoly tárgyalás helyett érdekes a „Saturday Review“ egy pár versét idézni rá, mert erre sokkal érdekesebb:

Shakespeare wrote the ‚Novum Org‘non‘
 Bacon stole it, but suspected
 How by learned futur Germans
 All the fraud would be detected ;

And, despairing of admission
 ‚Midst the philosophic Lamas ,
 Like an overrated person
 Went and wrote all Shakespeare’s dramas.²⁾

Utolsó a Bacon-theóriát valló művek közül, melyekről e lapok szólnak, a Wigstoné, ki 1884-ben „A new study of Shakespeare“ cz. alatt bocsátott ki egy művet, melynek alapnézete az, hogy „a szindarabok és költemények az utókor számára egy szellemi ujrászületést vagy a kinyilatkoztatás tervszerű ígérét tartalmazták.“ E szerint a mű körülbelől azt hirdeti, minek fölfedezéséhez utóbb Donnelly neki fogott. Az író tehát meggyőződésből erős Baconista s 1888-ban egy terjedt műben írta meg elméletét „Bacon, Shakespeare and the Rosicrucians“ cz. alatt.³⁾ Alapelve, hogy semmit sem tudunk Shakespearéről s „az a mély titok, mely a darabok s költemények szerzőségére borúl, a leggondosabb tervszerűségre és számításra mutat“ és hogy a rólok szóló rengeteg számú művek egy hüvelykkel sem vitték elé az ügyet a fölfedezés helyes útján. „Hogy ezek csupán szindarabok, az Erzsébet-kori más szindarabok módjára, egy pillanatig sem elfogadható.“ „De megajándékozni a világot oly bizonyítékkal, melyet egy scepticus kor kíván, lehetetlen“, ilyen csak egy mindenre csalhatatlan fényt vető titkos

¹⁾ XXII. 249. l.

²⁾ Shakesp.,-Jahrb. XXIV. 265, l. idézve. „Shakesp. írta a „Novum Organon“-t, Bacon ellopta, de gyanítván, hogy majd tudós németek fölfedezik az egész csalást s kétségbeesvén, hogy a bölcs Lámák közül kimarad, mint oly fölbecsült emberhez illik, neki állott s megírta Shakesp. összes drámáit.

³⁾ London. 284. l.

írás lenne; de hogy a Donnellyé volna ez, nem tudja, csak óhajtja, hogy úgy legyen, ismervén az író szorgalmát és egyenességét. A valódi szerző, Bacon, azonban leleplezi magát e kedvencz idézetében: „Az isten dicsősége az, hogy elrejt valamit, de a király dicsősége, hogy megtalálja.“ „Ez a Bacon elméjének kulcsjegye. Ez a szindarabok mysteriumának és mélységének titka, melyeket a jó Bacon írt, elrejtván magát más név alá, hogy majd rájőjjünk idő és művészet által; -- egy második természet ő.“ E szerint mi e könyv új szempontja? Az, hogy a darabok szerzőségének kérdése szorosan összefügg a Bacon életének és íratainak jellemével és geniusával. Már most Bacon egy titkos társulathoz tartozott, mely a „New Atlantis“ cz. művében szerepel, a „rózsakeresztesek“-hez, kik magokat láthatatlanoknak hívták s tanításuk volt az önmegtagadás vagyis az önzés, hiúság legyőzése; magokat titokba burkolták s oly tanokat vallottak, melyeket nyíltan előadni veszélyes volt. „A mi teoriánk tehát, mond a szerző, bármily hihetetlennek lássék, az, hogy a shakespearei darabok tudós férfiak szövetkezetének művei megtestesítve egy isteni genius által dramatizált philosophia formájában, — törekvés a természetnek drámai művészetben megvalósítására, és arra, hogy társaságuk és a régi kor hermetikus¹⁾ tudományát a következő korra szállítsák, jól kieszelten tervelt kinyilatkoztatásban. A szerzőségről e lemondás egyik része a Krisztus e második történetének a művészetben; mert épen ez a titok és hallgatagság vagy tartózkodás az, mi ingerelte kíváncsiságunkat s mi oly istenre emlékeztető. Ez az áldozat meg van számtalanszor írva a sonettekben, mely a következő korokban megjutalmaztatik, e dicsőség, mely a hallgatagságból hatalmasan kitör. Mikor fogja ezt a világ úgy látni, mint mi? Mi azt hiszszük, hogy a világ egyszerre fogja meglátni s a csodálkozás, hogy nem látta előbb, csak idő kérdése.“ Ilyen dolgokkal foglalkozik e mű, melynek tehát egyik feladata azt is kimutatni, hogy a Shakespeare-féle darabok a hermetica és régi mysteriumok forrásaira utalnak, melyek rózsakeresztesei vagy szabad-

¹⁾ Hermeticus = mindaz, mi az alchimia nagy művére vonatkozik s ez pedig abban áll: fölfedezni oly port, mely a higanyból vagy ólomból aranyat csináljon; bevéve a vért megtisztítsa s az emberi életet megújítsa; a növényeket egy óra alatt fölnöveszsze, virágoztassa, gyümölcsöztesse. Ez volna a bölcsök köve.

közművesi eredetűek s hogy hát a sonettek számtalan helyen utalnak a jövő korok ebbeli fölfedezésére. Ebből eléggé kitünik a könyv célja.

Most, hogy szemlénknek végére értünk s azokat, kik a dolog iránt közelebről érdeklődnek, Stopes már említett kitünő könyvére,¹⁾ mely mint Shakespeare-tanulmány is igen becses, viszont e kérdés legújabb irodalmára nézve a Shakesp.-Jahrbuch XXIV—XXVI. kötetire utalván, még az a kérdés marad fenn, hogy mikép terjedhetett és lehetett oly általánossá a Bacon-Shakespeare kérdés, mely szemmel láthatóan annyira ellenkezik a józan ész legparányibb belátásával? Az előbbieken már voltak említve e körülménynek külső okai. Belső okai pedig egyrészt bizonyosan korunk ama két tulajdonában rejlenek, melyek Corson szerint belsőleg, elválaszthatatlanul függenek egybe s ezek egyike korunk ikonoklastikus ösztöne s másika gondolkodásának kiválóan analitikus iránya.²⁾ S valóban, a Baconisták irataiban s épen a legfőbbekben Smithnél, Holmesnél, Mrs. Pottnál, Donnellynél ez a fáradtságot nem ismerő, bámulatos analitikus gond a fő vonás. De másrészt ne feledjük azt sem, hogy az a szívósság, melylyel ők Bacon költői képességében hisznek, abból is folyt, hogy a Bacon magával ragadó szónoki erejét és stíljét összezavarták a költői képességgel, az elvont philosophiát a költő érzelmi és helyzeti bölcselmi nyilatkozataival, melyek divinálva fakadnak fel a szívből a mély szenvedélyek hatása alatt s épen azért annál egyetemesebbek, mennél mélyebb szenvedélyből törnek ki. „Shakespeare sohasem philosophál, mondja Hudson, Bacon sohasem tesz egyebet.“ Ezért Bacon csak a prózában tűnhetett ki, Shakespeare prózája pedig mindig gyengébb, mint a hol versel. Henssler³⁾ Bacon e tulajdonára vonatkozva a következőket mondja: „Ha a módszer e demokráta és pedansa, a földnek ez astronomikus megvetője, ha e minden csodást céljaival együtt a tudományból kidobó, az érzéki világ phantasmagoriáit csodásságokból kivetkőztető, a tüneményeket bonczoló, a természet külső alakzatát kevésre becsülő szellem nem a valódi

1) „Das ist eine Arbeit! Der grösste kritische Forscher könnte es sich zur Ehre rechnen, solch ein Werk geschaffen zu haben.“ „Mit diesem Buche ist die ganze Frage erledigt!“ L. Shakesp.-Jahrb. XXIV. 115. l.

2) Wyman. 49. l.

3) Francis Bacon u. seine gesellschaftliche Stellung. Ein analitischer Versuch. Breslau. 1889. Idézve Shakesp.-Jahrb. 119—121. l.

próza, akkor a költészetről különös képzeteknek kell uralkodniok. Bacon mechanikai fölfogása a természetről, attól az életteljességtől, mely a görög $\varphi\upsilon\sigma\iota\varsigma$ szóból fakad, épen oly távol áll, mint a mesterséges ásványvizek, melyeknek értelmi fölfedezője ő, az ókor szent forrásaitól. De hasonlóan gondolkozik az emberről is, mint a természetről, a mennyiben róla nem mint a tudomány rideg tárgyáról van szó . . . . Mit neki az érzelmek? Tudjuk, hogy mint gondolkozott az érzelmek élveiről, mit tart pl. a szerelemről . . . Bacon hideg a természet, az ember iránt, hideg ön magában. Ez a benszületett saját hőmérsék, mely örökké ugyanazon fokot mutatja, épen ez az, a mi alapjában döntő. Ő nem csak tárgyiasan tekintve, nem csak nézeteinél fogva próza, az ő, lelkének fenekéig. Ha Lucretius és Schiller a legprózaiabbat csodás költészettel bírták megarányozni, e fölkapaszzkodó lélek sivárságában az ég ez üde harmatát megtalálni akarni annyi, mint holtak közt keresni az élőket is. Épen így Spinoza transsystematikus mysticismusát is nehezen fogja valaki nála keresni. De nem mindenütt ily próza ő, mihelyt nem tudományos kérdésről vagy saját drága énjéről van szó, hanem a maga világtörténelmi hivatásáról, csupa tűz és láng és ehhez a hivatáshoz az ő egyéni adománya „a maga hasonlíthatatlan szónoki ereje“, a melyről Wotton által írt sírirta azt mondja, hogy ő „a tudomány világossága s a szónoklás törvénye“ s melyről Ben Jonson oly magasztalólag szól. Ez csalta meg a Baconistákat. „A szónok lelkesedését a költés szent tüzének nézték benne.“

FERENCZI ZOLTÁN.

Kazinczy Ferencz Levelezése.*)

(A M. T. Akademia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából szerk. *dr. Váczy János* I. kötet 1763—1789. II. kötet 1790—1802. Budapest 1890, 1891.)

Nem a Kazinczy Levelezésének értékéről, irodalmi és kortörténeti fontosságáról szándékszunk szólani. Hiszen mindazok előtt, kik a széphalmi mester működésének korszakos hatásáról elfogulatlanul ítélnek, régtől fogva elismert igazság, hogy a magyar nemzeti irodalom történetében félszázad nyelve, költészete, szépprózája, aesthetikája és ízlése a magok fejlődésének forrongásaiban és alakulásaiban csak az ő levelei segítségével érthető és magyarázható meg teljesen. S

*) Ezt a tanulmányt a maga egész terjedelmében az „Erdélyi muzeum-egylet“ irodalmi szakosztályának 1891. szeptember 12-ki ülésén olvastam fel. A Kazinczy-vállalat fontosságára való tekintettel szeptember 20-án felküldöttem a „Budapesti Szemle“ számára, azzal a kéréssel, hogy a szerkesztő legyen szives vagy közölni novemberi füzetében, vagy egy hét alatt visszaküldeni, hogy a szakosztály kiadványában közreadható legyen. Gyulai azonban október 16-ig fentartotta a kéziratot, így majdnem 4 hét múlva kaptam vissza azzal a kijelentéssel, hogy csak úgy közölhetné, ha megrövidíteném, mert „a jelen alakjában inkább valamely irodalomtörténeti folyóiratba való, miut a Szemlébe, melynek szempontjából igen részletes és hosszúra nyúlik;“ hogy a mellett szükséges volna, hogy a kiadásnak valamely jó oldalát is megemlíteném. Nem itt a helye vitatni, hogy miként lehetne ezt a bírálatot, mely merőben az adatok halmazából áll, megrövidíteni a nélkül, hogy az igazságot meg ne sértenők; hogy miként lehetne a kiadásnak jó oldalát emlegetni a nélkül, hogy azok karába ne állanánk, kik az Akademia kidobott ezreinek fejében ilyen kiadással megelégszenek, sőt érte a szerkesztőről dicséretet zengenek: csak azt akarjuk kiemelni, hogy a míg a kézirat odafent hevert, addig a szakosztály előbbi füzetéből kiszorult, Váczy János pedig *csodás divinatio* következtében az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ novemberi füzetében egy csomó helyreigazítással állott elő. Hogy cikkének bevezetését, védekezését, egész szellemét némely megjegyzéseivel egyetemben az olvasó megérthesse, kérjük, legyen szives *előbb ezt a tanulmányt* olvasni el.

A szerző.

minél nagyobb számmal jelennek meg levelei, Levelezésének kötetei, ez igazság erejéről annál általánosabban fognak meggyőződni. Legfőlebb az egészen rideg nyelvészek huzalkodnak tőle.

Mi most csak a Levelezés *szerkesztéséről* akarunk beszélni. Ha valjon e végtelenül fontos gyűjtemény rendezése egyfelől, jegyzetes és magyarázatos megvilágítása másfelől annyi kritikai kutatással, *annyi* komoly tudással készül-e, mint a hogy a kiadó Akadémia tekintélye és a vállalat jelentősége megkívánja? Szükséges a beható tüzetes vizsgálat, szükséges annival inkább, mert a sajtó eddig a szerkesztőt egyoldalulag agyon-dicsérve, a dolog e nehezebb végéről mélyen hallgatott; pedig a gyűjteménynek, melyre a nemzet *6 év-tized* óta vár, hitelessége és megbízhatósága ezen dől el. S a kérdésre bizony, az eddigi alaptalan és igaztalan magasztalások ellenében, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy a vállalat szerkesztője nem áll feladata magaslatán, munkája nem a kritikai belátás és komoly tudás színvonalán. Dr. Váczy Jánost tehetséges és lelkiismeretes fiatal írónak hittük, de ez a hitünk alaposan megingott benne. Mint szerkesztő annyira felszínes, elhirtelenkedő, gondatlan és lelkiismeretlen, a tömérdek aprólékos vonatkozás és adat megfigyelésében (pedig a szerkesztő munkájának virtuozitása ily gyűjtemény közrebocsátásánál épp abban áll) annyira vigyázatlan és járatlan, hogy határozottan el kell itélnünk. S ez ítéletünk igazolására bőven megadjuk a megokolást.

Dr. Váczy János felszínessége és elhirtelenkedése mind a szerkesztésen, mind a magyarázáson végig feltűnik. Oly leveleket, melyek a Kazinczy gyűjteményében maradtak, bár nem hozzája irattak, a címzés hiányában egyszerűen Kazinczynak tulajdonít. Legfőlebb egy kérdőjelet biggyeszt utánok. — Ott van például Szathmáry Király Györgynek, a sáros-pataki főiskola főgondnokának és Borsód-megye követének vigasztaló levele ¹⁾ Kazinczy József, a széphalmi mester atyja halála alkalmából. Már maga a megszólítás: „Spectabilis et perillustris Domine, mihi singulariter Colendissime“ — nyilván mutatja, hogy nem szólhat Kazinczy Ferencznek, ki ekkor *15 esztendő*s gyermek; hiszen később, még *öt év* mulva is Koppi mint „*iuveni ornattissimo*“-nak ír neki ²⁾ A mellett az egész levél Kazin-

¹⁾ Kazinczy Ferencz Levelezése: I. kötet. 4. l.

²⁾ I. kötet, 16. l.

czy József árváiról a harmadik személy viszonyában beszél; megemlékezve mind jó gondviselő nagy atyjokról, mind különös példájú édes anyjukról, így folytatja: „Vagyok is olly tellyes reménséggel, hogy míg az Úr Isten ezeket fenn tartya, addig az elmaradt árvák is futásra készült erejekben tsonkulást nem fognak szenvedni, én pedig, a mi én reám néz, minden erömmel és tehetségemmel azon Lenni meg nem szűnöm, hogy *irántok* való szives hajlandóságomat, minden tülem ki telhető módon tellyesíttsem“. ¹⁾ Már pedig ha Ferencznek, az egyik árvának szól vala a levél, nem lehetne *irántok*; valami közelebbi vonatkozásban, akár a második, akár a harmadik személy viszony ábankellene az ígéretnek folynia. S az aláírás megint: *Spectabilis ac perillustris Dominationis Vestrae Servus obsequentissimus*“ világosan tanúskodik érvelésünk mellett. A levél minden valószínűség szerint, noha bajos több mint száz esztendő előtt való időben találgatásokba bocsátkoznunk, vagy Kazinczy Andrásnak, az elhalt apa idősb öcsésének, ki az író nevelésében és a fogoly kiszabadításában olyan atyai gonddal fáradozott; vagy Puky Ferencznek, ki az anya gyász évében és annak bánatában tanácsadója s a fiuk gyámolója; vagy talán valamely pataki professornak szólhatott, ki a Kazinczy-árvákat a főgondnok figyelmébe ajánlhatta. Semmi esetre sem magának Kazinczy Ferencznek. Az a kérdőjel üres czafrang. Különben Szathmáry Király György épp úgy, mint gróf Beleznay Miklós, a generális „kedves öcsce urának“ szólítja, szorgalomra serkenti. és jó akaratjáról biztosítja mind magát, mind testvéreit. Ha mégis a széphalmi mester gyűjteményébe került a levél, annak egyszerű oka az, mert reá és családjára vonatkozott; s az illető, a ki kapta, tudomásul és vigasztalásul megküldötte, s ő vagy mint testvérei közt legöregebb, vagy mint szenvedélyes autograph-gyűjtő megőrizte.

Ily réven juthatott Kazinczy gyűjteményébe Carlovszky János eperjesi igazgató ²⁾ és Fábri Gergely ³⁾ superintendens levele is. Mert sem a megszólítás Carlovszky levelében: „*Spectabilis ac Generosissime Domine, Domine ac Patrone longe Gratosissime,*“ sem a fogla-

¹⁾ I. kötet, 4. l.

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet, 10 l.

³⁾ I. kötet, 13. l.

lat a „beatae Dominae consortis“-sal nem illik Kazinczyra, a ki 1778-ban még sáros-pataki tanuló; épp oly kevésbé illik a Fábri Gergely levele is, sem tartalmánál, sem cziménél és aláírásánál fogva. A 60 évet meghaladott püspök csak nem lehet a sáros-pataki diák 5 „servus humillimusa“, s Kazinczynak 1779-ben csak nem lehet adó nővére, kinek utalványt kelljen kiállitania, mikor a legöregebb is, Juliánna, csak 6 esztendő mulva megyen férjhez. ¹⁾

Épp oly hiábavaló, mint felszineskedő fontoskodás a hetedik levélhez biggyesztett kérdőjel is. A levelet Beleznay Miklós Kazinczy Ferencznek és Dénesnek írja; egészen kérdéstelen. ²⁾ A mióta, 1773-ban, buzgó apja ötletéből a grófot, ki ebben az évben, mint a magyarországi reformatusok bécsi főügyvivője az udvartól igen kedvező választ nyere felekezetének, Bugyiban, Miklós napján, a sárospataki főiskola nevében a contrascriba, Komjáthy Ábrahám vezetése alatt ünnepélyesen megköszöntötte, a mi annyira megtetszett, hogy a gyermektelen grófné a két kis dísz-magyart egy hétig ott tartogatta, azóta Ferencz és Dénes, mint a Beleznay-ház kedvencei, a vitéz generális nevenapja alhalmából legalább levéllel megemlékeztek róla, ki viszont jó akaratu buzdítással köszönte meg a megemlékezést. Azért kelnek levelei mindég deczemberben, mert Miklós napja deczember 6-ára esik. Sőt Ferencz 1776-ban Bessenyei német elbeszélésének fordítását is megküldötte, ugy látszik, mind a grófnak, mind a grófnőnek, hogy még inkább kifejezze a figyelmet irántok. S a gróf magasztalva emlegeti „Ifjui idejét megelőző Igyekezetének második Remekjét“, egyszersmind a német nyelvben való elémnetelét, ³⁾ a grófnő pedig „Nemes elméjének Remek munkáját“. ⁴⁾

Különös, hogy dr. Váczy János ismeri a bugyibeli felköszöntést, hivatkozik a Pályám Emlékezetének megfelelő lapjaira, a Beleznay Miklósról adott jegyzetében mégis így ír: „A Kazinczy testvérek iránt különös érdeklődéssel viseltetett. Kazinczy hosszasan leírja, mikép ismerkedtek meg véle.“ ⁵⁾ A mivel sem az érdeklődés okát és eredetét meg nem magyarázza, sem a főiskolai kis küldöttség szerepét

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon, 197. l.

²⁾ *Kazinczy Ferencz* Levelezése I. kötet, 7. l.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet, 6. l.

⁴⁾ I. kötet, 7. l.

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet, 540. l.

és viszonyát a megismerkedés szóval meg nem világítja. Beszél a nélkül, hogy szabatosan szólna, szaporítja a szót a nélkül, hogy biztosan körvonalozna. Általában nem tud kikerekíteni, kicsiben alakítani.

S nagy hibája dr. Váczynek, a mi szerkesztőben megbocsáthatatlan, hogy vagy nem olvassa el a leveleket, melyeket keltük szerint sorozatba szed, vagy ha elolvassa, nem vizsgálja őket tartalmilag, nem veti egymással össze; már vagy azért, mert az efféle semmiségre nem vesztegeti az időt; vagy azért, mert a belső okok kritikájával élni meg nem tanult; így aztán megesik rajta, hogy Kazinczy László megmaradt első leveleit Kazinczy Ferencznek küldözgeti, legfőlebb egy kérdő jelet dob utánok, minden behatóbb vizsgálat nélkül; vagy egy jegyzetet vet alájuk, minden biztosabb eredmény nélkül. Kétségtelen dolog, hogy e levelek (18, 20, 21, 22, 23) meghatározása ma már bajos, mert egyfelől László korábbi leveleiből egy csomó elveszett, a mire mutat mindjárt a legelső megmaradt levél kezdete: „Írtam már én mindnyájatoknak sorba Levelet“, ¹⁾ valamint néhány sorral alább katonás visszavágása: „arról is akarlak tudósítani, hogy per Corollarium igen nagyon vétkeztél, mikor az kurta Levelekről engemet igen rövideden intesz ²⁾”; így e kérdéses levelek célzásait és vonatkozásait a korább írottakkal nem vethetjük össze, hogy illetéknép valami alapot nyerjünk a meghatározáshoz; mert másfelől László leveleit eleinte úgy írja, hogy nem egyhez beszél kizárólag és nem egynek címzi mindig, a maga megokolása szerint „nem abból az principiumból, mintha akármely írása is nem mindnyájoknak szólana, hanem hogy a 4 erős krajczárokat köztük egyaránt elosztva és így valamelyiköket igen sok hozzája küldött és küldendő leveleivel meg ne rontsa.“ ³⁾ Mind a mellett e levelek gondosabb összehasonlítása és tüzetesebb taglalása megérdemli a fáradságot, mert némi következtetéseket és megállapításokat mégis tehetünk.

Mindenek előtt bizonyosra vehetjük, hogy László ez 5 levele nem szólott egytől-egyig Ferencznek. A legelső, a gyűjtemény soro-

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: *Levelezése*. I. kötet 18. l.

²⁾ I. kötet 19. l.

³⁾ I. kötet 18. l.

zata szerint a 18-ik levél, 1782. február 18-tól minden valószínűség szerint Dénesnek volt írva. Váczy megállapítása hibás. Nincs benne egyetlen sor, mely mellette érvül szolgálna; ellenben olyan van, mely ellene bizonyít. A levél közepe felé többi közt ezt mondja: „Töröknek írott Levelembe azt irtam, hogy ő ha valami módon dolgaim folyamatja felől contrarium dolgokat fog levelemben ezután olvasni, mint a mit most olvas, arra azt ne mondja, a mit a Ferencz Atyám Uram Milecznál töltött patvaristaságáról.¹⁾”

A mondat illetén fűzése, a Ferencz illetén megemlítése arra mutat, hogy nem *vele*, hanem csak *róla* beszél. Megerősíti e felfogásunkat a harmadik, a gyűjtemény sorozata szerint 21-ik levél 1782. május 3-ról, melyet dr. Váczy János nemcsak kérdőjellel lát el, de meg is csillagoz a következő jegyzettel: „Az aláírás hiányzik, valamint a czim is. És így nem lehet eldönteni, kihez szól a levél.²⁾” Pedig határozottan el lehet dönteni, határozottan Ferencznek szólt. Hiszen anyját és otthonát, Regmeczet távoli vonatkozásban érinti. „Az tudva levő dolog iránt *onat hazulról* az elmúlt Póstán vettem levelet, de ne gondoljátok, hogy az azzal a stilussal lett volna, melyet leveleitekből olvasok.“³⁾ Aztán felhossa anyja kibékítésére való törekvését, gróf Wartensleben generális és felesége gyömei utját; majd jelzi, hogy a gróffal ő is felmegy Gyömrőre és pedig hadsegéd nélkül, így fog élni *logerral*. „Asszanyámnak már irtam — folytatja tovább — hogy juniusba az Lógerra titeket küldjön le, ezt pedig úgy irtam, hogy egyszersmind megjelentettem, hogy tudom, hogy a Regmecziekhez szerencsém nem lehet.“⁴⁾

A regmeczieket azzal kárpótolja, hogy közli, mikép a grófné álmosdi birtokán mikor lesz, a hol édes anyja fölkeresheti: „már most nem tudom — veti utána — nem lesz-e szándéka titeket is levinni, és így kérlek jövődő Leveleimről jó rendeltést tegyetek, engem pedig tudósítsatok, még pedig nem csak Eperjesről, hanem Lugasról is, vagy valamely oláh kunyhóból.“⁵⁾

1) *Kazinczy Ferencz*: Levelzése. I. kötet 19. l.

2) I. kötet 16. l.

3) *Kazinczy Ferencz*: Levelzése. I. kötet 24. l.

4) I. kötet 25. l.

5) I. kötet 25 l.

A levél többes számban való beszéde onnan ered, hogy Ferenczcel együtt ez időtt (1781. január 11-től 1782. június 2-ig) Dénes is Eperjesen gyakornokoskodott a kerületi táblánál, Toperczer Zsigmond hirneves ügyvéd oldala mellett, kinck a Pályám Emlékezete szerint több patvaristái voltak, mint dolgai, de dolgai is akadtak, s ekkor úgy látszik, valami lugosi kiküldetés lehetett szóban.¹⁾ A két testvér közül Lászlónak majd egyik, majd másik irt s ő is velök eleinte váltogatva levelezett. De e levele minden bizonynyal Ferenczet illette. Bizonyítja a befejezés e néhány szava: „Most pedig a legszebb Eperjessi Leánynak vagyok“²⁾... Mert ez a legszebb leány nem lehet más, mint Steinmetz Ninon, kiről maga vallja visszaemlékezéseiben: „Szerelmesen, s a legtündéribb tájon, melyet képzelhetni, s könyveim birtokában, Eperjesen éltem el életemnek legtündéribb szakát“³⁾ „Nemcsak boldogúl, toldja meg Toldy, de nemesedve is a ritka leány körében; ez faragta ki őt, mint önmaga elősmeri, pataki vadságából s védangyala leve ifjuságának. A Ninon szerelme óvá meg társai vad örömei és veszedelmeitől, s még akkor is, mikor tőle már eljött vala“.⁴⁾ A félbeszakadt üdvözet csak a Ferencz levelébe illett.

Mindezen kívül azonban van egyéb erősségünk is. A levél közepén ez a két sor fordul elő: „A Dénes Atyám Uram Levelének első Punctumára Minelliusi nótákat tehetnék, de azt, ha eszébe jut, maga is kitalálja.“⁵⁾

László a két öregebb testvért kedélyesen Atyámuramnak nevezgette. Ferenczet a Dénes leveleiben, Dénest a Ferenczéiben. S ez a két levél kölcsönösen megállapítja egymást e párhuzamos kifejezések által.

Azt hiszszük, sem a fejtegetéshez, sem a következtetéshez nem férhet kétség. A Ferencz levele tekintetében semmi esetre sem. Hát a Dienesére nézve? De engedjük meg egyelőre, hogy talán más testvérnek szólhatott. Kinek? A Kazinczy-testvérek születése rendje, im, a következő:

1) *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete 55. l.

2) *Kazinczy Ferencz*: Levelezése I. kötet. 26 l.

3) *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. Pest, 1859. 39-ik l.

4) *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. Pest, 1859. 39. l.

5) *Kazinczy Ferencz*: Levelezése I. kötet. 25. l.

1. *Ferencz*, 1759. október 27-én.
2. *Dénes*, 1761. február 22-én.
3. *Juliánna*, 1762. május 13-án.
4. *László*, 1763. június 19-én.
5. *Klári*, 1766. deczember 12-én.
6. *Susie*, 1768. október 4-én.
7. *József*, 1773. június 4-én.
8. *Miklós*, 1774. augusztus 15-én.¹⁾

A levél *b*. dur hangja, melylyel Bárczay Pestáról énekel, épen mint a Ferencz levelében Török Istvánról, föltétlenül kizárja azt az esetet, hogy a leányok valamelyikének készülhetett volna. Hiszen bármennyire szabados volt is a mult század erkölcse, ízlése, beszéde, mindenki természetesen a saját nővérei közt tartózkodott leginkább. A saját családja tisztasága volt előtte a legszentebb. Az ily hang csak férfiak között járhatta meg. József és Miklós pedig még nem volt férfi, nem, *tíz* esztendőös gyermek sem; László a következő évben csak „kis fraterok“-nek nevezi őket, a minthogy nem is voltak egyebek; ennél fogva a levél csak Dénesnek szólhatott; míg a második, 1782. április 13-ról és az ötödik, 1782. május utolján írott levél (a gyűjtemény sorozata szerint a 20- és 23-ik) vagy ötöt, vagy Ferenczet illette. Minden bizonynyal az egyiket.²⁾

Az író volt a gyűjtő, nála maradt tehát, bárha a vélelakó és véle-gyakornokoskodó öcsese czimén érkezett is. Lehet, hogy tévedünk, de reméljük mégis, hogy nem, ha azt állítjuk, hogy a második, illetőleg a huszadik levél Dénesnek szólt. Mi az alapunk? Vékony, de azt hiszszük, mégis megállhatunk rajta. Nem onnan következtetjük, hogy így a levelek váltakozva sorakoztak, a 18-ik Dénesnek, a 19-ik Ferencznek, a 20-ik Dénesnek, a 21-ik Ferencznek; a mi valószínű mind a testvéri, mind a pénzbeli tekintetnél fogva: hanem onnan, hogy van a Pályám Emlékezetének egy sora s a levélnek egy pontja, mely teljesen összehangzik.³⁾ A mester azt írja ott, hogy Eperjesre érve Dénes tánczmestert keres, ő meg festőt. S László levele végén így cseveg: „Tegnap előtt attam Censurát a Tántzból, másképpen volt ugyan, de nem sok exceptio, de a *b* az

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon 195—196. l.

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése I. kötet. 21. és 28. l.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 55. l.

A. Cadanza még eddig erőm felett vagyok, hanem már ebbe az hónapba első foglalatosságom lesz, hogy Tactust tanuljak¹⁾ Mintha a tánczmester-kereső, talán tánczból vizsgázó Déneshez beszélne, kit ez a dolog is érdekelhetett, hiszen a két adat egy időre tartozik. Az ötödik, illetőleg 23-ik, titeli levél²⁾ egyiránt szólhatott mind a kétőnek, csak annyi bizonyos, hogy valamelyikük kapta. Megeősíti ezt a levél utolsó részének ez a pontja: „Julisék nem irnak, nem tudom miért, legalább ti felölök irjatok³⁾ Julisék alatt nem érthet másokat, mint a regmeczieket. Julis, a legöregebb leánytestvére, ki anyja és kisebb testvérei helyett vihette a levelezést; még 6 esztendő mulva menvén férjhez, addig Julisék csak az otthoniak lehetnek, nem pedig ő és ura. S megeősíti a 24 ik levél, mely már a megmaradt cím szerint egyenesen Ferencznek szólott, utolsó [pontjában, a hol abbeli reményének ad kifejezést, hogy titeli levelét bizonyosan vették. ⁴⁾

Ime e kérdéses leveleket az összehasonlítás és taglalás meglehetősen tisztába hozza.

Hátra van még a negyedik, illetőleg 22-ik levél, Drezda 1782, május 8-áról, melyet a szerkesztő kérdőjellel Kazinczy Ferencznek tulajdonít, bár végéhez jónak látja a következő jegyzetet csatolni: „Ez a levél aligha Kazinczy Ferenczhez volt intézve. Legalább a mi a vége felé olvasható, mindaz inkább arra mutat, hogy talán Kazinczy Déneshez, vagy más valakihez volt írva, vagy pedig az összes testvéreihez⁵⁾.”

A levél elolvasása, még inkább a megelőzővel és következővel való összevetése azonnal meggyőz bennünket, hogy nem ebből az időből származik, ha csakugyan Lászlótól ered. A megelőző levél Vinkovczéről, május 3-ról kel, az utána következő Titelről, május utolsójáról; ez pedig a kettő között Drezdából, május 8-áról. Nem hivatkozunk bevezető sorára, mely így hangzik: „Talán régen nem is irtam már neked ugy-é?⁶⁾ Pedig jogot adna megkérdenünk

1) *Kazinczy Ferencz*: *Levelezése* I. kötet, 23 l.

2) I. kötet, 28 l.

3) I. kötet, 30 l.

4) I. köt. 32 l.

5) I. kötet, 28 l.

6) I. kötet, 26 l.

Váczy Jánost, hogyan teheti föl még kétkedve is, hogy e két levél Kazinczy Ferencznek szólott; hiszen ha László május 3-án ír vala neki, kezdheti-é sorait úgy május 8-án, hogy már régen nem irt betegsége miatt, de ime kipótolja, a mit elmulasztott. Nem hivatkozunk reá, mert ép azt a levelet nem állapítottuk meg kétségtelenül, hogy kinek szólott. Hanem hivatkozunk a tartalmára, az összefüggésre, Május 3-áról ir Vinkovczéről s egy szóval sem említi, hogy Drezdába készül; sőt ellenkezőleg azt jelenti, hogy május végén a gróffal Gyömrőre megy. ¹⁾ Május 8-án már mégis Drezdából ir? Lehetetlen. A ki a mult század közlekedési viszonyait ismeri, az Váczy Jánosnak soha el nem fogja hinni; nem annyival kevésbé, mert László ebben az időben még egyszerű cadet, Drezdában jártakor pedig, a mint a „Fegyveres ház“-ba bemegey, egy kapitány elkéredzik tőle először meldirozni, de nyomon visszajő és egy hadnagyot küld vele, a ki mindent sorba mutogat. ²⁾ Az egyszerű cadetot bizony sem kapitány, sem hadnagy nem kalauzolja. A következő levele május utolján Titelen kél s a következőleg kezdődik: „Hogy az Exercirozásom elmult, azt abból, hogy már Istennek hála a Pünködsdi napok elmultak, tudhatjátok, -hogy pedig az a Gróffnak nem kivánsága ellen mult el most töllem, értitek! — Sok egy hejbe való ülés után milyen jól essék az utazás, minden tudja, *én pedig 4 hónapi heverésem után*, a mint azt esett irnom, experiálom, mert 24 May megindulván reggel 3 órakkor: 12-öd fél óráig jó 5 statiot halatunk Martinuáig az Péter-Várdai Regimentbe.“ ³⁾ Innen folytatja az utat a gróffal még az napon Mitroviczra, 25-én Rumán át Kolubinczára, 26-án Banovczára, 27-én Zimonyba, 28-án Szalánkemenre, 29-én Titelre, a csajkások hadgyakorlatára, a hol időzik 30-án is. Innen visszatér állomására, majd a gróffal együtt Eszékre készül. ⁴⁾

Világos, hogy a ki 4 hónapig Vinkovczén, egy helyben ül, hová gróf Wartensleben generalis januárban vitte le; a ki 4 hónapi heverés és a vinkovcei májusi hadgyakorlatok után grófjával május 24 én indul el a szlavoniai ezredek szemléjére, az májusban nem lehet egyszersmind Drezdában, Lipsében is. Mert László e levele

¹⁾ Kazinczy Ferencz: Levelezése. I. kötet, 25 l.

²⁾ I. köt. 27 l.

³⁾ I. kötet, 29 l.

⁴⁾ I. kötet, 30 l.

nemcsak Dreždáról emlékszik meg, de Lipsésébe való szándékáról is. Sőt kirándul Leitmericzbe, Theresienstadtba, Vay hadnagy látogatására. A vár épen akkor épül. 12000 ember dolgozik rajta. Ez a munka két megjegyzésre készíti az iránt, kinek ír: „Örültem neked — mondja — hogy valami módon az Ingenieur Chorba nem esett mened, mert ott meg ölt volna az a sok Strapatia, a melyet ott azok a tisztek kiállanak, a *Regementnél pedig tsupa urak vagytok*“. Négy sorral alább pedig: „*Ha Magyarországra mostanában találsz úri,* ird meg a javát ennek, a mit itt találsz . . .“¹⁾ A miből nyilván következik: 1-ször, hogy a kinek ez a levél szólott, az maga katona volt, 2-szor, hogy azon időszert nem Magyarországon tartózkodott. Mivel pedig Ferencz sem katona nem volt, sem 1782-ben külföldön nem járt, még Bécsben sem: ennél fogva ez a levél nem neki vala írva.

Csodálatos, hogy dr. Váczy Jánosnak mindez eszébe nem ötlük, mintha Kazinczy élete teljesen ismeretlen volna előtte, mintha teljes levelezése nem ép az ő kezében forogna. Úgy látszik, mintha már ő is eljutott volna, — igen korán — ama szerkesztők sorába, a kik vagy nem olvassák el, a mit kiadnak, vagy ha elolvassák, nem gondolkodnak fölötte. Pedig Váczy olvasó és gondolkozó fiatal író, legalább eddig annak látszott; de az efféle kiadás még erején fölül esik, vagy ha meg bírja, botrányosan elsieti és elhanyagolja. Hiszen még csak érdemesnek sem tartja, hogy ezt a levelet a két szomszédos levéllel összevesse, vagy legalább, hogy ezt végig olvassa, mert ebben vagy abban az esetben okvetetlenül meg kell vala győződnie, hogy nem ebből az időből származik, ha László írta; vagy ha ebből az időből való, nem tőle ered.

Két fogantyú volna, a mibe az idő megállapításánál kapaszkodhatnánk; az egyik a theresienstadti vár építése, a másik a Vay hadnagysága: de a vár, melyet II. József édes anyja nevére és tiszteletére emeltetett, éveken keresztül épült s Vay huzamos ideig hadnagykodott, így mind a kettő nagyon ruganyos. Vagy azt kell hinnünk, hogy a levelet László írta, talán a 90-es évek elején, midőn Csehországban, Kuttensbergen volt állomáson, (s csak is a május 8-ika miatt tévedt ide) — a mikor Prágában többször megfordult,

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. köt. 28. l.

fordulhatott meg Drezdában is; de ekkor nem tudjuk kinek írta; vagy azt kell hinnünk, hogy a levelet ő kapta, akkor kaphatta a kelet idejében is, s elküldötte Ferencz bátyjának, de a kísérő sorai elvesztek. Ez az utóbbi eset áll a jegyzetek között adott két levél-töredékről is, melyek se nem a László levelei, se nem Ferenczhez szólanak . . .¹⁾ Hiszen László 1777-ben még pataki deák, 14 esztendő, s nem mulatozik Párisban; ennél fogva nem a levelekből, hanem a levelek *mellől* hiányzanak a bátyjához intézett sorok.

Azt hittük, hogy talán gróf Wartensleben körében kereshetjük a farsangolókat, a mint László a levél írójáról és társáról beszél: — ám Wartensleben házassága gróf Teleki Klárával 1773-ban esett, így az ő fiai akár a kelet idejében, akár a szlavoniai állomás korában még sokkal ifjabbak voltak, sem hogy farsangolhattak volna. Mert Wartensleben Ferdinánd 1777-ben, Károly 1780-ban született, így a játszó szobából alig vállalkozhattak volna még külföldi útra, vagy levélírára, hogy aztán László bátyjának lemásolhassa és tovább küldhesse.²⁾ Talán a gróf Teleki József és királyfalvi Róth Johanna fiától Lászlótól, a „Buzgó Esdeklések“ későbbi írójától származnak a levelek, ki 1787-ben (de nem 1777-ben) csakugyan megírta Német- és Franciaországot, Angliát és Hollandiát; Kazinczy László még az idő szerint is gyakran tartózkodott grófja és annak felesége mellett. Sőt 1787 augusztusában, Gyömrőn, gróf Wartensleben így mutatta be testvérének: „Ich führe auch hier auf meinen dritten Sohn“, és másnap reggel a grófnőnek így gratulált: „Ich komme mit meinen 3 Söhnen“³⁾ Kazinczy László ugyanis 11-én, Klári napja előtt érkezett meg. Könnyen meglehet, hogy az utazgató fiatal Teleki leveleit apja elküldötte hűgának, gróf Wartenslebennének is, mert hiszen még abban az időben az akkora út ritka dolog számba ment. S a mennyiben a második levél töredéke Párisban, július 3-án kel, augusztusban már a néni kezében lehet, Kazinczy László is lepárjazhatja és bátyja számára postára teheti. Az utána vetett néhány sor panasza, hogy reggel vigyáznia kell, hogy „Ő Nagysága az nálla esmeretes Biblia mellett vagy Gellért mellett“ jalálja, hogy még a szokatlan énekes misét is meg kell hallgatnia s

¹⁾ Kazinczy Ferencz: Levelezése. I. kötet 542—543. l.

²⁾ Nagy Iván: Magyarország családai. XII. kötet. 69—70. l.

³⁾ Kazinczy Ferencz: Levelezése. I. köt. 145. l.

keményen énekelnie. „Örül mi szívünk mikor“. . .¹⁾ arra enged következtetni legalább, hogy ez a kitérő irat otthon, magyar földön keletkezett, így ez idegen levelek megküldése is itt eshetett.

Dr. Váczy Jánosnak általában nem sok szerencséje van a Kazinczy László leveleivel. Mert a II-ik kötet elején is össze-vissza közli őket, a nélkül, hogy a sorrendet és összefüggést kritikailag megállapítani kísérletet tenne. 1790. január 9-én László még Új-Gradiskán van, gyöngélgédőben, s onnan írja bátyjának, hogy 4—5 nap mulva új állomására indul: mégis már a következő lapon egy kuttenbergi levele következik, 1790. január 14-éről, igaz, a kényelmes kérdőjellel cifrázva; kilencz lappal odább, január 22-ről már megint Kobasról ír, hogy február 12-én szinyári báljáról és kalandjáról adjon értesítést; aztán február 23-ról megint egy kuttenbergi levele jó, majd május 10-én Zwittauból és június 22-én Senftenbergből ír.²⁾

Dr. Váczy nem veszi észre, hogy Kazinczy László a horvát-szlavon határ és Csehország között ily hipp-hopp-féle megjelenéssel nem bujdoshatott örökkön, mi az akkori közlekedési viszonyok között igazi ördögösségnek is beillett volna. Később a jegyzetek között megigazítja ugyan magát, a mennyiben a január 14-iki levelet, 1791-be teszi át, az Orpheus megemlíttett cikkeinél fogva. Ám a ki az Orpheus nyomásának nehézségeit nem ismeri, csak az illető kötet homlokáról akar meggyőződni és ellenörködni, a hol ez olvasható: „Második kötet, 1790. május—június—július—auguszt“³⁾ vagy éppen a szóban forgó VI-ik füzetet tekinti meg, hol a foglalat fölött ez található: „Orpheus 1790-ik juniussára“:⁴⁾ — az e helyreigazításon meg nem nyugodhatik. Sokkal tisztább és meggyőzőbb felvilágosítást ad vala, ha hivatkozik b. Ráday Gedeon 1790. aug. 30-ról szóló levelére,⁵⁾ melylyel Gellért énekét a Vén emberről és Földi János szeptember 17-iki levelére,⁶⁾ melylyel a Barátság tükörét meg-

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. köt. 543. l.

²⁾ II. kötet. 4., 5., 15., 32., 39., 66. és 68. l.

³⁾ *Széphalmy Vincze*: Orpheus. Egy hónapos írás, a józan gondolkozásnak, igazabb izlésnek és Magyar Történeteknek elősegéllésére: II. kötet. 1790.

⁴⁾ *Ugyanaz.* 97. l.

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. köt. 101. l.

⁶⁾ II. kötet. 104. l.

küldi, mert mind a kettő a VI-ik füzet elején levén, elvitathatatlanul tanúskodik, hogy az anyag összegyűjtése és kinyomatása csak az ősz végével történhetett. S a kiadó, Kazinczy Ferencz, ki olyan gyors a maga tudakozódásaiban, csak december 4-én kéri *Döme Károlytól*, hogy az ő Voltaire cikke és Péczeli köszönete mikép tetszett P. Szaitz Leónak? ¹⁾ A mi kétségtelenné teszi, hogy a füzet csak novemberben kerülhetett ki a sajtó alól és a cseh földön lakó Kazinczy László alig ítélhetett róla a következő januárnál előbb. Különb ennyi olvasásra és nyomozásra sincs szükség, ha Váczy könnyíteni szeret lelkiösméretén; elég egyszerűen, ha csak a kérdéses leveleket veti gondosan össze. Az új-gradiskai levél után jó a kobasi, melyben László megemlíti, hogy bátyja utolsó levelét épp akkor vette Új-Gradiskán, mikor Kobasba indult; ²⁾ aztán következik a szinyári levél, melyben felhossa, hogy minden vasárnap Új-Gradiskára megy bálba. ³⁾ Mindez állomások a *horvát-szlavon határon* fekszenek. Most zászlóalja *Csehországba* rendeltetvén, útra kél László is. Már Bécsot elhagyja, 3 állomásnyira van, mikor gróf Wartenslebenne levele visszatéríti. Három napig mulat ott. Aztán így folytatja zwittauai levelében május 10-én: „A gradiskai batalliont Brünnebe értem utól, ott kaptam meg a Verordnungot is. A Batallionnal még Olmützig marschiroztam, onnan 4-ed napja, hogy egyedül utazok; még 12 mértföldet kell hátra tennem, míg a Regimentemhez érhetek“ ⁴⁾

Ime, Olmütztől Zwittauig 4 nap, a hátralevő 12 mértföld még legalább 2 nap: csak akkor jut el új állomására *Senftenbergbe*, Csehország éjszak keleti oldalára. A mikor e magányos útja is hat napot követel, könnyen elképzelhette volna Váczy János, ha már az Akademia vagy Nemzeti Muzeum könyvtárában s egész Budapesten egy osztrák-magyar monarchia térképe nem akadt tájékozódásul, hogy Kazinczy László ezredével még lassabban mozoghatott; hogy a horvát-szlavon határról, Új-Gradiskáról vagy Szinyáról 5—10 nap alatt nem teremhetett Kutenbergben és Senftenbergben, vagy vissza. S ez alapon könnyen következtethette volna, hogy nemcsak az első,

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet 125. l.

²⁾ Ugyanott. II. kötet. 15. l.

³⁾ Ugyanott. II. kötet. 32. l.

⁴⁾ Ugyanott. II. kötet. 68. l.

de a második kuttenbergi levél is 1791-ben készült, a mit egymásra utalások is megerősít. A január 14-iki levél utolsó pontjában Kazinczy László, ki már ez idő szerint kapitány, bátyjának bejelenti, hogy a jövő héten Prágába megy és magát lefesteti.¹⁾ A február 23-iki levél szerint pedig — tehát nem a jövő héten, hanem a jövő hónapban — ép Prágából érkezett vissza, a hol 4 napig időzött, de a festő nem vállalhatta magára, hogy elkészülhet, így képe ismét továbbra marad.²⁾ — A dolog annyival bizonyosabb, mert most látja először a várost, a híres hídat; mert Kazinczy László a cseh földön előbb nem Kuttenbergben, hanem Senftenbergben feküdt, hová 1790. május végén érkezett meg, hogy augusztus végéig ott maradjon a sileziai határőrségben. Csak augusztus végével, mikor mindenfelől a béke trombitája szól, teszik át zászlóaljával Kuttenbergbe, Prága közelébe, honnan mint új állomásáról Kazinczy Ferenczet augusztus 23-áról keresi föl és december 21-ről értesíti a város nagyságáról, népéről, és benne az ő életéről.³⁾ S úgy jó voltaképp a kuttenbergi két első levél, aztán a dresdai tudósítás, talán 1792-ből, mert még ez idő szerint is Kuttenberg az állomása; csak akkor érthető és hihető, hogy Kazinczy Lászlónak, *a kapitánynak*, nem pedig az egyszerű cadetnak, előbb a dresdai kapitány, majd a dresdai hadnagy mindent megmutogatott és magyarázott. Végre az escarmaingi sorokkal megszakad a levelezés.

Valóban csodálkozunk, hogy mindezt nemcsak Váczy János elvéti, de a Kazinczy-bizottság is elnézi. Úgy tetszik, hogy a szerkesztő a leveleket a keltezés külső látszata szerint, a hónapok és napok után, csomóba szedte, sajtó alá adta és legfőlegb a revisio alkalmával futotta át őket a megjegyzések végett. Mert szinte képzelenség, hogy a gyűjteményt maga Váczy másolta és rendezte volna: mégis ilyen fogyatékos tekintettel lenne a tartalomra és összefüggésre. Hihetőleg nagy része úgy ment át örökségkép kezére, s ő megbízott elődje munkájában, a Kazinczy-bizottság meg az övében. Persze, ez nem menti. A felszínesség és hirtelenség vádjá alól föl nem oldja, ő ép oly hibás, mintha maga végezte a másolást és rendezést, s végezte ilyen lelkiösmeretlen és kritikátlan eljárással. Mert

1) *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 6. l.

2) Ugyanott. II. kötet. 39. l.

3) Ugyanott. II. kötet. 100. és 130. l.

akár gondatlanság, akár avatatlanság tévedésének oka, nagy könynyelműség tőle, hogy a munkára vállalkozott, melyhez sem elég éber szeme, sem elég korismerete, sem elég széles tudása, mert így ha kockára nem is teszi Kazinczy levelezésének, melynek megjelenésére hat évtized óta sóvárogva váraкоznak az irodalom munkásai és a közművelődés barátai, egész értékét és nagy jelentőségét, de meglehetősen csökkenti és a bizalmatlanságot irányában fölkelti. Mert a ki még a levelek külső rendjében is ilyen felszínes, ilyen hirtelenkedő, mit várjunk attól azok belső megvilágítására, kritikai jegyzeteinek alaposságára nézve? Pedig a Magyar Tudományos Akadémiától, melynek éltető és vezető szellemei több mint két évtizeden keresztül a Kazinczy tanítványai voltak, joggal megvárhatja a nemzet, hogy legalább nagy mesterének hátrahagyott iratait bocsássa közre gondosan, szerkeszttesse és láttassa el megbízható jegyzetekkel, kritikai és tudományos magyarázatokkal. Mert igaz ugyan, hogy a forráskutató, a ki maga bírál és ítél, e gyűjteményt még a szerkesztésnek daczára is megtecsülhetetlennek és nélkülözhetetlennek tartja, mert a Kazinczy Levelezése félszázad irodalmi, kritikai és aesthetikai eszmeáramlatainak forrása: de a művelt közönség sok helyen csak szabatos útbaigazítással értheti meg.

S milyenek a Váczy jegyzetei? Van bennük sok helyes és helytelen, sok szükséges és sok fölösleges; tele szórva félszeg állítással, üres szószaporítással és vakmerő ráfogással. A komoly kutatás és a henye fecsegés, az alapos megokolás és a léha fontoskodás váltakozik egymással: így az ő jegyzetes megvilágítása a maga egészében gyanússá és megbízhatatlanná válik, legalább a nem-szakember kezében. A mellett a szakember is alig használhatja, több dolga lévén az ellenőrzéssel, mint az eredeti nyomozással, több a fölösleg kiselejtezésével, mint a lényeg önálló keresésével. Mert Váczynek különös adománya van, hogy azt magyarázza, a mi magyarázatra nem szorul, hogy azt megkerülje, a mit egyenesen állíthatna föl: hogy kereken tagadja, a mi erején és ismeretén kívül esik, hogy hangzatos ráfogással döntse meg a kérdést, ha megfejtienie nem sikerül. Általában szerkesztő munkája félszeg, teli hibával, önkényességgel.

Az afféle apróságot számba sem vesszük, hogy már a 20-ik levél jegyzetében ¹⁾ Kazinczy László kipontozásainak és rövidítéseit

¹⁾ *Kazinczy Ferencz: Levelezése. I. kötet. 544. l.*

nek érthetlensége ellen panaszkodik, s a 19-ik levél kipontozásait be sem tölti, holott a megfejtés igen egyszerű és könnyű. „Én Kazinczy László vagyok Vinkovczen a M(éltóságos) G(róf) és generális Wartensleben udvarában Candidatus Z(ászló) T(artó); ¹⁾ a mi nem közölhető, annak értelme még világosabb, ha ugyan világosabb lehet; hogy a 130-ik levél utóiratát Bacsányiról helyreigazításával teljesen meghamisítja. Kazinczy azt írja, hogy Bacsányi angolul kezdvén tanulni, ő akarta tanítani angol nyelvmesterét: s ez is vette a sátorfát s ott hagyta a *tanítót*. Váczy megcsillagozza az utolsó szót és aláveti nagy-okosan: „Tollhiba bizonyosan *tanuló* helyett“.²⁾ Dehogy tollhiba, dehogy! Kazinczy a követelő és erőszakos természetű Bacsányit jellemzi, ki ott is tanítani akart, a hol tanulnia kellett; s az angol nyelvmester ott hagyta a tanítót, a ki tudniillik őt, az *angolt* tanítani akarta. Az afféle apróságot föl sem vesszük, hogy a 205-ik levél alatt, miután már egész csomó helyen szerepel Feri, Bárczay Ferencz, a széphalmi mester gyermeksege, ifjúsága és öregsege szeretett társa, kinek a Stella ajánlata szól, még mindég szükségesnek találja megjegyezni, noha rontott névvel, hogy valószínűleg a már többször emlegetett Bárczy Feri; ³⁾ pedig nem valószínűleg, hanem valóban az; hogy a 37-ik levélben megemlített *Korponai* nevét jegyzésbe veszi s utána teszi, *talán* a Kazinczy-gyerekek tanítója, ⁴⁾ holott Kazinczy László nagyon világosan beszél: — „Klárít, Susit és a kitsinyeket köszöntöm (Józsefet és Miklóst tudniillik). Korponai a mint hallom, elmegyen; írd meg, ki leszen mellettük“.⁵⁾ Az afféle apróságot számba sem vesszük, hogy a 43-ik levél jegyzetében a zemplényi nótáriusságra nézve az 54-ik levél Kazinczyféle jegyzetete utal, ⁶⁾ a hol arról egy szó sincs, hiszen hivatkozik Toldy „*Kazinczy és kora*“ nagy monographiájára is, a hol bőven megolvashatja, a kit érdekel; hogy a 296 ik levél jegyzetével Spilenberg Pált a Martinovics-pörben elfogottak ügyvédjének mondja,⁷⁾

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 20. 1.

²⁾ Ugyanott. I. kötet. 185. 1.

³⁾ Ugyanott. I. kötet. 359. 1.

⁴⁾ Ugyanott. I. kötet. 547. 1.

⁵⁾ Ugyanott. I. kötet. 57. 1.

⁶⁾ Ugyanott. I. kötet. 549. 1.

⁷⁾ Ugyanott. II. kötet. 552. 1.

holott a szegények ¹⁾ ügyvédje volt; hiszen valamennyien elfogottak voltak, a Kazinczy-testvérek ügyvéde pedig Sárói-Szabó Sámuel. Az afféle apróságot számba sem vesszük, hogy a 396-ik levél alatt a Kazinczy Ferencz czímiratát „le Baron de Ráday“ megigazítja „*toll-hiba* comte helyett“, ²⁾ holott előbb, az öreg úrnak 1791. február 14-iki levelénél kell vala felvilágosítást adnia, hogy van az, mikép másfél kötetten keresztül bárónak írja magát alá, s itt egyszerre gróf idősb Ráday Gedeon; mert itt kellett volna az olvasónak megmondania, hogy Ráday Gedeon 1782-ben báróságot és 1790-ben grófságot kapott; hogy a 18-ik levél jegyzetében Kazinczy Lászlóról úgy emlékezik meg, mint a ki bátyjához őszinte igazi állandó testvéri szeretettel viseltetett, de a ki iránt Ferencz később egészen elhidegült. ³⁾ Pedig már ez súlyosabb hiba. Mert ellenkezőleg épen László törte el a pálczát „*keine Gnade dem Revoltanten*“ szerencsétlen testvére fölött; s évekig érzéketlen maradt testvére és családja szenvedései iránt. A széphalmi mester nemes szívének dicséretére és dicsőségére válik, hogy elfeledve e megfélekedezést, mindig melegen emlékezett vissza öccsére, testvéri és baráti szeretetére, mely esztendőkig a legmeghittebb bizalommal lobogott. Hiszen László volt legbeavatottabb embere, ki előtt szívének nem volt titka. Azonban elnézzük mégis, mert dr. Váczy már a második kötet élén álló tanulmányában jobban világítja meg a két testvér viszonyát. Bár az ilyen kettős megvilágítás nem igen emeli a kiadás becsét. Az afféle apróságot számba sem vesszük, hogy Kazinczy László a 20-ik levél útleírása szerint egy csomó emberrel, s köztük a Bay patvaristájával jöven össze, Váczy nagy fontosán jegyzetbe veszi: „Ki lehetett ez a patvarista, *gyanítani* sem tudjuk“. ⁴⁾ Az istenért! Hát kit érdekel ez a patvarista? Hiszen Kazinczy László is csak annyiban érdekel bennünket, a mennyiben a széphalmi mester testvére, és szerelmi ügyeiben hosszú ideig meghittje. Miért nem kérdezi inkább, hogy ki volt a bajai tisztartó, vagy a dömsödi szabó, vagy a tassi Bemács Zsigmondné, vagy a pataji pap Gorzon, vagy a hajósi esküdt vagy az iszákos halasi kún, kinek az istenben nagy bi-

¹⁾ *Pulszky Ferencz*: Martinovics és Társai. 1882. 70. l.

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 250. l.

³⁾ Ugyanott. I. kötet. 541. l.

⁴⁾ Ugyanott. I. kötet. 544. l.

zodalma volt, mert a míg László a lovait ütötte, mind ezt kiáltotta teli torokkal: „Isten velünk, ki ellenünk“. Dr. Váczy János meglehet győződve, hogy a Kazinczy Ferencz életére és a magyar irodalom fejlődésére nézve valamennyi ép oly fontos személyiség, mint a Bay patvaristája. Igen, mindezt nem vesszük számba, nem még azt sem, hogy Kazinczy Ferencznek Kis Jánoshoz 1793. július 27. írt levelében a rövidítéseket hibásan egészíti ki. A mester az irodalmi polemia-ról, az ő szava szerint az irodalmi virrongásról szólva így ír: „A virrongók vesztenének, de az ügy nyerne. S miért kellene a virrongóknak is vesztetni, ha nem úgy virrongának mint R és Sz, s B és R? Hogy ily virrongást nem óhajtok, azt nem lesz szükség mondanom“. ¹⁾ Váczy ily módon teszi meg a kiegészítést: R(évay) és Sz(emere) s B(acsányi) és R(ajnis), holott Szemere helyett Szabó, Baróti Szabó Dávid értendő, kiknek polemiájok sokkal ismertebb, semhogy részleteznünk kellene. Szemere Pál 1785-ben született, s e polemia, sőt még e levél idejében is sokkal kisebb, semhogy bárki-vel irodalmi kérdésben virrongana, legfőlebb a nevelőjével virrongott bepanaszolva atyjának: „Apám intsd nevelő bácsit, hiszen mindig csak tanít“. ²⁾

Az efféle apróságokból két össze-marékkal szedhetnénk össze. Azért hagyjuk abba! S mutassunk inkább arra a könnyűségre, magyarábban szólva könnyelműségre, melylyel Váczy a maga föltevéseit és állításait odaveti.

Van Kazinczy Lászlónak egy gyömrei levele, 1782. július 17-ről, melyben bátyjának elbeszéli, hogy Szirákon volt temetésen. Sajnálja, hogy Ferencz is el nem ment, mert „sok esmeretlen urakkal és kisasszonyokkal tehetett volna ismeretséget“ — „Hogy ment végbe a Solemnitás? Mi 15-n estére oda értünk — felel a maga kérdésére, — és velünk együtt igen sokan; valamennyi Báró, Consiliarius, Aulae Familiaris Prónay van, az öreg Ráday, Generális Beleznayné, Podmanitzki házak, sok Darvassok, de a mi több Radvánszky Carolina is. Elég az ahhoz, hogy a sokaság nagy volt. 16-a reggel 9 órakor egy sátor alá; a mely alatt már akkor a Test fekete Bársonnyal ezüst betűkkel megrakva és bévonva volt, mentünk. Holott is kurta Ária éneklés után az Superintendens egy magyar

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 301—302. I.

²⁾ *Szvorényi József*: Szemere Pál munkái. Budapest, 1890. I. Rész. 7. I.

Praedicatióba fogott, melynek egész fundamentoma az *megholtak gazdagságának, Vejének, Leányának és Unokáinak* ditséreti volt; ez pedig tartott 3 órákig, ezután tartatott egy Tót Praedicatió is, de ebbe mi volt, nem érthettem: ennek vége lévén, az *Nemességnek az eleje* az Testet felvette és azt az udvarból kivitte“. ¹⁾

A levél jegyzetében Váczy megvallja, hogy nem tudja eldönteni, kinek a temetéséről van itt szó: a *temetés leírása után* mégis valószínűnek tartja, „hogy a szóban forgó halotti pompa Podmaniczky Lizinek rendezteték“. ²⁾ Mire állapítja ezt a föltevést? László 1783. szeptember elseji levelének ama pontjára, hogy megkapta bátyja levelét a Podmaniczky Lizi halálára írt verseivel. Hát ez is alap? Hogy Kazinczy Ferencz a *következő* esztendőben egy halottas verset írt! Hát egy esztendő folyamában Podmaniczky Lizin kívül más meg sem halhatott? Hát csak ő lehetett az, a kit 1782. július 16-án Szirákon eltemettek?

Ha az idézett levél-töredéken végig tekintünk, nyilván szembe ötlük, hogy a megholt öreg volt, kinek egy veje egy leánya s több unokája; hogy a lutheránus hitet követte, azért magasztalja magyar és tót beszéd.

Podmaniczky Lizi is lutheránus volt ugyan, de nevének illetén említése azt sejteti, hogy ő fiatal leány korában húnyhatott el, különben az *uráról* is emlegetnék. Mint fiatal leányt pedig bizonyosan nem Szirákon temetik el, mely a *királyfalvi Róthok* és utánok a *Telekiek* birtoka ebben az időben, hanem a Podmaniczkyak aszódi sírboltjában; mint fiatal leánynak nem sereglenek össze temetésére az összes tekintélyes rokonok: a Telekiek, Prónayak, Podmaniczkyak, Radvánszkyak, Darvassok, még a 70 esztendőes Ráday Gedeon is. Pedig, hogy a megénekelte Podmaniczky Lizi fiatal lehetett, annyival inkább hiszszük, mert a Podmaniczky-házban élt ez idő szerint egy más Erzsébet, b. Bujanovszky tábornok felesége, a gróf Beleznay Miklósné testvére, ki 1819 ben halt el; s a családfáján rajta kívül más Lizit nem találunk, a mi legalább annak a jele, hogy a kérdésben levő (ha ugyan tévedésből ki nem maradt), — az *embernyi* kort nem érte el s már ennél fogva sem lehetett a sziráki halott, a ki *nagy* halott vala, a mint mondani szokás.

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése I. kötet. 36. l.

²⁾ Ugyanott. I. kötet. 545. l.

Kazinczy László tudósításában megemlíti még, hogy a testet „az Nemességnek az eleje“ fölvette és az udvarból kivitte, a mi arra enged következtetni, hogy a megholt férfi volt.

Már most ily alapon indulva el a kutatásban, végig tanulmányoztuk a Teleki, Prónay, Ráday, Podmaniczky és Radvánszky-családok rokoni összeköttetéseit a XVIII-ik század második felében: ¹⁾ mert különösen ettől az időtől házasodtak össze. E családok a Telekieken kívül, kik már a XVII-ik század végén nyerték el a birodalmi grófságot, egy időben emelkedtek tekintélyre és méltóságra: a Prónayak 1770 után, a Rádayak 1782-ben, a Podmaniczkyak 1783-ban kaptak bárói czímet; a Radvánszkyak ugyancsak a mi napjainkban, de már akkor fényes névvel bírtak s e családokkal szorosan összefüzdtek. Tanulmányunk biztos eredményeként megállapíthatjuk, hogy a sziráki halott nem más, mint a nagy műveltségéről és dúsgazdagságáról híres *Királyfalvi Róth Tamás*, házának utolsó férfi sarja, kinek egyetlen leánya Johanna, és egyetlen veje gróf Teleki József, míg unokái László, István, József és Janka, báró Prónay Sándorné. A magyar halotti beszéd minden tétele reá illik, reá a kettős praedicatio is Kazinczy László értesítésével együtt, — 1782-ben halt el. Régi nemessége, társadalmi előkelősége és roppant vagyona összehozta a terjedelmes rokonságot, hogy az utolsó királyfalvi Róth végtisztessége minél ünnepélyesebb legyen. Testvére Éva, b. Prónay Gáborné, kinek fia László Radvánszky Carolinát, Gábor pedig Podmaniczky Carolinát bírta feleségül; leánya Johanna, a Teleki László és Ráday Eszter fiának nője, s gróf Teleki Klárának, a Wartenslebennének sógorasszonya. Ime a szálak, melyek e családokat összekötik. Kazinczy László gróf Teleki Klárával és férjével, gróf Wartensleben Vilmoossal jelent meg Szirákon.

Ha Váczy János jól meggondolja a kérdést, nem tartja olyan valószínűnek a temetés leírása után, „hogy a szóban forgó halotti pompa Podmaniczky Lizinek rendezteték“. Persze a ráfogás legkényelmesebb módja a föltevésnek és állításnak, de nagyon veszedelmes. Mert nem kell egyéb, mint hogy a kutató ne sajnálja a fáradságot — és akkor az egész tudományos nyegleség összeomlik. Sok helyütt éper. fáradság sem kell, a botlás olyan nyilvánvaló, a

¹⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. XI. kötet. 89., 92., 93. IX. kötet. 490., 550., 340., 573., 780. l.

ráfogás olyan szembeszökő. Kazinczy Gessnerhez intézett levelében például előfordul Szilágyi Sámuel, a superintendens neve. ¹⁾ Váczy siet irodalomtörténeti tudományát csillogtatni s a széphalmi mester viszonyát a superintendenshez fölvilágosítani. „Mikor az amerikai Podócz és Kazimir“ című munkája 1776-ban megjelent, — mondja — a többi közt így szólta Kazinczyhoz: „A munka ugyan hibás, a mint egy-két belevetett pillantás után látom, de mely dicséretes törekvés e gyöngye esztendőnkben. Ne szűnjék meg . . . stb.“ S a nagyobb alaposág és hitelesség végett hivatkozik a Pályám Emlékezetére és a Magyar Pantheonra. ²⁾

A ki Kazinczy életét ösmeri, ezt mosolyogva fogadja, mert erős tévedés. Keressük ki a Magyar Pantheonban a megfelelő lapokat, ott mind ebből egy szó sincs, ott a Szilágyi tanuló pályája van leírva. Nézzük meg a Pályám Emlékezetét, ott a mester elbeszéli, hogy micsoda pironkodásba és lelki gyötrődésbe került első zsengéje, „a hirtelen összefirkált, és senkivel sem közölt Magyarország Geographiája, melyet még az a szerencsétlenség is ért, hogy egy német magyar, ki az íveket a nyomtatásbeli hibáktól megtisztogatta, a kassai lutheránusok rectora, Klein Efraim, anagrammái nevével Femer Kilián, imitt-amott német magyarságával megezifrázta. Ez a munka teli a szedő, a nyomtató és javító botlásaival 1775-ben ép a vizsgálatra érkezett meg. Kazinczy osztályuk osztlásakor osztogatni kezdte, mire megkérdi a metszve szólani szerető Szentesi, az ékesszólás professora: „Micsoda portékát árulsz?“ Kazinczy szégyennel elborulva nem felelt, de felállt Szilágyi Sámuel, kezébe vette a könyvet s tette amaz ismeretes nyilatkozatot. „Nem tudom, — írja Kazinczy évtizedek múlva — van-e sok író, ki ily keservesen lakolt első kirepüléséért, de felfogadám, hogy nevem nyomtatva soha többé nem lesz.“ ³⁾

Ha a Kazinczy Levelezésének szerkesztője a mester pályájának mozzanataiban ilyeneket botlik; mit csinál kisebb és névtelenebb írók életével? Példákkal mutogatjuk mindjárt.

Földi János egyik levelét 1789. október 2-án azzal végzi Kazinczy Ferenczhez, hogy *Horváth János* barátja alázatosan tiszteli. ⁴⁾

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 38. l.

²⁾ Ugyanott. I. kötet. 546. lap.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezte. 30–32. l.

⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 220. l.

Dr. Váczy János állításaként ez a Horváth János legtöbb valószínűség szerint az ismert egyházi író, ki veszprémi kanonok, majd fejevári püspök volt.¹⁾

Hát biz ebben a legtöbb valószínűségben nagyon kevés a valószínűség. Mert az ismert egyházi író, ki 1808-ban veszprémi kanonokká, 1830-ban fejevári püspökké lett, 1769-ben született, 1780-, 1786-ban befejezve Veszprémben középiskoláit, a következő két esztendőben Pozsonyban a bölcészeti tanfolyamot járta, hol mint veszprémmegyei papnövendék megmaradt a theológián is. Földi János, ki 1755-ben született, már ekkor 33 éves férfi volt; így alig hihető, hogy a csak első éves theolog, ki eddigelé a Dunántúlról ki sem mozdult, s a már meglett író oly benső barátságába jutott, hogy épp kapóra, mikor Földi Kazinczynak ír, Pozsonyból csak átüzenjen Pestre, hogy a Tekintetes urat ő is tiszteli; mert ép ebben az időben 14 esztendő nagy kor-különbség, egy-két évtized múlva már nem lenne ekkora. A Földi barátja minden bizonynyal valami olyan Horváth János, a ki közelében élt, — nem az ismert egyházi író. Mert legyen meggyőződve Váczy, ha ez már 1788-ban tisztelgeti Kazinczynkat, nem marad levél, vagy megemlítés nélkül. Hiszen 1789. novemberében, mikor Kazinczy Bécsbe ment, meglátogatta a pozsonyi kispapokat a várban; ekkor kétségtelenül fölkereste volna Horváthot is, ha már előbb köszönő viszonyba áll véle, hogy személyesen megismerje. De bár a Kazinczy pozsonyi látogatása megtermette a maga leveleit, Döme Károlylyal a melegebb barátságot: Horváthról sehol sincsen említés. Pedig Kazinczy rendesen üdvözli a Döme társait, névszerint Fejér Györgyöt, Törököt, Csergicset; de Horváthról hallgat.²⁾ A mi az ő természetéből csak úgy érthető, hogy a Földy és Váczy Horváth Jánossa két különböző egyéniség.

Rádai Gedeon leveleiben többször hivatkozik *Zilai Sámuel* maros-vásárhelyi tanárra.³⁾ Váczy János jegyzetében megvallja, hogy Zilai (vagy helyesebben talán Zilahi, veti közbe) professorról semmi közelebbi életrajzi adatot föl nem deríthetett. „A század elején — úgy mond — van említés Zilahy József nagyváradi praedikátorról, a kinek egy pár halotti beszéde nyomtatásban is megjelent; de hogy

¹⁾ *Kazinczy Ferenez*: Levelezése. I. kötet. 565. l.

²⁾ Ugyanott. II. kötet. 3. l.

³⁾ Ugyanott. I. kötet. 294., 464. II. kötet. 41., 42., 43. l.

ez ugyanazon személy-e; nem tudjuk eldönteni. Veszprémi István említ egy Zilahy Sámuel nevű tanulót, a ki 1780-ban Leydenben theológiát is hallgatott, de ily nevű papról, vagy tanárról hiába kerestünk bővebb értesítést.¹⁾

Hát bizony Váczy nem igen hosszasan kereshetett. Mert ha jobban keresi, megtalálja legalább nevét az Abafi Figyelőjében,²⁾ s egész életét a maros-vásárhelyi főiskola történetében. Van e collegiumnak mai nap egy rendkívül szerény, de igen munkás tanára, *Koncz József*, az erdélyi régibb protestáns emberek és iratok szorgalmas kutatója és közrebocsátója. Részletesen megírta főiskolája multját s multjának nevesebb férfait. Zilai Sámuel 1771-től fogva M.-Vásárhelytt iskolázott, 1777-ben collegiumi könyvtárnok, majd a harmonia elnöke és a görög osztály tanítója. 1781-ben kiment az utrechti egyetemre, hol Kovásznai Sándor „Carmina exegualia“ és „Oratio ad inaugurandum auditorium“ című műveinek s gróf Teleki Sámuel „Jánus Pannonius“-ának kiadásában segédkezett. 1784-ben Heidelbergben folytatta tanulmányait, 1789-ben foglalta el M.-Vásárhelyen székét, mint a classicai irodalom és történelem tanára, 1792-ig mint segédtanár, 1800-ig, haláláig mint rendes professor működött. „Tanári hivatala mellett, írja Koncz József, a könyvtár rendezésével is foglalkozott. Levelezésben állott idősb gr. Ráday Gedeonnal, megszerezte tőle a könyvtára czimiratát, hogy annak segítségével is gyarapítsa a classica-irodalmi ismereteit s méltó utóda lehessen mesterének, Kovásznainak, kinek eddig csak segédje volt. Fáradhatatlan buzgolkodott az irodalom fejlesztésén, nemzeti és valóságos művek terjesztésén. 1790-ben kiadta Zrinyi Miklós „Ne bánsd a magyart“ című művét M.-Vásárhelytt; összegyűjtötte és kiadta gyalakuti gróf Lázár I. hátrahagyott verseit 1795-ben „Külömbkülömbféle világi dolgokat az erkölcsökre szabogató magyar versek“ cím alatt; végre az új-testamentum kiadására is egy jó emberétől alapot szerzett s ahhoz szép papirosat a Ráday közbejárásával hozatott Pestről a vásárhelyi nyomdának.“ Ezen utolsó terve kivitelében meggátolta halála.

Kéziratban maradtak Napló-jegyzései és Erdély rövid historiája.³⁾

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 573. l.

²⁾ *Abafi*: Figyelő. 1886. XX. kötet. 42. l.

³⁾ *A maros-vásárhelyi ev. ref. Kollegium Értesítője*. 1886. 233—237. l.

Warum in die Ferne schweifen,
Sieh, das Gute liegt so nah'?

Miért kereskedett Váczy Nagy-Váradon, Debreczenben, mikor Maros-Vásárhelyen adhattak volna legjobb felvilágosítást.

Azt hisszük, hogy dr. Váczy János *Borosnyai* személyére nézve is alaposan téved. Kazinczy Arankához azt írja egyik levelében 1789. augusztus 13-án, hogy nagyon örül, mikép Idylliumai mind néki, mind T. Borosnyai úrnak tetszenek.¹⁾ Váczy szerint talán *Borosnyai Györgyöt* érti, ki az adózó jobbágyság agense és ügyvéde volt. Minden valószínűség szerint *nem* azt. Mert ez a Borosnyai György királyi táblai ágens és ügyvéd, 1784-től fogva Budán lakott, ott is halt meg 1809 ben. A Maros-Vásárhelyen élő Aranka kissé távol esett tőle, hogy Gessner fölött való tetszését általa tudassa Kazinczyval. Azonban élt ebben az időben M.-Vásárhelyen egy híres Borosnyai, a református egyháznak 1767-től 1802-ig első *nagy papja*, mint Konecz József jellemzi.²⁾ Voltakép nagyborosnyai *Borosnyai Lukács Simon*; de a család, mely M.-Vásárhely városának három főbíró és három papot adott, ma is egyszerűen csak Borosnyainak írja magát. Ez a Borosnyai Simon, az erdélyi első diplomatikus püspök fia, mint szónok nagy hírben állt: b. Wesselényi Ferencz, gróf Bethlen Ádám, vargyasi b. Dániel, b. Kemény Miklós, gr. Teleky László, b. Bánffy Klára, csegei gróf Wass Miklós felett mondott beszédei nyomtatásban is megjelentek.³⁾ Kettős tekintélye, apjáról és magáról, magasra emelte a vásárhelyiek előtt. Nagy tudományánál és miveltségénél fogva bizonyynyal Aranka is örömet érintkezett Tiszteletes Borosnyai urammal s Kazinczy előtt az ő ítéletére hivatkozhatott.

Fia, *Borosnyai János*, ki a collegiumban ebben az időben végezte a diáki tudományokat, alig jöhet számításba. Mert csak később, 1797-től 1844-ig volt a főiskola tanára, s mint ilyen, rimes versben megírta és kiadta az állatok és növények ismeretét s M.-Vásárhely történetét, de ebből csak az első dal és első ének jelenhetett meg.⁴⁾

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 423. l.

²⁾ *A maros-vásárhelyi ev. ref. Kollegium Értesítője*. 1886. 240. l.

³⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. II. kötet. 193. l.

⁴⁾ *A maros-vásárhelyi ev. ref. Kollegium Értesítője*. 1886. 240—242. l.

Hát arra mit szóljunk, hogy dr. Váczy Klaniczay Jánost megteszi a Kazinczy visitátorának. „Úgy látszik, — fejtegeti nagy alaposan, — mint iskolavigyzó — a hogy akkor nevezték — lehetett *Kazinczy alá rendelve*. A Prónay és Radvánszky családokkal ismeretségben lévén, némi közvetítő szerepet viselhetett Kazinczy s az említett családok között. Életéről semmiféle adatot nem sikerült földeríteniünk azon kívül, a mi a Kazinczyhoz írt leveleiben található“.¹⁾

Sajnos, még azt sem sikerült. Mert Váczy János, a mint mindenütt megbotránkozással tapasztaljuk, egyetlen levelezést sem olvas el, nem még ha 4 levélből áll is összesen, mint a Klaniczayé. Vagy lelkiismerete, vagy emlékezete nincs, pedig a szerkesztőben mind a kettő oly gyökeres fogyatkozás, a mi miatt nem felelhet meg feladatának. Hiszen nemcsak a Klaniczay leveleit kellene eszébe tartania, de Kazinczy s mások leveleit is, melyek fölvilágosításul szolgálhatnak, mert az ily roppant levelezésben kölcsönösen tisztázza és támogatja egymást minden adat. Ha Váczy János elolvasta volna, vagy emlékezni bírna *Pethő Jakab* 1789. szeptember 22-iki levelére Kazinczyhoz, melyben értesíti, hogy ennek „kivánsága és közhaszonra célzó magyar nemes szíve megnyugasztalására“ kiket terjesztettek fel kinevezés végett visitátorainak, mai értelemben ségédtanfelügyelőknék; ²⁾ ha elolvasta volna, vagy emlékezni bírna Kazinczy 1789. december 23-iki levelére, melyben Péczeli Józsefnek megírja, hogy hivatali fizetése 1500 forint, kerülete 5 szakaszra oszlik, melyek élén alatta főszolgabíró ranggal, 600 forint fizetéssel egy-egy visitátor áll és pedig: 1. *Ivánkai Vitéz Imre*, székhelye Eger, köre Hevesmegye, a Jászság és Kúnság. 2. *Wályi András*, székhelye Miskolcz, köre Borsód-, Gömör- és Tornamegyék. 3. *Urbán András*, székhelye Lőcse, köre Szepes- és Sárosmegyék. 4. *Polyánkay Péter*, székhelye Ungvár, köre Ung- és Beregmegyék. 5. *Janusek József*, székhelye S.-Ujhely, köre Abauj- és Zemplénmegyék, mind a Pethő értesítése szerint, ³⁾ — akkor nem tenné meg Klaniczay Jánost Kazinczy visitátorának. Mert csak most kapott segédeket, a mire László öcscse azt jegyzi meg: „csak annyit tudok, hogy Visitátoraid vagynak, a

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 575. l.

²⁾ Ugyanott. I. kötet. 474. l.

³⁾ Ugyanott. I. kötet. 523. l.

kiknek te 1500 forintért ismét Visitátora fogsz lenni“. ¹⁾ Kazinczy még pár hónappal előbb, 1789. szeptember 19-én Kovachichnak, ki statistikai kimutatást kér tőle, azt feleli, hogy akkor fog küldeni, ha visitátorait kinevezik, ha személyzete lesz. ²⁾ Váczy mindezt elfeledi, el a Klaniczay saját levele ellenére. Mert Klaniczay egyik levelében, 1789. augusztus 5-ről a közös iskolák nehézségeiről panaszkodva így ír: „Vieles sprach ich hierüber meinem Oberen Freiherrn Gabriel von Prónay, dem Oberstudiendirektor, mit dem ich von 16 Julius bis 25. theils hier im Neüsohl, theils zu Tót-Próna war“. ³⁾

Klaniczay János b. Prónay Gábor, pozsonyi kerületi főigazgató alatt működött s Besztercebányán lakott, melyet Váczy a magyar tartalomjegyzékben is, a nagyobb alaposság bizonyítékaként, hűségesen meghágy mindég Neusohnak, itt székelt b. Prónay László, a besztercebányai közigazgatási kerület: Zólyom-, Turócz-, Hont-, Liptó-, Árva- és Gömörmegyék directora is, kinek felesége Radvánszky Róza, a Radvánszky János testvére; a Radvánszky János neje meg Prónay Éva, a két Prónay-báró testvére. Innen a Klaniczay ismeretsége e családokkal. ⁴⁾

Klaniczay János mint protestáns, a közös iskolák eltörlésével elvesztette állását; de a kormány érdemeiért nem sokáig hagyta el ismerés és kárpótolás nélkül, már 1792-ben azzal tüntette ki, hogy nemességre emelte. Czímer-pajzsa kék udvarában jobbról balra egymástól párhuzamos távolságban két arany csíkolat vonul le rézsutosan és a két csíkolat között arany betűkkel ez olvasható: „*Educatio*“, az udvar jobboldali felső szögletében arany nap, baloldali alsó szögletében ezüst félhold, ennek szarvainál két arany csillag ragyog. A pajzs sisak fölötti koronáján egyfejű sas áll, csőrében író tollat tartva. Így mindaz, a mi égen-földön világosságot terjeszt: egyfelől a nap, hold és csillag, másfelől a nevelés és író toll benne van, hogy jelképezze miféle közzszolgálatlalt és érdemmel vívta ki a fölemelkedést. 1810-ben verseczi kincstári praefectus volt. Családja Krassó-megyében ágazott el. ⁵⁾

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 4. l.

²⁾ Ugyanott. I. kötet. 473. l.

³⁾ Ugyanott. I. kötet. 406. l.

⁴⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. IX. kötet. 490., 573. l.

⁵⁾ Ugyanott. VI. kötet. 269. l.

De menjünk tovább.

Szirmay Antal, 1790. január 16-iki levelében Kazinczy előtt keményen kikelve a regények és elbeszélések ellen, elítélve szól a Haller Hármás Historiájáról, és az öreg Pataynak az indusokról kibocsátott meséiről.¹⁾ Dr. Váczy János szerint ez az öreg Patay, báji Patay Sámuel *egészen ismeretlen író.*²⁾ Ugyan az Istenért, hogy volna egészen ismeretlen, mikor nemcsak Szirmay említi meg, de még Váczy is fölfedezi, elfogadható hivatkozással a Nagy Iván könyvére, mert a gyűjtő Patay Sámuel teljes jogon mondhatja el magáról 1781-ben, hogy az indusok bölcselkedéséről való fordítása *magános és koros* napjaiban készült, hiszen felesége, Szuhay Erzsébet, kivel 35 évig élt házasságban 1765-ben halt el, így már 16 évvel előbb magánosságra maradt; hiszen 1781-ben a maga bevallása szerint a 71 évet betöltötte, így a század első évtizedének végén kellett születnie, különben 1730-ban alig nősülhetett volna.³⁾ Igen, ismételjük, hogy volna *egészen ismeretlen író*, mikor neve a Danielik közkézen forgó életrajzi gyűjteményében is meg van. Sőt Danielik nemcsak fordítását, de eredeti művét is idézi, melynek címe: „Egy jó atyának fiait oktató tanítása. Lipcse, 1788.“ A mi hasonlókép reá illik a gyűjtő Patayra, lévén három fia: Ferencz, József, Pál.⁴⁾

Milyen könnyen dobja oda Váczy ráfogásait: arra maga ez az egyetlen jegyzet elég meggyőző példa. Szirmay levele végén, a történet-irodalom mellett érvelve, azt kérdi: „Hát egyetlen egy Fridriknek *munkáját* miért nem fordíthatnák magyarra?“⁵⁾ Váczy egész határozottan tudja, hogy Szirmay Nagy Frigyesnek „*Az országlások nemeiről*“ írt művére céloz. Honnan? Szirmay nem mondja, Ballagi Géza pedig, kire Váczy hivatkozik, a Kondé fordításának ismertetésében e célzásról mélyen hallgat.⁶⁾ Tudja tehát — a levegőből. Pedig kétségtelen, hogy Szirmay Nagy Frigyesnek *nem erről az egy művéről*, hanem általában *munkáiról* beszél. Ha Váczy nem sajnálja

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése II. kötet. 7. l.

²⁾ Ugyanott. II. kötet. 549. l.

³⁾ *Nagy Ioán*: Magyarország családai IX. kötet. 149. l.

⁴⁾ *Danielik J.*: Magyar írók. Életrajzi gyűjtemény. II. kötet. Pest, 1858. 249. l.

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 7. l.

⁶⁾ *Ballagi Géza*: A politikai irod. története Magyarországon. Budapest, 1888. 518—520. l.

a fáradságot Nagy Frigyes valamely terjedelmesebb történetének, vagy valamely részletesebb Ismerettár életrajzának átolvasásától, meg fog győződni, hogy a lángeszű porosz királynak 1790. előtt már egész csomó állambölcseleti és történeti műve jelent meg. Sőt mindjárt halála után 1788-ban, Berlinben, a *Voss és Decker* czég, s egyideűleg Bécsben a *Wallishausser*-féle könyvkereskedés hátrahagyott munkái német fordításának javított és bővített gyűjteményes kiadását bocsátotta közre. Mi bibliographiát nem akarunk adni. De ha Váczy figyelmesebb vagy lelkiösmeretesebb, Ballagi Géza jeles könyvéből is észrevehette volna ezt. Hiszen Ballagi megemlíti, hogy Kondé után a következő esztendőben 1791-ben Aranka György fordította Nagy Frigyes ugyanazon művét s közli jegyzetül a címlapot, melyen ott áll: „Az igazgatás formáiról és az uralkodók kötelességeiről edgy próba. A II. Fridrik prussiai király *munkái közül*. Fordítás a *VI-ik darabból*“.¹⁾

Igazán jól tette volna Váczy János, ha Nagy Frigyes munkáival valamennyire megismerkedik, mert akkor nem esik egy ép oly mulattató, mint fontoskodó tévedésbe. *Szombathi János*, a sárospataki főiskola nagyérdemű tanára 1801. december 23 iki levele kapcsában visszaküldi Kazinczynak a *gond-szabadi* bölc munkáinak 2-ik darabját.²⁾ Váczy a gond-szabadi bölcset jegyzésbe veszi, eme nyomatékos kijelentéssel, „hogy kit érthet alatta, az még földéritesre vár“.³⁾

No ha földéritesre vár; ime földéritjük. A *gond-szabadi* nem egyéb, mint a *Sans-souci* magyarítása, a gond-szabadi bölc nem más, mint *Nagy Frigyes*. S nem kívánunk semmi elismerést érte, a földérites fölötte könnyű dolog lévén, mert nem kellett hozzá egyéb, mint egy kis történet-ismeret, hogy a nagy király kedvencz mulató helye Potzdam mellett Sans-souci volt, egy kis francia tudás, hogy ennek a névnek értelme: gond nélkül, meg egy kis világ-

¹⁾ A mi elárulja, hogy valószínűleg e Voss és Decker, vagy Wallishausser-féle német kiadásból magyarította, mert ott fordul elő a VI-ik kötetben: „Versuch über die Regierungsformen und über die Pflichten der *Regenten*“, — míg francia czíme: „Essai sur les formes du gouvernement et sur les devoirs des *souverains*“.

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 449. l.

³⁾ Ugyanott. II. kötet. 598. l.

irodalmi tájékozottság, hogy Nagy Frigyes iratai életében a *sans-soucibeli philosoph*¹⁾ neve alatt láttak világot, például „*Oeuvres ou poesies diverses du philosophe de Sans-souci*“.

Váczy János, úgy látszik, mind erről elfeledkezett.

El bizony sok egyébről.

P. Horváth Ádám 1789. április 8-iki levelében Kazinczy előtt feldicsekszik jó szívével, melyet ismer Pesten *Dr. Szombathy*, Pomázon Magyar György. Váczy jegyzésbe veszi őket csak azért, hogy kijelentse, mikép semmiféle közelebbi életrajzot nem sikerült róluk földerítenie. Magyar Györgyre nézve nem csodálkozunk, mert Pomáz falva a maga csöndes zugolyában megóvhatta az emlegetéstől: de Szombathy József sokkal nevezetesebb pesti alak, semhogy néhány apró adatot ne talált volna felőle. *Keresztési József* becses krónikájába 1790-ben, mikor Hunyadi Ferencz debreczeni és Héczei Dániel peéri praedikátor társaival a budai országgyűlésen a papok nemessége ügyében fáradozik, junius 9-ről ezt jegyzi be: „*Az híres doktor Szombathy József urat ez nap látogattam meg először, ezután pedig gyakran mulattam vele*“.²⁾ Határozottan állíthatjuk, hogy ez a Szombathy József egy és ugyanazon személy a himlő-oltás nagy úttörőjével nálunk, Cseh-Szombathy Józseffel, kiről Kazinczy Magyar Pantheonában megemlíti,³⁾ hogy híres orvos, a ki Komáromban született 1748. július 11-én és meghalt Pesten, 1814. február 2-án. Keresztési József kétségtelenül még a debreczeni főiskolából ismerte, mint Sárói-Szabó Sámuel, a jeles ügyvédet; mert Cseh-Szombathy József is ott tanult. *Szűcs István* a maga nagy munkájában Hatvani és Veszprémi, Szentgyörgyi és Csécsi közt említi meg, mint a kik a főiskola növendékei közül az orvosi pályán kiemelkedtek. Cseh-Szombathy hálás is maradt Debreczen iránt, mert nemcsak a főiskolai könyvtárt gyarapította tetemesen, de régi kedves intézetének nagyobb alapítványt is tőn, melyből a collégiumi előljáróság az ásvány-növény- és vegytani kathedrát szervezte.⁴⁾ P. Horváth Ádám hihetőleg a dunántúliság révén barátkozott vele.

1) *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 103. l.

2) *Keresztési József*: Krónikája. Pest, 1868. 250. l.

3) *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon. 375. l.

4) *Szűcs István*: Szabad királyi Debreczen város történelme. Debreczen, 1871. III. k. 932. 942. 945. l.

S ha már Váczy János Domokos Lajosról, az 1790-iki diéta nagy tekintélyű tagjáról és kerületi jegyzőjéről megemlékszük: miért nem merít a Keresztési krónikájából vagy Szűcs István történetéből? Több érdekes és jellemző apróságct talált volna benne, mint Kazinczynál.

S ha már jegyzetet ír *Losonczy Istvánról*, kinek nevezetes Hármaskis-Tükre 83 esztendőn át több mint 25 kiadást ért, míg az ország csaknem minden felekezeti iskolájába bejutott, úgy, hogy az absolutizmus hathatós eszközül az osztrák állampolgári dicső jogok becsepegtetésére az ifjúságba e könyvet szemelte ki s 1850-ben egy osztrák szellemű kiadást rendezett belőle, a mivel teljesen felsült; — Váczy miért nem pontosabb, születése éve mellett miért nem keresi meg halála évét is? Egyszerűen csak annyit vet oda: 1780. táján halt meg. Nem *tájan*, hanem *akkor*, 1780-ban, márczius 25-én. Megtalálhatta volna Wurzbach Lexiconában, melyet gyakran és eredményesen forgatott; még részletesebben az Új Magyar Athénában. ¹⁾ A pontosság azonban Váczynek gyöngéje oldala.

Ivánkai Vitéz Imre nála *pécsi* kerületi visitátor, minek bizonyítékaként hivatkozik Kazinczy Magyar Pantheonának 404-ik oldalára; ²⁾ ott pedig ezt az adatot hiában keressük. Vitéz nem pécsi, hanem *hevesi* vizitátor volt Kazinczy alatt, a mint azt Péczelihez írt kimutatásában olvastuk. ³⁾ S minket csak mint ilyen érdekel.

Kazinczy a magyar nyelv tanítása mellett buzogva a „*Hazai és más nevezetes Történetek*“ szerkesztőségéhez 1790. márczius 8-án írt tudósításában felsorolja, kiktől magyar iskolai könyvek várhatók s köztük Ormóst, Váczy szerint valószínűleg Ormós András praedicator. ⁴⁾ Nem valószínűleg, hanem *valóban*. Mert Szathmáry Paksi István superintendenssé választása, és Hatvani István nyugalomba vonulása után 1786-ban dr. Milesz József lőn a bölcsélet és *Ormós András*, a zsidó nyelvtan tanára. Ormós Debreczenben végezte tanulmányait. 1779—1780-ban Genfben tartózkodott; 1780-tól 1786-ig debreczeni ispotálybeli pap volt, a mikor a tanári pályára lépett át, de már 1792-ben helyét Kocsi Sebestyén Istvánnak engedte és Szo-

¹⁾ *Új Magyar Athenás*. Budapest, 1882. 260. l.

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 589. l.

³⁾ Ugyanott. I. kötet. 523. l.

⁴⁾ Ugyanott. II. kötet. 554. l.

boszlóra ment praedikátornak.¹⁾ Mint ilyen tartott beszédet *Szikszai György* debreczeni pap, korának legkitünőbb imáírója, a nagynevű Révész Bálint mestere felett, 1803-ban az Isten hűségés szolgáinak jutalmáról szólva.²⁾

S ha már Debreczenben vagyunk, tisztázzunk egy párt ama „számtalan teljesen ismeretlen név közül, melyeket Váczy meg sem kísérthet földeríteni, a minő Kazinczy 1802. február 28-iki levelében Csóka, Lengyel és Szikszai, a kit még jegyzésbe se vesz.³⁾

Csóka református pap volt, a kit 1801-ben a nagyváradí egyházközség törekedett megnyerni, de a meghívást nem fogadta el.⁴⁾ *Lengyel József* nemcsak nem teljesen ismeretlen, de elég emlékezetes irodalomtörténeti név. Nem annyira buzgó énekei és 3 kötet templomi beszédei révén, mint inkább annak az okán, hogy kollegiumi senior korában ő idézte elő a meghasonlást Csokonai és tanára Szilágyi Gábor közt, a mi miatt a költő Debreczent elhagyni kényszerült.⁵⁾ Lengyel később huzamosb időt töltött külföldi egyetemeken, visszatérve a debreczeni főiskola bölcészettanára lett. Ezt az állást 1803-ban a lelkészivel cserélte föl; előbb nagy szalontai, 1807-ben nagyváradí, végre ér-szalacsi pap és érmelléki alesperes.⁶⁾ 1821-ben halt el.

Szikszay József pedig asszonyvásári predikátor volt. 1799. május 1-én kezdette meg itt papi működését. 1800-ban Debreczenből nősült, feleségül vevén Pr. Deáki István leányát, Zsuzsánnát. 1827. márczius 19-én halt el Asszonyvásáron, 58-ik esztendejében, így 1769-ben születhetett.⁷⁾

Nem meglepő, nem elítélendő dolog-e, hogy Váczy még a maga ismerte és emlegette forrásokat sem használja föl? Kell-e még példa?

Ott a Tóth Farkas és Takács professor neve Virág Benedek

¹⁾ *Keresztesi József*: Krónikája. Pest, 1868. 8., 13. l.

²⁾ Néhai tiszteletes tudós *Szikszai Györgynek Epiaphiuma, élete és búcsúzó szavai*. Pest, 1803. 17 – 48.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 599. l.

⁴⁾ *Keresztesi József*: Krónikája. 385. l.

⁵⁾ *Új Magyar Athénás*: Budapest, 1882. 225, l.

⁶⁾ Ugyanott. 225. l.

⁷⁾ *Vécsey Sándor* asszonyvásári lelkész levélbeli közlése az egyház régi anyakönyvéből.

1802. április 10-én és november 12-én írott leveleiben. Ha már Váczy *Tóth Farkast* jegyzésbe veszi és rotunditásáról be nem számol: világról meg legalább élete és munkássága főbb mozzanatait, hogy talán mást nyomra vezessen. Danielik életrajzi gyűjteménye elég adatot említ róla; ¹⁾ Csaplár Benedek: „Révai Miklós élete“ még többet. ²⁾ S ha már Takács professort felhozza, kivel Virág az ifjúságnak kívánja ajánlatni költeményeit, — miért éri be azzal a rövid kijelentéssel, hogy életéről nincs közelebbi adatunk. Takács professor nem más, mint *Illei Takács Károly*, ki a század elején Nagyváradon működött. Előbb a nagyváradi egyházmegyében a derecskei plebánia administratora volt, majd 1801. júniusában a nagyváradi főgymnásium megürült exhortatori állásáért folyamodott s a helytartó-tanács október 20-án csakugyan ki is nevezte Zathukal József helyére, 400 frt fizetéssel; ³⁾ s 1806-ban b. Vay László fordított művét: „A német hívség vagy Bécs polgárai a franczia hadban“ közrebocsátotta, rendkívül érdekes megtoldással: „A magyar hívséggel, annak leírásával három részben Magyarországra nézve“. ⁴⁾

S ha már Váczy János *Bornemissza Ferenczet* és *Sárosy Andrást* megemlíti, lapozza végig legalább a Magyar Pantheon, mielőtt az egyikre kimondja, hogy kiletéről nincs semmi adatunk, a másikkra, hogy egészen ismeretlen egyéniség, a kiről Kazinczy máshol sehol sem emlékszik meg. ⁵⁾ Mert a Magyar Pantheon Bornemisszáról, a ki Biharmegyében, Ottományban lakott, följegyzi, hogy ott hunyt el 1812-ben. ⁶⁾ Kazinczyval a *Kóji Komáromy*-család révén rokonságban állt, a mennyiben Komáromy György, békésmegyei alispán és Rhédey Julia hét leánya közül a harmadik, *Julianna*, Bössányi Ferenczhez, a széphalmi mester nagyatyjához, az ötödik *Ágnes* egy Bornemisszához ment férjhez. E Bornemissza Ferencz valószí-

¹⁾ *Danielik József*: Magyar írók. Életrajzi gyűjtemény. II. kötet. Pest, 1858. 355. l.

²⁾ *Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete. Pest, 1881—89. I. kötet. 348, 350. II. kötet. 3, 57, 58, 99, 215, 383, 397. III. kötet. 143., 219. IV. kötet. 65, 96. ll.

³⁾ *Kuncz Elek* főigazgató leveli közlése a főiskola régi anyakönyvéből.

⁴⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. XI. kötet. 20. l. és Danielik II. kötet. 332—333. l.

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 599 és 603. l.

⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon. 374. l.

nőleg ennek a fia, Kazinczy anyjának unokatestvére, azért szólítja levelében egyszerűen ura-öccsének.¹⁾ Sárosyról pedig Kazinczy megírja, hogy született 1767. június 17-én, meghalt Kőbölkúton 1802. november 20-án; sőt azt is utána veti, hogy felesége Ilosvai Krisztina, a ki „a halálos csapást nagy lélekkel szenvedte“, másodsor gróf *Tholdy* Ádámmal ment férjhez.²⁾

S ha már Váczy a *rákócziakat*, Kazinczy 1799. június 16-iki levelének jegyzetében magyarázni akarja, ne fogja rájok, hogy azok Szlávnyék.³⁾ A *rákócziak* alatt Kazinczy *Szulyovszkyékat* érti. Visszaemlékezhetnék Váczy a Kazinczy fogsága Naplójára, vagy a Toldy nagy monographiájára. Toldy részletesen elbeszéli, hogy Kazinczyval rokona, Szulyovszky Menyhért, Zemplénnvármegyének két országgyűlésen 1790. és 1792-ben követe, ismertette meg a Martinovics-féle kátét, a mikor S.-Újhelyről, a megye közgyűléséről magával híván *Rákóczra*, a kertbe vivé. Szulyovszky és kértére Kazinczy eleinte mindent tagadott, úgy, hogy a vizsgáló bizottság már azon tanakodott, mikép kárpótolja őket szenvedésükért, a midőn Szulyovszky nem gyanítva a kedvező fordulatot, megtört lélekkel elcsüggedve magára és Kazinczyra mindent bevallott, ki aztán maga is megerősítette a vallomást.⁴⁾ De ha Váczy mindezt nem olvasta vagy rég elfeledte is; — útba igazíthatta volna maga a levél: „Tudakoztassa gyakran — írja Kazinczy — asszonyám a *rákócziakat*, mi hír van itt. Menyhért írhat úgy, hogy meglehet tudni, hogy vagyunk“.⁵⁾ Menyhért — Szulyovszky Menyhért. A két elfogott Szlávny neve: György és János.⁶⁾

Még sok, elég sok helyreigazítást tehetnénk: de elhagyjuk, mert tanulmányunk úgy is hosszúra nyúlt, a minek nem *mi* vagyunk okai, hanem Váczy. Taglalásainkat mind a mellett nem fejezhetjük be a nélkül, hogy Kazinczy szerelmei közül egyet, a legkérdésesebbet föl ne vessük és meg ne vitassuk. Klaniczay János a Radvánszky-testvérek, Teréz és Polyxén mellett leveleiben különösen kiemeli

¹⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. VI. kötet. 318. l.

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon. 395. l.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 593. l.

⁴⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és Kora. Pest, 1859. 155—156.

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 429. l.

⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon. 400. l.

„die treffliche Julie“.¹⁾ Ki volt e leány? Váczy szerint csak gyaníthatjuk. „Annyi kitűnik Klaniczay leveleiből — úgy mond — hogy a Radvánszky leányoknak volt barátja. Úgy látszik, hogy a Prónay családdal is ismeretségben vagy talán rokonságban volt. Klaniczaynak a róla adott leírása után azt véljük, hogy ő lehetett az a jó módú ház gyermeke, a ki az 1789 iki telet Bécsben tölté, s a kinek kedvéért Kazinczy is, később bizonyára megismerkedve vele, felrándult oda. Toldy e levélre nem hivatkozik. Nekünk úgy látszik, hogy az a homályos alak, kiről Toldy emlékszik, de a kinek nevét sem tudja, senki más, mint ez a Julie“.²⁾

Ez az okoskodás elejétől fogva végig — szó. Toldy nem hivatkozik e levélre, meghisszük; nem pedig azért, mert jobban értett németül, (szinte resteljük, hogy még ezzel is érveljünk) és figyelme-
sebben olvasott, különben nem alapította volna meg a magyar irodalom-történetet. Váczy szerint ez a Julia a Radvánszky-leányoknak volt barátja, ki a Prónay családdal is ismeretségben vagy rokonságban állt. Minden esetre, a b. Prónay László és Radvánszky János családja kettős sógorságban levén,³⁾ a Radvánszky leányok sokszor mulattak a Prónay-házban; azért barátságaik és ismeretségeik kö-
zösek voltak, kivált ezzel a Juliával mind Radvánszky Teréz és Polyxén benső barátságban élhetett, mind a Prónay-család ismeret-
ségben vagy talán rokonságban lehetett, mert hiszen ez a Julia a — b. Prónay László leánya. Klaniczay nagyon világosan tanúskodik mellette. „Kenneten Sie die treffliche Julie persönlich — írja Kazinczynak — So würden Sie sie nicht weniger, als die brave Polixine bewundern, und ich weiss nicht, wie es dann auch um Ihre Rousseauischen Schwärmereyen stehen würde. Sie singt nun das schöne Ungarische Lied vortrefflich, und die Worte: *Szorítsd hozzád mit unnachamlichen Pathos. Seine Excellenz, ihr anbethungswürdiger Vater bezeugte überaus viel Freude bei der künstlich angestellten Überraschung*“.⁴⁾

A Klaniczay tanúskodásához kétség nem férhet. De világosabb és Váczynek érthetőbb bizonyítékot kerestünk *magyart*, azért megnéztük

1) *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 320. l.

2) Ugyanott. I. kötet. 576. l.

3) *Nagy Iván*: Magyarország családai. IX. köt. 490. és 573. l.

4) *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 320. l.

Nagy Ivánban a Prónay-családfát, ott pedig nagy meglepetéssel azt találjuk, hogy Juliát nem találjuk. B. Prónay L. gyermekei Nagy Iván szerint: Sándor, Lajos, Honoráta, Piroaska, Simon. ¹⁾ Kielégítetlenül fordulunk Kazinczyhoz, ki a Magyar Pantheonban csakugyan följegyzi, hogy b. Prónay László és Radvánszky Rozália gyermekei: Sándor, Lajos, Simon, Kálmán és 3 leány. ²⁾ Már most melyik a hiteles családfa? Vitkovics kezeskedik róla, hogy a Kazinczy-é. Vitkovics, mint ügyvéd, 1824. februárjában b. Prónay József halála alkalmából megjelenve Acsán megismerkedik b. Prónay Simonnal és testvérével b. Prónay Kálmánnal. ³⁾ Ime, ez a Kálmán valóban élt, noha Nagy Iván nem említi föl; — ép így élt a Klaniczay Juliája is, a harmadik leány.

Kár, hogy Klaniczay nem jegyzi föl a három leány nevét. Mert a Nagy Iván Honorátája és Piroskájs nem egyezik meg a Klaniczay említette Ágnessel és Angelicával, kiben a más két Prónay leányt kell keresnünk. A különbséget az okozhatja, hogy a Prónay-családban 2—3 nevet adtak a leánynak; így látjuk, hogy a Nagy Iván Piroskája Klaniczaynál mint Prisca-Tullia szerepel, ⁴⁾ de azonosságáról ura, Lónyai Gábor bizonykodik; s így látjuk, hogy b. Prónay Simon és a híres Ninon egyik leánya: Ágnes-Paulina-Honoráta, ⁵⁾ talán nagynénje után; a ház körében pedig azon a neven szólították és kényeztették őket, a melyik ép leginkább tetszett. Könnyen lehet tehát az első Ágnes-Honoráta, a második Angelica-Prisca-Tullia, s a harmadik bizonyosan Julia. Mert bármikép legyen a nevük: kétségtelen, hogy b. Prónay Lászlónak 3 leánya volt s azok között egyik: „*die treffliche Julie*”. ⁶⁾

Igen, de tudjuk, hogy Kazinczy milyen kimért magasztalással bsszél b. Prónay Lászlóról, a kegyelmes úrról; tudjuk, hogy milyen mélyen hallgat b. Prónay Juliáról, holott a maga őszinte és kiáradó természetével minden szerelméről a Badányi leánytól gróf Török

¹⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. IX. köt. 490. l.

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon. 393. l.

³⁾ *Vitkovics Mihály*: Művei. II. kötet. 176. l.

⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon. 393. l.

⁵⁾ Ugyanott. 393. l.

⁶⁾ A *Kármán* „Uraniája” előfizetőinek jegyzékében (I. kötet.) b. Prónay *Prisca* és *Honorata* szerepel; ellenben Kazinczy emlékverse (I. k. 138. l.) b. Prónay *Ágnes*-nek szól

Sophiáig, részletesen megemlékszük; azért kereken állíthatjuk, hogy Váczynak ez egész Julia föltevése és fejtegetése merő önkényes ráfogás. Hiszen 1790-ben, a mint Aranka Györgynek november 2-ról írja, megismerkedik b. Prónay Sándorral, *a Julia testvérével*, egy szeretetreméltó személynél, ki véle atyafi gyermek, azaz neki az anyja és annak az atya egy testvérek; más szóval valamelyik Radvánszky-leánynál, valószínűleg Teréznél, ki Szerencsytől most maradt el özvegyen, sőt jár Acsán is, b. Prónay Lászlónál, *a Julia atyjánál*, a kinél tanultabb tisztviselője nem volt a hazának.¹⁾ S cseveg mindenről és mindenkiről, csak a Julia neve ki nem tör tolla alól, a mi Kazinczy jelleménél fogva bizony lehetetlenség volna, ha a télen érte ég, és miatta mulat mint kérő vagy imádó Bécsben. Az az *Ágnes*-féle hat soros emlékvers is, melyet Abafi Lajos az Akademia kéziratából Kazinczy összes költeményeiben kiad, hogy mások csodálták szépségét, *im* látva ő, elfelejti, hogy *szép* is, minden egyéb, csak nem szerelmi vallomás; afféle alkalmi apróság. Ha igaz, hogy 1790. szeptemberében fogant, akkor az *acsai* látogatás eredménye lehet. Nyilván kitetszik belőle, hogy a mester b. Prónay Ágnest *először* látja, ennél fogva, ha Klaniczay nem szólna is külön Juliáról és Ágnesről, ez az Ágnes nem lehet Julia, még kevésbé lehet az a jómódú ház gyermeke, kiért Kazinczy az 1789-iki telet Bécsben töltötte.

Hogy Czenczi — Kacsándy Susie és Mimi (Minyi) — Radvánszky Teréz, azt Toldy felfogása ellenében már 3 évvel ezelőtt kifejtettük és megokoltuk²⁾ Most e Levelezés teljesen igazolja nézetünket. Mind a kettő költői név az akkori idő divata szerint. — „A Czenczi nomen factum, prouti Lyda, vel Laura. Klopstock a maga kedvesét — mondja Kazinczy Arankának — Csidlinek nevezi. Én ezen szó szerzése alatt a kedves ez, ez hangra figyelmezttem.“³⁾ Később Klopstock után a Csidlit kedveli meg és Radvánszky Terézre alkalmazza. Ő a Mimi is. Azt hisszük, alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy e név alkotásában a két Stollberg bálványa, gróf Schimelmanné, *Ranzau Emilia* grófnő lebegett előtte; utána nevezi Kazinczy Gessnernéhez írott leveleiben a maga szerelmesét *Magyarország Emilia*

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. II. kötet. 119. l.

²⁾ *Az Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai*. V-ik kötet. 389 – 392 l.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. I. kötet. 423. l.

ájának. 1) Mimi az Emilia második szótagjának ismétlése, mint kicsinyítő, becézgető név használatos.

De legyen elég! S most visszagondolva a Váczy jegyzeteinek nagy részére, önkénytelenül fölmerül a kérdés: hát mire való tulajdonkép a jegyzet? Azt értjük, hogy az ember jegyzetet ír valami kétes állításnak erősítésére, valami kérdéses dolog tisztázására, vagy legrosszabb esetben tudománya fitogtatására; de azt igazán nem értjük, hogy valaki csak azért tegyen egy csomó jegyzetet, hogy azt bizonyítsa, mikép nem adhat felvilágosítást; legfőlebb, ha a pontosságot szinleni és az ívet szaporítani akarja.

Sajnáljuk, hogy az Akademia ily jelentős kiadása ily felszínes, elhirtelenkedő, gondatlan munkával készül. Van az Akademiának nem egy tagja, *Gyulai, Beőthy, Ballagi Géza, Concha Győző*, kik a Kazinczy korával részletesen foglalkoztak. Bele kellett volna őket is vonni a Kazinczy-bizottságba, mert több szem többet lát. De ha már Gyulainak és Beőthynek tetszett visszavonulni s az Akademiának tetszett máskép intézkedni: legalább a mai Kazinczy-bizottság gyakoroljon szigorúbb és szemesebb ellenőrzést szerkesztőjére, hogy a Levelezés folytatása rendezettebb és jegyzetes magyarázata gondosabb és alaposabb legyen!

SZÉCHY KÁROLY.

---

1) *Kazinczy Ferencz*: Levelezése. 310., 365. l.

Tótfalusi K. Miklós életrajzához.

Tudvalevő, hogy az „Erdélyi féniks“, Tótfalusi Kis Miklós gyászos viszonyokba bonyolódott, midőn külföldről való hazajövetele után Kolozsvárott megtelepedett. Ő, a kinek külföldön oly jól folyt dolga, hazajött, hogy

„... élne Istennek és Hazájának szentől,
Mindent félre teszen ilyen szeretetből.“¹⁾

Ámde „illy jó szándékának nem lőn tellyes vége“,²⁾ mivel hazajövetele után irigyeivel, ellenségeivel sok baja, számtalan gyötrődése akadt. Azt tudjuk róla, hogy „irt két apologiát, egyiket deák nyelven, melyben mentegeti a biblia kiadása körül való cselekedeteit és előadja a jó magyar írásnak módját, másikat magyar nyelven írta, maga személyének mentségére. Abba megsértettnek tartván magát nemcsak a kolozsvári papi rend, hanem még az akkori gubernátor is, a kiről írta volt, hogy Váralján felesége után birt kevés jószágát és ott épített malmát elvette, annyira ment a dolog, hogy retractálni kellett a gen. synodus előtt stb.“³⁾ Testben, lélekben megtörve megírta Tótfalusi Miklós visszavonó iratát, melyet ki is nyomtatott. Pápai-Bod idézett műve közli is a retractiót egész terjedelmében s közleményéből kitűnik, hogy ez az utolsó írás, melyet Tótfalusitól eddig ismertünk, 1698. június 13-án kelt. Az ezután következő életéről csupán annyi ismeretes, hogy nyomorékká lett s meghalt.

A kolozsvári ev. ref. egyházközség levéltárában egy írást találtam, melyben Tótfalusi Kis Miklós életének épen ama korszakára foglaltatnak adatok, mely időszak a fent említett retractió kelte és T. halála közt — tehát életének eddig részletesebben ismeretlen végső

¹⁾ Pápai-Páriz, kiadása: Bod Péter. Erdélyi Féniks.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

része alatt — telt le. Ez iratból kitűnik az, hogy Tótfalusi ama visszavonó nyilatkozat után pár hónappal a consistoriumhoz panaszt adott be, elősorolván sérelmeit. E panaszlevél hangja oly fájdalmas, a panaszoló szerencsétlen férfiú megtört lelke oly szívrehatóan és közeli halálát sejtetve szól benne, hogy hatását nem téveszthette el. Az általam talált irás, melyhez Herepei Gergely úr útján jutottam, másolata Tótfalusi panaszlevelének és e másolat mellett ugyanazon kéz által írva ott van a consistorium által adott szelid hangú és jó indulatú válasz, melyet Bethlen Miklós irt alá és csakugyan a válasz humánus, nemes hangja rávall e férfiúra.

Tótfalusi panaszoló irata következően hangzik:

„Tótfalusi Miklós Postulatumi sok megkeserítettési után. Mellyekre végső választ várna, mind az Uraktul eö Ngoktul, mind az sz. semi Generalistul, ne kellessék annyszor eö ngkat s eö klgkkt busittani.

1. Hogy az mely Diplomát, eö Ngok igirtenek, hogy hozatnak a Császártul eö Felségétől, kérem eö Ngkat, ha megvan adják kezemben, ha peniglen ugyan meg is nincsen (holott eö Ngok azt igérték, hogy Száva uram eö Nga által behozattják.) kérem az Istentre, hogj tovább való hallasztás nélkül hozassák meg; mivel az nélkül kivált az Idegen Nemzettul szüntelen való infestatioim vadnak. Azomb' itt lévén most a kolosvári Hadnagj, hagják meg eö Ngok hogj az én Telekem se egj se más terhekkkel ne oneráltassék, és hogj Házas Legénjm kik Personalis exemptio igiretet az igiret szerint az onustól szabadittassak fel, kik is most erejek felet vakkal pavaltatván csak azt várják, micsoda válaszzsal mégyek haza. Bizonnyal ők is az szerint dolgokat intézik vagj végképen oda hadk. és igj fel fordul az egész Typographia, vagj pediglen ugj maradnak.

2. Sok mortificatioimat mellyeket régtől fogván keservesen szenvedek Colosvárat, már valaha ugjan valójában orvosollyák és az ott való Consistoriumnak is ellenem való helytelen Conclusioit absolvályák. Nevezetesen, hogj Nemethi Samuel Uramég legjenek az én Censorim es hittel kenszerittem az eö keglk kezekbe adni az colosvári Eccla. Typographiáját; melly is az ország avagy az Galis Typographiajának nagy ártalmára lehetne.

3. Hogj én nem az Colosvári Consistoriumtul fügjek, hanem az

sz. Generalistúl és T. Püspök uramtul és hogy consequenter az sz. Generalist respectállyam az nyomtatandó könyvekben, mellyekben mindazáltal (az mint minden Controversia nélkül megengedetett) libertásom lehessen az Grammaticus és Typograficus Erroroknak corrigálására, hogj így nagy Gyalázatunkra az könyvek olyan vétkesen és motskosan ne menyenek ki. Ha pedig in Essentialibus correctiora valo dolog fordulna elő, mely irant az Religio perilisáltatnék, effélet vagy az authorral vagy T. Püspök Urammal közölyem.

4. Vagj szerezenek valahonnat, vagj az én inasim közzül designallyanak olyan alkalmas Iffiat, az ki az Ecclésiának régi és sokszori kívánsága szerint az én mesterségemet túllem megtanullya mivel én is halandó ember lévén, ma holnap meghalhatok és félek, hogy mesterségem velem egjütt meghal, azért Hazámnak s Vallásomnak akarván szolgálni holtam után is, kész vagjok idonea Personat ingyen tanítani és jollehet más hazából kínáltak pénzzel a Tanításért, mindazonáltal azt posthabaáalom.

5. Minthogj az közönséges joért sok tselédet tartván igen nagy gond nékem az kenyér keresés kivált ez drága időben. Én oda engedem Msgos Gubernator Uramnak e Ngszk mind az Malmot, mind minden ahoz valo pretensiomat, bár tsak az helyet életemig (mely már az sok rajtam esett nyomorgatás miat kevés ideig tart.) 50 = ötven kis köből búzát adasson nekem esztendőnként eö Nga, melyet erre az esztendőre is eö Ngától várnék.

6. Hogj az mely Punctumokat eö Ngok eleibe adtam vala, az eö Ngok kérésére az elmúlt nyáron, arra is már eö Nga kglmen Resolválna.

7. Mivel az Colosvári Ecclesiának Typusát a Grlis Eccltul külön szakasztva fogadtam, hogj kiadom Kglk, így az Generalis Ecclesiájé, az mely kezünknel marad mint legyen Perfecta, ha Ngok és Kgltek materiát nem szerez.“

E panaszlevél illető pontjai mellé a következő marginalis megjegyzések vannak írva:

„Ad 4. Ezt az oblatióját kedvesen vesszük és nagjra becsülljük, az mit szóval bővebben izentünk Kaposi és Enyedi Urak által.

Ad. 5. Az Ur arra nem ígérheti magát de másként azt ígéri, hogy ha maga semmi gondját nem viseli is az várallyai malomnak

de az Ur maga tiszteitől való szám vitel szerint oda adja a jövedelmek felét valahol fog lakni.

Ad. 6. Az Ur a maga hatalmába álló dolgokat el igazította véle, de reliquis szóval izentünk.“

A következő lapon van a consistoriumnak a panaszlevélre hozott intézkedése, valószínűleg egy Tótfalusihoz intézett válaszirat másolata alakjában, mely így hangzik:

„Tótfalusi Ur dolgáról. Ao 1698. 25 octbr.

(Oldalt.) Macsk-Bold. Ura: és Redei Pál Ur által.

1. Assecuratiot kel szerzeni irásb. a' várostul, hogy az Házára eshető- és a mi tekintetünkért néki engedet Contributiokat jövedőben az maradékán meg nem veszik.

2. A. Gráltól Prorectiot az Házára.

3. A. Cancellariáról Privilégiumot hozatni. a' mineműt Typographusoknak szoktak adni.

4. A Colosvári Eccla Typographiáját adgya ki. Ama conscientia neki assecuraltassék, hogy a' míg eő áll, nem nyomtattatik véle, ezt az assecuratiot is procurályák Macsk. Bold és Rozgoni János Uramék.

Ratne 3-rtii ipsius Puncti.

A Colosvári Consistoriummal mint annak az Ecclnak edjik Tagja, tartson atyafi szeretettel valo Correspondentiát Disponentiája pedig légyen az Püspök és Generalistól. Quod ad correctiones Errorum Ortho-vel Typographicorum plena heat libertatem. De szókba vagj az dologba nem lehet hogj Corrigáljon inscio vel invito offe-
rente ad Impressione authore. Sőt uj könyvek nyomtatását sine revisione, vel licentia a Generali Synodo et Collegiorum Curatorum. Sőt in majoribus absque permissione totii consistorii Reformatorum ipsi danda ne kövessen.

Javallyuk, hogj az mely oblatiokat tészünk, hidgje el hogj maga nyugodalmára igaz szeretetből cselekeszszük. És mind mesterségének ritka és szükséges voltát, mind magának abba valo Perfectioját, És az által Nemzetünknek is nevedet becsületit, mind ezekből pedig Hazájához Nemzetéhez kivált vallásához kiláczó buzgóságát azzal remunerálljuk, hogj becsületire ezután jobban igyekezünk és ugy disponálunk, hogj ő esztendőktől fogva lejött Academicusok tartoz-
zanak neki adalni (adolelni) in omnibus Conversationibus, annál

inkább az kik ezután lejönnék, excepto ha ki Professorságra vagy esperességre promoveáloodik.¹⁾

Datum Alba Julia in Consistorio Procerr. et Episcopi ac Professorum et Ministror. Reformator. 25 octobris Anno 1698 per Nicolaus Bethlen pro nome. Consistorii Notar“.

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk ez akta alapján, hogy Tótfalusi Kis Miklósnak utolsó napjai mégsem voltak épen annyira teljesen vígasztalanok, mint eddig hittük. Világosan látszik, hogy számos ellenség mellett voltak jó emberek is, kik megsajnálván őt megaláztatásában, ugyanazon kéz által, mely lelki sebeit okozta, enyhítő írt is nyújtottak ez érdemes férfinak, kit bizonyára megvígasztaltak a consistoriumnak Bethlen Miklós tolla által hozzá intézett meleg és mondhatni részvétteljes szavai.

GYALUI FARKAS.

---

¹⁾ Az intézkedés e része a Tótfalusival mint mestereberrel szemben felvett lenéző modor ellen irányul.

Irodalmi Szemle.

Almanach (Magyar Tud. Akadémiai) Polgári és csillagászati naptárral 1892-re. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest 1892. 8°. 216 l.

Aradvármegye és Arad sz. kir. város monografiája stb. Szerk. Jancsó Benedek. II. köt. I. rész. Aradvármegye és Aradváros története. Irta Márki Sándor. Arad 1892 n. 8°. XIV + 564. l.

Bodnár Zsigmond. A magyar irodalom története. I. köt. Bpest 1891. 8°. LIV + 508. l.

Cato bölcs mondásai. Szövegét megállapította, ford. és bev. Némethy Géza dr. Bpest, 1891. 8°. 87 l. — Ugyanaz latinul és magyarul. U. o. 1891. 8°. 132 l.

Codex diplomaticus patrius Hungaricus. Hazai okmánytár. VIII. köt. Kiadja a m. t. Akadémia tört. bizottsága. Szerk. Nagy Imre. Bpest, 1891. n. 8°. VII + 474. l.

Dante Alighieri. A purgatorium. Ford. bevezette s jegyz. kísérte Szász Károly. Bpest, 1891. 8°. 528 l.

Évkönyv. (Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és term.-tudományi társulat 4-ik évkönyve. A választm. megbízásából szerkeszti: Kóródi Péter. Kolozsvárt, 1891. n. 8°. 100 l. 1 tervrajzzal és 8 táblával.

Griesbach Ágost: A budetini monda. Irodalomtört. tanulmány. Bpest, 1891. 67 l.

Horváth Ödön dr. Dolgozatok a jogi oktatásügy köréből. Bpest, 1891. 8°. 67 l.

— — A vallásszabadság kérdéséhez. Debreczen. 1891. 8°. 45 l.

Igmándi Mihály. Magyar szellemi élet. Bpest, 1892. 4°. 212 l.

Jancsó Benedek dr. Középiskoláink reformja. Paedagogiai tanulmány. Bpest, 1891. 8°. 135 l.

Kálmány Lajos. Szeged népe. Szeged vidéke népköltése. III. köt. Szeged, 1891. 8°. 322 l.

Kandra Kabos. Aba Samu király. Bpest, 1891. 8°. 158 l.

Karicsonyi János dr. Szent-István király oklevelei és a Szilveszter bulla. Diplomatikai tanulmány. Bpest. 1891. N. 8°. 223 l.

Király Pál. A markomann háborúk. Különlönyomat a Századokból. Bpest, 1891. 8°. 83 l.

Király Pál. Publius Aelius Theimes fölratai. 1891. 8°. 20 l.

— — Dacia nyugoti határa s a határvédelem. Különleny. U. o.

— — Adalékok Mithra cultusához. Különleny. a Hunyadm. Tört.

Társ. Évk. Déva, 1891. 8°. 35 l.

Kovács Lajos: Baróti Szabó Dávid és nyelvjavító törekvései. Mis-
kolcz. 1891. 8°. 52 l.

Kracsala János dr.: Bisterfeld János Henrik életrajza. (Külön-
leny. a Századokból). Bpest, 1891. 8°. 66 l.

Lányai Jánosné: Töredékek Lányai Jánosné emlékirataiból. III. köt.
Gondolatok. Bpest, 1891. 8°. 167 l. — IV. köt. Bibliai gondolatok.
Vallás elmékedések. Bpest, 1891. 8°. 182 l.

Magyar történeti életrajzok: VII. köt. 1891. Szerk.: Szilágyi
Sándor. Bpe t. 1891. n. 8°. Tartalom. Szádeczky Lajos: Kovasóczy Far-
kas. 140 l.; Marczali Henrik: Mária Terézia. 332 l.; Szilágyi Sándor:
II. Rákóczy György. 212 l.

Magyei monografiák. Magyarország közzgazd. és közművelődési
állapota a XIX. század végén. A magy. tud. Ak. nemzetgazd. és sta-
tisztikai bizottságának megbízásából szerk.: Körösi József. I. köt. Kö-
rösi József: Bevezetés. I. Grünwald Béla: Zólyom megye. II. Szmrecsányi
Arisztid: Liptó megye. III. Pisztóry Mór dr.: Pozsony városa. IV. Szábrý
Frigyes: Szepes megye. V. Kubinyi Miklós ifj.: Árvamegye. Bpest, 1891.
8°. XXIII. + 252 l.

Máriássy Béla: A magyar törvényhozás és Magyarország törté-
nelme. I. Ferencz József. XV. köt. Bpest, 1891. n. 8°. 361 l.

Mócs Szaniszló: Kézirati pálos iskoladramák az Akadémia könyv-
tárában. Bpest, 1891. 8°. 42 l.

Montesquieu Károly: Elmékedések a rómaiak nagyságának és
hanyatlásának okairól. Ford.: Orlai Antal. Bpest, 1892. 16^r. 222 l.
(Olcsó könyvtár 295. sz.).

Negotiorum A.: De Marci chronicae de rebus gestis Hungarorum
latinitate. Budapestini. 1890 39 l.

Pintér Sándor: A népmesékről. XIII ered. palócz mesével. Lo-
soncz, 1891. 8°. 191 l.

Ráth György: Nyomatott szertartáskönyveink a római rituale
behozataláig. Bpest, 1891. 8°. 45 l.

Ribbeck Otto: A római költészet története. Ford.: Csiky Gergely.
I—II. köt. Bpest, 1891. 8°. VI. + 447 l.

Sebestyén Gy.: Adalékok a középkori énekmündök történetéhez.
Bpest, 1891. 8°. 34 l.

Sopronvármegye története. Oklevéltár. II. köt. Szerk.: Nagy Imre.
Sopron, 1891. 8°. 650 l.

Szabó József dr.: Az idegen szók használás módja. Bpest, 1891.
8°. 32 l.

Szederkényi Nándor: Hevesvármegye története. III. köt. (1596—1687). Eger, 1891. 8°. XIX. + 482 l.

Szilágyi Farkas: Nagyenyed pusztulása 1849-ben. Nagyenyed, 1891. 8°. 368 l.

Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háborúk. Levelek és okiratok. A m. tud. Akad. történelmi bizotts. megbízásából bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátva. II. köt. Bpest, 1891. n. 8°. 596 l.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. 2-ik füzet. (Csányi-Csernátoni). Bpest, 1891. n. 8°. 161—320 hasáb. l.

Torma József: Az onuki grófságról. Bpest, 1891. 8°. 303 l.

Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. kötet. A—H. Temesvár, 1891. n. 8°. XIV. + 327 l. Számos genealogiai táblával. (Történelmi nép- és földrajzi könyvtár. LII. köt.).

Akadémiai Értesítő. XI. füzet. Jelentés a Hertelendy pályázatról. — Berczik Árpád: A magyar politikai és irány-vígijátékok a 40-es években. — Schwarcz Gyula: A legújabbban fölfedezett athénei alkotmánytörténelmi munkáról. II. Közl. — Szabó József: Az idegen szók használati módja. — Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól. VIII. Haynald Lajos ig. és tiszt. tag. — A M. Tud. Akadémia képesterme II. közl. Folyóiratok szemléje. A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

Archaeologiai Értesítő. IV. szám. Kövér Béla: A pécsi székesegyház. — Tomka Gyula: Zólyomvármegye őstelepei. Wosinszky Mór: Ásatások Gerjenben. Bella Lajos: A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője. Száraz Antal: Az Egger-féle régiség gyűjtemény. — Dr. Grempler Vilmos: Nehány rejtélyes emlék. Dr. Lissauer A.: A szláv halántékgyűrűk idomairól. Strzygovszki József: Domborműves elefántcsont táblácska a salerno székesegeyház oltáráról. Dankó József: Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremléke. Dr. Pick B: Két thyatira-beli érem. Hampel József: Egy bregetói éremkincs. Levelezés. Irodalom. Múzeumok és társulatok. Különfélék. V. szám. Dr. Szendrei János: Magyar viseletképek címeres leveleinkben (1 rajzzal.) Emlékek és leletek. Irodalom (Dr. Kuzsinszky Bálint: C. Róbert, Die antiken Sarkophag-Reliefs. Dr. Csánky D. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Ism. Boncz Ödön. „Régészeti emlékek az Alföldön“ ism. gy. „Népvándorlás korabeli bronzékitmények“, ism. ab.) Múzeumok. Társulatok. Különfélék.

Armenia. I. füzet. Dr. Gopcsa László: Lukács Béla államtitkár. Dr. Molnár Antal: Szent Ripszima legendája. Fáros Simon: Örmény népirodalom. Markovich Jakab: Második Artásés. Kisebb közlemények. Irodalom és művészet. II. füzet. Dr. Simay Egy.: Ádámján Péter. Dr. Molnár Antal: Örmények a keletrómai császárság trónján. Fá-

ras S: Örmény népirodalmi termékek. Markovich: Második Ártásos III. Kisebb közl. Irod. és műv. III. füzet. Dr. Kábdebó Ferencz Gorove István. Dr. Molnár Antal: Örmények a keletrómai császárság trónján II. Páll Bogdán: A beköltözés történetéhez. Ávédik Lukács: Az Apaffi kastély emlékkövei. Markovich Jakab: Második Ártásos IV. kisebb közli Irod. és műv. IV. füz. Bárány Lukács: Dr. Esztegár Vártán József. érsek. Dr. Molnár Antal: Agathangelos örmény történetirő I. Gr. Kuun Géza: Az új persa nyelv tulajdonító és tárgyi ragjairól. Markovich Jakab: Artovárd és Dirán királyok. Kisebb közlemények. Irod. és művészet. V. füz. — N: Lukács György államtitkár. Dr. Molnár Antal: Agathangelos örmény történetirő. Szongott Kristóf: Az Union Republicaine egyik cikkéből. Avédik Lukács: Az örmények honfústitása. Markovich Jakab III. Tigrán. Kisebb közlem. Irod. és Műv. VI. füz. Dr. Issekutz Viktor: Gróf Karácsonyi Guidó. Dr. Molnár A: Agath. örm. történetirő III. Dr. Temesváry János: A Novák-család ereklyéje. Markovich Jakab: Valárs király. Á. L.: Az örmények honfústitása. Kisebb közl. stb. VII. füz. Dr. Molnár Ant.: Agathangelos örm. történetirő. IV. Cselingárián Jakab: Egy jubilált hirlapirő. Szongott Kristóf: Örmény és latin feliratok Erzsébetvároson. Markovich Jakab: I. Choszrov király. Kisebb közl. stb. VIII. füz. Szongott Kristóf: Emin Ker. János. Dr. Molnár Antal: Agathangelos örmény tört. irő V. Markovich Jakab: I. Chapsov király II. Kisebb közl. stb. IX. füz. Cselingárián Jakab: Örmény népdalnokok. Dr. Molnár Ant.: Agathangelos örmény történetirő VI. Szongott Kristóf: Érintkezés Angol és Örményország közt a XIV-ik században Govrik Gergely: Erzsébetváros hatósági rendeleteiből I. Markovich Jakab: Tiridát király I. Kisebb közl. stb. X. füz. Szongott Kristóf: Néhány adat Ájvázovszki János életrajzához. Dr. Molnár Antal: Örmények Törökországban I. Dr. Patrubány Lukács. Visszhang Kuun Géza gr. cikkeire. Govrik Gergely: Erzsébetváros hatósági rendeleteiből. II. Cselingárián Jakab: Száját Nová ásugh. Markovich Jakab: Tiridát király II. Kisebb közl. stb. XI. füz. Sz. K.: Lukács Kászló. Gajzágó Salamon mint ifjusági szónok. Egy emlék 1848-ból. Dr. Molnár Antal: Az örmények Törökországban. Erdélyi örmény közmondások. Ávédik Lukács: Erzsébetváros polgármesterei. Szongott Kristóf: Örmények az ötödik világrészben. Cselingárián Jakab: Az örmények a legelső keresztények. Markovich Jakab: Tiridát király.

Budapesti Szemle. November. Imre József: Az ifjuság testi nevelése az iskolában. Huszár Imre: Egy francia követség Keleten (1728—1741.) (III.) Simonyi Zsigmond: A magyar helyesírásról. Volf György: Még egyszer a magyar helyesírásról. Értesítő. December. C: Az erdélyi katolikuskon autonomiáról. Imre József: Az ifjuság testi nevelése az iskolában. Fináczy Ernő: A berlini iskolai konferencia. Hegedűs István: Egy adoma vándorútja. Pár szó Arany János fülemiléről. N-yi A: Türr István és iratai. Semsey Andor: A magyar nem-

zeti múzeum átalakítása. Értésítő. (Váczy I: Szinnyei Magyar írók élete és munkái. Vangel Jenő: Dadai Jenő A magyar állattani irodalom ismertetése. 1881—90. Dr. Csapodi István: A helyesírás vitatásához. Volf György: Válasz.)

Ethnografia. 7—8 fűzet. Jankó János dr.; Kalotaszegi babonák. — Balassa József: Visontai népdalok és gyermekjátékok. — Istvánffy Gyula: Palóc találós-mesék. — Szivós Béla: Hajdu-Szoboszlói adalékok. — Kiss Áron: Porcsalmai babonák. — Juhász Mór: Vizi-manó a Hernádban. — P. K.: A néprajz a prágai kiállításon. — Társasági ügyek. 1. Leland K. jelentése a londoni folklóre-congressusról. 2. Jegyzőkönyv. — Hazai irodalom. Külföldi irodalom. — Hazai folyóiratok. — Külföldi folyóiratok. — Vegyesek.

Földrajzi közlemények. VII. fűzet Dr. Erődi Béla: A szent földön. Társasági ülések. Rövid közlemények. VIII. fűzet. Dr. Borbás Vince: Kirándulás a sasok fürdőjéhez. Könyvzetet.

Hadtörténelmi közlemények. Thaly Kálmán: Még egyszer a koronczai csatáról és gróf Forgách Simon tábornokról. — Gömör Gyusztáv: Esztergom vár bevétele 1595-ben. — Dr. Karácsonyi János: Egy katonai becsületbíróság 1515—1516-ból. — Kozics László: Győr vár 1594-től 1598-ig. (I. közl.). — Rónai Horváth Jenő: A magyar függetlenségi harc 1848—1849-ben. — Hadtörténelmi apróságok. — Hadtörténelmi Irodalom. — Irodalmi Szemle. — Hadtörténelmi Repertorium.

Magyar Nyelvőr. XI. fűzet. Kicska Emil: Hangsúly és szórend. — Balogh Péter: Névszói és mondatbeli kapcsolatok. — Szigetvári Iván: A névmagyarosítás. — Irodalom. — Albert János: Hogy is mondják ezt magyarul? — Szarvas Gábor: A Budapesti Hirlapnak. Helyreigazitások. Magyarázatok: Zolnai Gyula. Steuer János: - n a l a k n e l e k. — Muzsnai János, Steuer János, Szarvas Gábor: Föl lett fujva. Szinnyei József: Szihátu. Steuer János. Szarvas Gábor: Dombéroz. — Csigabigák: (ifj. Szamosi Gáspár: A m. nemzeti múzeumnak egy csodabogara. Id. Szamosi Gáspár: ifjabb Szamosi Gáspárnak!) Baló József, Gyalui Farkas, M. Németh Sándor, Paal Gyula, Vasverő Rajmond, Versényi György: Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. — XII. fűzet. Szómagyarázatok: (Szarvas Gábor, Falka. U. a. Pazarol.) Bélteky Kálmán: Katonai műnyelv. Simonyi Zsigmond: A kombináló szóalkotáshoz. Szarvas Gábor: A c és cz mérközése. — Tolnai Gyula: A széke-lyek nyelve s a dunántúli nyugati nyelvjárások. — Irodalom. — (Albert János: „Hogy is mondják ezt magyarul?” Helyreigazitások. Magyarázatok. (Simonyi Zsigmond: Uszován. Kardos Albert: Analogiából anarkhia. Kardos Albert: Kevés a -tatik tetik. Négyesi László: Tuladunai). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire (Baló József, Czékus László, Gyalui Farkas, Korporay Ilona. M. Németh Sándor. Paal Gyula, Pap Ferenc,

Versényi György, Zolnai Gyula.) Népnyelvhagyományok (Volák Lajos: Közmondások. — Mikó Pál: Párbeszéddek. — Dézsi Kajos: Népbabonák. — Szilágyi Sándor: Székely adomák. — Haraszi Gyuláné: Kassai és kassavidéki kifejezések. — Versényi György: Álomfejtések. — Demjén Kálmán: Találós mesék. — Kovács Kálmán: Kiolvasó mesék. Kovács Kálmán: Mit beszélnek az állatok. — Jaksics Lajos: Tájszók.

Magyar-Zsidó Szemle. XI. szám. Dr. Koenigsberger Bernát: Istenimádás és istenkáromlás. Dr. Kecskeméti Lipót: A középkori héber költészet grammatikája. Vajda Béla: Mózes Énekének és Ezsajás első fejezetének bevezető mondatáról. Krausz Sámuel: Aszoleon — A szegedi zsidók történetéhez. Irodalom (Dr. Bernstein Béla: A vérbabona. Makai Emil: Zsidó költők). Tanügy (Dr. Goldschmied Lipót: Hitoktatásunk). Kútfők: A szegedi izraeliták történetéhez. Vegyes.

Protestáns Szemle. I. füzet. Dr. Kiss Áron: Bornemisza Péter élete. Novák Lajos: Károlyi Radics Gáspár életrajza. Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon a mohácsi vészig. Dr. Szlávik Mátyás: A logujabb theologiai iskola. M. Kiss Kálmán: Egy adalék Károlyi Gáspár életéhez. Könyvismertetés. Irodalmi Szemle. — **II. füzet.** Zsilinszky Mihály: Hermann Dániel élete. Révész Kálmán: Révész Imre a magyar reformáció kezdetéről. Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon a mohácsi vészig. (Befejező közlemény.) Könyvismertetés. Missio-ügy. Irodalmi Szemle. — **III. füzet.** Zsilinszky Mihály: Hermann Dániel élete. (Második közlemény.) Földváry László: Komáromi Csipkés György és bibliája. Józsa Zsigmond: A zsoldárok. Mokus Gyula: A dunántuli ág. ev. egyház megalakulása és 1598-iki törvénykönyve. Dr. Erdős József: A heidelbergi káté története és irodalma a külföldön és hazánkban. Dr. Szlávik Mátyás: Lutherképek a modern pápas történetírásból. Dr. Pulszky Ágost: 4 felekezetek szerepéről az államéletben. Dr. Csiky Kálmán: Művelődéstörténelmi rajz a hit és babona multjából. Könyvismertetés. Irodalmi Szemle. — **IV. füzet.** Zsilinszky Mihály: Hermann Dániel élete (Befejező közlemény). Földváry László: Komáromi Csipkés György és bibliája. (Befejező közlemény). Józsa Zsigmond: A zsoldárok. (Befejező közlemény). Mokus Gyula: A dunántuli ág. ev. egyház megalakulása és 1598-iki törvénykönyve. (Befejező közlemény). Petri Elek: A vallás szerepe a mindennapi életben. Kenessey Béla: Női jellemképek a bibliából. Könyvismertetés. Missio-ügy. Irodalmi Szemle.

Századok. November. Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. IV. közl. Jankó János: A gróf Benyovszky irodalom-anyagáról. I. közl. Komáromy András: A Rákóczyak kincse Munkács-várában. Décsényi Gyula: Zsigmond király és Velence össze-köttetéseinek történetéhez. Tárcsa. Hivatalos rovat. **December.** Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Befejező közl. Jankó János: A gróf Benyovszky-irodalom anyagáról. Befejező közl.

Füssy Tamás: A zalavári konvent. Wertner Mór. Lambert ispán. Történeti irodalom. Tárca. Hivatalos rovat.

Történelmi Tár. *Oct.—dec.* Hodinka Antal: A szerb történelem forrásai és első kora. Szilágyi Sándor: Illésházy Gábor emlékirata. Szerémi: Barsmegye hajdanából. Majláth Béla: Oklevelek Majláth István történetéhez. Barabás Samu: Regesták az erdélyi részek történetére. Sasinek Ferencz: Csehországi regesták. Vegyesek.

Összeállította: GYALUI FARKAS.

Szakosztályi Értesítő.

Novemberi fölolvasó ülés.

A november 28-dikán tartott fölolvasó ülésben *Szamosi János* vitte az elnöki, a titkár, a jegyzői tisztet. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Pór Antal*: László erdélyi vajda. (Bemutatta az elnök.)
2. *Gyalui Farkas*: Adalék Tótfalusi Kis Miklós életrajzához.

Deczemberi fölolvasó ülés.

A deczember 30-dikán iartott fölolvasó ülésben *Szász Béla* alelnök vitte az elnöki, a titkár, a jegyzői tisztet. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Gyalui Farkas*: Adalékok Apáczai Cseri János életéhez.
2. *Erdélyi Pál*: Klasszicizmus

A fölolvasó ülés után zárt ülés tartatván, a szakosztály tagjaivá megválasztottak: Szádeczky Lajos egyetemi tanár és Veress Endre.
